

04

MAGNUS HÅKENSTAD
**Den norske mobiliserings-
hæren 1950–1970**

**Rasjonelt kompromiss eller
nasjonal livsløgn?**

OSLO FILES

ON DEFENCE AND SECURITY— 04/2010

INSTITUTT FOR FORSVARSSTUDIER (IFS)

Skippergata 17c, 0152 Oslo. Norge

Institutt for forsvarsstudier (IFS) er en del av Forsvares høyskole (FHS). Som faglig uavhengig høyskole utøver FHS sin virksomhet i overensstemmelse med anerkjente vitenskapelige, pedagogiske og etiske prinsipper (jf. Lov om universiteter og høyskoler § 1-5).

Direktør: Professor Rolf Tamnes

Oslo Files on Defence and Security tar sikte på å være et uformelt og fleksibelt forum for studier innenfor instituttets arbeidsområder. Alle synspunkter, vurderinger og konklusjoner som fremkommer i denne publikasjonen, står for forfatteren(e)s egen regning. Hel eller delvis gjengivelse av innholdet kan bare skje med forfatterens samtykke.

Redaktør: Anna Therese Klingstedt

NORWEGIAN INSTITUTE FOR DEFENCE STUDIES (IFS)

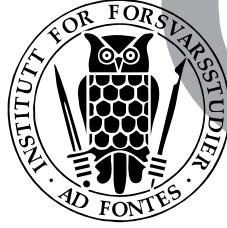
Skippergata 17c, N-0152 Oslo. Norway

The Norwegian Institute for Defence Studies (IFS) is a part of the Norwegian Defence University College (FHS). As an independent university college, FHS conducts its professional activities in accordance with recognised scientific, pedagogical and ethical principles (pursuant to the Act pertaining to Universities and University Colleges, section 1-5).

Director: Professor Rolf Tamnes

Oslo Files on Defence and Security aims to provide an informal and flexible forum for studies within the fields of activity of the Norwegian Institute for Defence Studies. All views, assessments and conclusions which appear in this publication are the author's own. The author's permission is required for any reproduction, wholly or in part, of the contents.

Editor: Anna Therese Klingstedt

04

MAGNUS HÅKENSTAD

Den norske mobiliserings- hæren 1950–1970

**Rasjonelt kompromiss eller
nasjonal livsløgn?**

OSLO FILES

ON SECURITY AND DEFENCE — 04/2010

MAGNUS HÅKENSTAD

(født 1983) er historiker. Denne studien er en bearbejdet utgave av hans masteroppgave i historie ved Universitetet i Oslo våren 2010. Håkenstad arbeider for tiden som vitenskapelig assistent ved IFS.

ENGLISH SUMMARY

This Oslo File analyses the Norwegian mobilisation army in its formative period during the first half of the cold war. This army, which was to remain the cornerstone of the Norwegian armed forces until it was completely dismantled in the late 1990s, was almost exclusively based on the rapid mobilisation of large reserve formations. It was in essence a “nation in arms”-type mass army supplemented with certain regular and professional elements.

The study considers the army’s institutional self-perception, which may be described as a mixture of an inferiority complex and a realistic appreciation of the inherent military weaknesses of the “nation in arms”. But the mobilisation concept was also legitimised as a uniquely Norwegian approach to uniquely Norwegian military problems. The notion of Norway as a military “special case” is compared with a selection of other states, which indicates that the Norwegian army indeed differed from its NATO allies. However, the Norwegian approach can be described as just another version of a more widespread “small-state” approach, which could also be found in countries such as Sweden or Israel.

The main conclusion is that the Norwegian approach is best understood as the result of a broad range of structural factors. Chief among these were the complexity and scope of the military threats; the dominant societal preferences regarding the “natural and proper” tasks of the armed forces; and the limited resource base. In the 1950s and 60s, all of these converged towards a mobilisation-based mass army.

INSTITUTT FOR FORSVARSTUDIER Norwegian Institute for Defence Studies

ISSN 0803-1061 © Norwegian Institute for Defence Studies

info@ifs.mil.no – www.ifs.mil.no

INNHOLD

INNLEDNING	5
Om studien	7
MOBILISERINGSHÆREN	9
Rasjonelt kompromiss eller nasjonal livsløgn?	12
Begrepsavklaringer	14
FORTIDENS LÆRDOM OG DEN KALDE KRIGENS KRAV	19
Det tyske angrepet og mobiliseringen i 1940	19
Lærdommen fra den nære fortid	21
Norge og den internasjonale utvikling, 1945–1970	23
Doktriner: Massiv gjengjeldelse og fleksibel respons	26
Trusler mot Norge 1950–1970	27
Landforsvarets oppgaver	29
1950–1970: VEKST, KRISE OG KONSOLIDERING	31
1950–1955: Opprustning og improvisert beredskap	32
1955–1963: Mobiliseringskonseptet i krise	34
1963–1970: Fornytt aktualitet for mobiliseringskonseptet	37
Kompensering og reserveløsninger	38
1950–1970: Mobiliseringskonseptet består	47
MOBILISERINGSHÆREN – EN NORSK SONDERWEG?	51
Den litt spesielle allierte	52
De “helt spesielle problemer”	55
Naturlige forsvarsvilkår og folkepsykologiske særtrekk	56
Nato og den norske mobiliseringshæren	59
Småstatsperspektivet	61
HVORFOR MOBILISERINGSHÆR?	63
Ulike forklaringer	63
Det rasjonalistiske perspektiv: trusler og mottiltak	64
Rasjonalitetens begrensning: den kulturelle faktor	66
De begrensede ressurser: penger og personell	73
Supplerende perspektiver: drivkrefter og begrensninger	79
Konklusjon	84

AVSLUTNING	87
Tradisjonister og kritikere	89
Hva er nytt?	91
Mobiliseringshærens ettermæle	92
KILDER OG LITTERATUR	95

INNLEDNING

Hvis Norge på ny skulle komme ut i krig, vil det bli en kamp på liv og død som kan avgjøre nasjonens skjebne for mange generasjoner fremover. Ingen vil kunne forholde seg passiv til de direktiver som den norske regjering gjennom forsvarsledelsen gir for Norges forsvarskamp.

– *Hvis det skulle bli krig: Veiledning for befolkningen, 1957*¹

I de første tiårene etter andre verdenskrig ble det norske forsvaret etablert i en form som skulle bestå til den kalde krigens slutt. Siden midten av 1990-årene har denne forsvarsordningen blitt fullstendig avviklet, og den kalde krigen står nå som en avsluttet epoke i moderne norsk militærhistorie. Mobiliseringshæren utgjorde gjennom hele denne epoken selve kjernen i det norske forsvarskonseptet. Denne studien ser nærmere på etableringen og konsolideringen av mobiliseringshæren i den første halvdel av den kalde krigen, årene mellom 1950 og 1970.

I mellomkrigstiden hadde det norske militærvesenet alminnelig vært ansett som “Europas slettest øvde og slettest utrustede forsvar”.² I etterkrigstiden ble dette militærforsvaret erstattet av en organisasjon som etter norsk målestokk var formidabel i omfang og hadde uhørt ambisiøse målsettinger. Gjennom allmenn verneplikt og landsdekkende forsvarsforberedelser ble brorparten av befolkningen direkte eller indirekte innlemmet i forsvarsanstrengelsene. Forsvaret ble i kraft av sin størrelse, sitt nærvær og sin brede kontakt med alle ledd av staten, befolkningen og samfunnet en sentral nasjonal institusjon i etterkrigstidens Norge.

Hjørnesteinen i dette forsvaret var mobiliseringshæren. I fredstid var Hæren beskjeden i størrelse. Ved mobilisering ville den, ved rekvisisjon av personell, materiell, forsyninger og infrastruktur fra det sivile samfunn, mer enn femtendobles. De politiske, sosiale og økonomiske virkningene av en slik mobilisering kan vanskelig overvurderes, og den kalde krigens beredskaps- og mobiliseringsplaner ville, om de hadde blitt satt verk, ha ført til en fullstendig omkalfatring av det norske samfunnet. I 1950-årene ble det bygget ut et landsomfattende og desentralisert planleggings- og forvaltningsapparat som i løpet av få dager skulle kunne omdanne hundretusenvis av sivile borgere til kampklare militære avde-

1 FMU: “Hvis det skulle bli krig: Veiledning for befolkningen” (Beredskapsnemnda for statens informasjonstjeneste i krig, 1957), 41.

2 FMU: Paal Frisvold, “Stående avdelinger: Problemer og refleksjoner.” *Norsk Militært Tidsskrift*, årgangssamling 1956, 773.

linger. Dette apparatet og den krigsorganisasjonen det kunne stable på beina, ble konsolidert i løpet av 1960-årene og bestod i sine hovedtrekk til den kalde krigens slutt.

I 1993 nådde Hæren sitt tallmessige høydepunkt, og var med en mobiliseringsstyrke på 160 000 soldater større enn noen gang i sin historie.³ Da var mobiliseringshæren imidlertid i ferd med å bli innhentet av de store endringene som fulgte av den kalde krigens slutt. De sikkerhetspolitiske omveltningene gjorde at det kunne stilles alvorlige spørsmål ved dens fortsatte militærstrategiske relevans. Samtidig kunne en nedarvet og vedvarende ubalanse mellom ambisjon og ressurser ikke lenger ignoreres. Etter flere runder med kutt og dyptgripende omstruktureringer i både freds- og krigsorganisasjonen ble den siste mobiliseringsbrigaden, uten merkbar protest eller videre seremoni, avviklet under statsbudsjettforhandlingene i 2006.⁴ I dag finnes det ikke lenger mobiliseringsavdelinger i Hæren.

Tatt i betraktning den rolle mobiliseringshæren hadde hatt gjennom den kalde krigen, ikke bare som totalforsvarets hjørnestein, men som en sentral nasjonal institusjon i etterkrigstidens norske samfunn, kan dens stille endelikt fortone seg noe besynderlig. Bortfallet av invasjonstrusselen, problematiske forhold ved mobiliseringsavdelingenes stridsevne og den økende økonomiske ubalansen førte til at mobiliseringskonseptet mistet troverdighet og prestisje.⁵ Den “gamle garde” ble gradvis erstattet av en yngre generasjon høyere offiserer med større fokus på profesjonalisering og kvalitet. Forsvaret ble tilpasset de nye fordringene som fulgte av deltagelsen i krevende internasjonale operasjoner i FN- og Nato-regi.

Men selv om mobiliseringshæren, med sitt enorme apparat for styrkeproduksjon, forvaltning, planlegging og mobilisering, gradvis og ganske ubemerket forsvant, etterlot den seg en betydelig arv som fortsatt påvirker det nye “innsatsforsvaret”. I tillegg til den materielle arven i form av utstyr og infrastruktur, og den institusjonelle arven man kan se for eksempel i vernepliktsystemet, utgjør den gamle mobiliseringshæren fortsatt en sentral referanseramme for deltagerne i dagens forsvarsdebatt, både innenfor og utenfor de aktuelle fagmiljøene.

I dag er det norske landforsvarets fremtidige innretning under diskusjon. Vernepliktsens fremtid, sammenslåing av Hæren og Heimevernet og gjenoppret-

3 Gullow Gjeseth, *Hæren i omveltning 1990–2005* (Bergen: Vigmostad og Bjørke, 2008), 32.

4 St.prp. nr. 1 (2006–2007), *Forsvarsbudsjettet*, 14, 90.

5 Ståle Ulriksen, “Brydningstid: Paradigmeskiftet i det norske Forsvar (2001–2005), i Bertel Heurlin (red.), *Nationen eller verden? De nordiske lands forsvar i dag* (København: Jurist- og økonomforbundets forlag, 2007), 169–173.

ting av en eller annen form for reservestyrke, er blant de aktuelle problemstillingene.⁶ Men den nå fullstendig avviklede mobiliseringshæren utgjør fortsatt et sentralt referansepunkt i disse diskusjonene.⁷ Ofte tenderer debattantene mot forenklete oppfatninger av den gamle mobiliseringshæren (og mobiliseringsavdelinger i sin alminnelighet), enten den hylles som den eneste riktige og evig gyldige form for norsk militærmakt, eller avskrives som en kostbar og irrelevant anakronisme. En forståelse av mobiliseringshærens tilblivelse, vilkår og utvikling som historisk fenomen er avgjørende i dagens debatt. Denne studien er et bidrag til en nøktern og fordomsfri forståelse av dette sentrale og, etter forfatterens mening, undervurderte fenomen i moderne norsk historie.

Om studien

Målet med denne studien er å identifisere og forklare hovedtrekkene ved den norske mobiliseringshæren i årene mellom 1950 og 1970. Spørsmålet som skal besvares, er todelt. For det første: Hvordan utviklet Hæren seg i denne perioden, og hva var spesielt med denne utviklingen sammenlignet med andre perioder i norsk forsvarshistorie, og sammenlignet med andre land? For det andre: Hvorfor utviklet Hæren seg slik den gjorde? Tidligere forskning på dette området kan enkelt sagt deles i to “skoleretninger”. Den “tradisjonelle” vektlegger at en lang rekke forhold av politisk, strategisk og økonomisk art gjorde et mobiliseringsbasert forsvarskonsept til den mest rasjonelle kompromissløsningen. Den “kritiske” retningen hevder at mobiliseringskonseptet *ikke* var militært rasjonelt, men ble valgt på grunn av politiske hensyn og kulturelle preferanser.

Studien begynner med et kort tilbakeblikk på de viktigste historiske “lærdommene” som formet etterkrigstidens forsvar, og de overordnede internasjonale utviklingstrekk som dannet bakteppet gjennom første halvdel av den kalde krigen. Deretter vil hovedtrekkene ved Hærens utvikling i perioden beskrives. I kapittelet “Mobiliseringshæren – en norsk sonderveg?” vil noen av særtrekkene ved den norske ordningen belyses og sammenlignes med andre staters hærordninger i perioden. Det siste kapittelet vil gå dypere inn i årsakene til utviklingen og særtrekkene, og mer systematisk drøfte motsetningene mellom den “tradisjonelle” og den “kritiske” forklaringen av disse.

6 Kjell-Inge Bjerga og Gullow Gjeseth, *Heimevernet og Hæren: Landforsvar stykkevis og delt, eller helt?* Oslo files on defence and security, nr. 2/2010 (Oslo: IFS, 2010).

7 Et eksempel på dette er debatten mellom tidligere forsvarssjef Sverre Diesen og stortingsrepresentant Laila Gustavsen i *Minerva* mai 2010; Sverre Diesen, “Verneplikten ved et veiskille”, 20. april 2010 <online>.

MOBILISERINGSHÆREN

Den **beste måte** å møte et slikt overraskende overfall på, er å ha forsvarsstyrkene oppsatt og beredt når krisesituasjoner er oppstått, selv om ikke krisen synes å angå en selv. Den **nest beste måte** er et raskt virkende mobiliseringsberedskap.

– *Plan for en første reisning av Norges Forsvar, 1946*⁸

Under den kalde krigen stod Hæren enkelt sagt overfor to hovedkrigsoppgaver. Avhengig av den strategiske situasjonen kunne et angrep mot Norge komme som et begrenset, såkalt “kuppet” overfall eller som en større, tregere invasjon, eller som en kombinasjon av begge. Disse hovedoppgavene stilte ulike krav til Hærens innretning og kapasiteter. Forsvar mot et mer begrenset, overraskende angrep ville kreve beredskap og reaksjonsevne, mens forsvar mot en større invasjon fordret volum og utholdenhet. Hærens grunnleggende dilemma i etterkrigstiden var å finne en helhetlig struktur som kunne ivareta disse to hovedoppgavene.⁹ Et vedvarende motsetningsforhold mellom prioritering av reaksjonsevne og kvalitet på den ene side og utholdenhet og kvantitet på den annen går som en rød tråd gjennom hele perioden. Med stort ansvarsområde, spredt befolkning og begrensede ressurser måtte enhver norsk hærordning bli et kompromiss.

Den “beste” måte, oppsatte og innsatsberedte styrker, var av grunner vi skal komme tilbake til, aldri aktuelt i annet enn begrenset omfang. Grunnlaget forble derfor den “nest beste” løsning, “et raskt virkende mobiliseringsberedskap”. Denne raske mobiliseringsberedskapen var et av de viktigste kjennetegnene ved den norske mobiliseringshæren. Andre sentrale kjennetegn var en landsdekkende og desentralisert struktur, en generell prioritering av kvantitet fremfor kvalitet, og dominans av mobiliseringsstyrker i krigsorganisasjonen. I motsetning til reservene i de fleste andre Nato-hærer var ikke de norske mobiliseringsstyrkene reserver i den forstand at de skulle supplere en stående hovedstyrke. I Norge var det mobiliseringsstyrkene, i hovedsak lett utrustede infanteriavdelinger, som

8 St.meld. nr. 32 (1945-46) *Plan for en første reisning av Norges Forsvar*, 36 (mine uthevninger).

9 Bistand til det sivile samfunn og bidrag til FN-operasjoner var to andre oppgaver. De ble imidlertid regnet som rene bonusfunksjoner, som ikke fikk innvirkning på Hærens struktur.

utgjorde hovedstyrken.¹⁰ Fra midten av 50-årene ble denne mobiliseringsbaserte hovedstyrken i økende grad supplert med stående avdelinger, men den “nest beste” løsning bestod fra andre verdenskrig og frem til midten av 1990-årene. Hærens krigsorganisasjon forble dominert av tallrike mobiliseringsstyrker, supplert med et forholdsvis lite innslag av stående avdelinger. Den sterke kontinuiteten i Hærens organisasjon og operasjonskonsepter stod i kontrast til større omveltninger på det overordnede strategiske nivå, spesielt endringene i trusseloppfatninger og doktriner, både i Norge og i Nato for øvrig.

Forsvarets vilkår under den kalde krigen blir ofte beskrevet som enkle og stabile, i den forstand at det var bygget opp som et “klassisk” territorielt forsvar mot en klart definert fiende. Dette settes ofte i kontrast til perioden etter den kalde krigen, da trusselbildene kjennetegnes av en større grad av kompleksitet og uforutsigbarhet.¹¹ Denne inndelingen ledsages ofte av en oppfatning av mobiliseringsforsvaret som gammeldags og enkelt, og “innsatsforsvaret” etter den kalde krigen som moderne og sofistikert.¹² Men den første halvdel av den kalde krigen var heller ingen enkel epoke for forsvarsplanleggere. Trusselbildene var kjennetegnet av omskiftelighet, kompleksitet og ikke minst et enormt omfang, noe som medførte store vanskeligheter for utformingen av et helhetlig og troverdig forsvarskonsept.

Omfanget av og kompleksiteten i Hærens krigsoppgaver, og misforholdet mellom oppgavene og de tilgjengelige ressursene, førte til at Hæren aldri fullt ut nådde de målene som ble satt, verken hva gjaldt antall, materiell eller øvingsstandard. Dette forsterket den iboende svakheten ved alle mobiliseringsbaserte hærordninger, som også var den norske hærens akilleshæl – den svake reaksjons- evnen og beredskapen. “Vårt system har den iboende svakhet som man må være oppmerksom på. Den som bygger på verneplikts- og mobiliseringsforsvar, har et svakt beredskap i fred,” understreket forsvarsminister Jens Christian Hauge overfor Stortinget i 1950.¹³ Som vi skal se, kan mange av trekkene ved Hærens utvikling i perioden forstås som forsøk på å kompensere for denne grunnleg-

-
- 10 Hærens viktigste kampavdelinger var forband i brigadestørrelse på ca. 5000 mann, de såkalte “kombinerte regimentet”. Deres hovedstridsэлеment var tre infanteribataljoner uten mekanisering eller panserbeskyttelse, støttet av tauet artilleri og et fåtall panser- og opplæringsavdelinger. Olav Breidlid, Tore Hjorth Oppegaard og Per Torblå, *Hæren etter annen verdenskrig 1945–1990* (Oslo: Fabritius forlag, 1992), 174, 255.
 - 11 Se for eksempel Louise Bastvikens forord i Håkan Edström, Nils Terje Lunde og Janne Haaland Matlary (red.), *Krigerkultur i en fredsnasjon* (Oslo: Abstrakt forlag, 2009), 7; Tormod Heier, “Forsvarets utvikling etter den kalde krigen: Den vanskelige veien”, *Norsk Militært Tidsskrift* nr. 3/2000, 20–24.
 - 12 Det vil kanskje være riktigere å beskrive mobiliseringsforsvaret som “moderne” og innsatsforsvaret som “postmoderne”.
 - 13 S. tid. (1950) *Statsministerens og forsvarsministerens redegjørelse om de ekstraordinære beredskapsspørsmål*, 1936.

gende svakheten. De fleste av disse tiltakene, som den gradvise effektiviseringen av mobiliseringssystemet, var forholdsviss udramatiske, mens andre, som opprettelsen av stående brigader, markerte veiskiller i Forsvarets historie. Andre foreslåtte tiltak, som planene om å verve 7000 menige yrkessoldater eller redusere Hæren til fire brigader av høy kvalitet, ble aldri noe av.

Hærens institusjonelle selvoppfatning var sammensatt. På den ene side var det en utbredt erkjennelse av at de operative målsettingene var uhyre ambisiøse, og at ressursene neppe ville strekke til. Denne erkjennelsen hadde karakter av resignasjon, og i sammenligning med allierte stormakter eller den “eventuelle motstander” kommer ofte et norsk mindreverdighetskompleks til syne. På den annen side var dette en realistisk og nødvendig erkjennelse av egne begrensninger. Dette var den gjengse oppfatningen også 18 år etter Hauges redegjørelse i Stortinget:

Hvorfor mobhær? [...] Utgangspunktet har naturligvis nok [sic] vært at stående styrker er den ideelle løsning på landets forsvarsproblemer. [...] En del enkle kjensgjerninger viser imidlertid at Norge militært sett står ovenfor helt spesielle problemer. [...] Vi MÅ ha en mobiliseringshær, som kan oppstå raskt og med nødvendig slagkraft.¹⁴

Slik oppsummerte generalmajor Sigurd Sparr, sjef for landstridskreftene i Sør-Norge, motsetningen mellom den “ideelle løsning” og de faktiske realiteter. Sparr brukte den “ideelle løsning” som et retorisk grep for å belyse svakheter og forbedringspotensial ved sin egen organisasjon. Samtidig uttrykte han en annen grunnleggende forestilling – at Norge hadde “helt spesielle problemer” og måtte innrette sin forsvarsordning deretter. Denne forestillingen om det særegne ved Norges situasjon var et gjennomgående fenomen i norsk utenriks- og sikkerhetspolitikk i perioden. Få steder kom den klarere til uttrykk enn i de prinsipielle og praktiske spørsmålene knyttet til organiseringen av Norges landmilitære forsvar. Slik fikk Norges særegne hærordning, paradoksalt nok, også økt legitimitet som en ordning som var spesielt godt tilpasset norske forhold. Et islett av stolthet over denne egenarten, og over hva man tross alt fikk til, gikk derfor parallelt med erkjennelsen av egne svakheter.

14 FMU: Sigurd Sparr, “Mobiliseringshæren og det vernepliktige befall”, *Kontakt med Hæren*, nr. 1/1968 (Oslo: Hærens Stab, 1968), 3–4 (utheving i originalen). Sparr henvendte seg her direkte til det vernepliktige befall, som utgjorde kjernen i mobiliseringsstyrkene.

Rasjonelt kompromiss eller nasjonal livsløgn?

Ingen militær organisasjon står fritt til å utforme sin egen innretning uten hensyn til samfunnets politiske realiteter, økonomiske prioriteringer eller kulturelle preferanser. I et demokratisk samfunn kan det heller ikke ventes noen enighet om hvordan en optimal militær organisasjon skal se ut. Denne innsikten danner grunnlaget i den såkalte “war and society”-tilnærmingen, som vektlegger at enhver militær organisasjon må sees som en integrert del av den staten den tjener, og det samfunnet den springer ut av.¹⁵ Den amerikanske sosiologen og statsviteren Samuel P. Huntington delte de faktorene som former utviklingen av militære organisasjoner, i to imperativer. Det *funksjonelle imperativ* springer ut av de militære trusler mot staten og samfunnets sikkerhet. Det *samfunnsmessige imperativ* springer ut av de sosiale krefter, institusjoner, normer og ideologier som dominerer i det aktuelle samfunn.¹⁶ Slik sett blir alle militære institusjoner, også norske, formet av to sett med oppfatninger hos statens ledere, i det militære miljø og i samfunnet for øvrig: på den ene side oppfatningen av hvilke trusler som er aktuelle, og hvilke militære tiltak som er relevante, og på den annen side oppfatningen av hvilke oppgaver og organisasjonsformer som er passende og akseptable for samfunnets væpnede styrker.

Sigurd Sørli og Helle K. Rønne har hevdet at i etterkrigstidens Norge var utviklingen ikke dominert av den iboende *motsetningen* mellom disse to imperativene, men av at disse imperativene trakk i *samme retning*, for eksempel i det avgjørende spørsmålet om verneplikt. Den allmenne verneplikten tilfredsstilte både det militære behov for store mannskaper og samfunnets demokratiske ideal om like plikter og rettigheter for landets borgere.¹⁷ Jacob Børresen, Rolf Tamnes og Gullow Gjeseth legger i bind fem av *Norges forsvarshistorie* også vekt på dette brede sammenfallet av forskjellige utviklingstrekk og strømninger. Den kalde krigens norske forsvarsordning beskrives som “et utpreget kompromiss mellom nasjonal egeninnsats og alliansestøtte og mellom kvalitetsavdelinger og folkeforsvar. Ordningen ble sett som en rasjonell løsning på en liten stats forsvarsproblem, samtidig som den harmonerte med brede politiske og folkelige

15 Med “war and society”-tilnærmingen menes “studiet av krigsmakten, både i fred og krig, i den vide samfunnsmessige sammenheng”. Hobson og Kristiansen har lansert begrepet “militærhistorie” som en norsk betegnelse på denne retningen. Rolf Hobson og Tom Kristiansen, *Militærmakt, krig og historie: En innføring i forskningen fra Clausewitz til våre dager*, IFS info 6/1995 (Oslo: IFS, 1995), 6–9.

16 Samuel P. Huntington, *The soldier and the state: The theory and politics of civil-military relations* (New York, Vintage Books, 1964), 2.

17 Sigurd Sørli og Helle K. Rønne, *Hele folket i forsvar: Totalforsvaret i Norge frem til 1970* (Oslo: Unipub, 2006), 215.

strømninger”.¹⁸ Dette sitatet kan sees som representativt for den “tradisjonelle” hovedstrømmen i den norske militærhistoriske forskningen om perioden. Denne retningen vektlegger de mange konvergerende strømmingene og de brede kompromissene mellom ulike behov, og kjennetegnes av en bred og sammenfattende teoretisk og metodisk tilnærming.

Det finnes imidlertid andre retninger innenfor forskningen som vektlegger de enkelte aspekter i større grad. Den sikkerhets- og utenrikspolitiske forskningen, hvor vi finner for eksempel Johan Jørgen Holst, Helge Pharo, Jakob Sverdrup, Knut Einar Eriksen og Olav Riste, betoner i større grad de storstrategiske og politiske dimensjonene. Her analyseres militærvesenet først og fremst i sammenheng med de overordnede strategiske problemstillingene, og ofte nedtones de militære aspekter, og forholdet mellom Forsvaret, staten og samfunnet. I den andre ytterkanten finnes den mer tradisjonelle militære historieskrivingen, spesielt de avdelingshistoriske verker, som på sin side kjennetegnes av et nidkjært og samvittighetsfullt, men ofte altfor nærsynt blikk på lokale og militærtekniske anliggender. Innenfor denne mangfoldige retningen settes sjelden militærvesenet inn i en bredere politisk og samfunnsmessig sammenheng.

Både den utenrikspolitiske og den forsvarshistoriske historieskrivingen har siden slutten av 1990-årene blitt utsatt for kritikk og revisjon. Denne kritikken har spesielt kommet fra samfunnsfagene, og har satt søkelyset på den tidligere undervurderte betydningen av ideologi, kultur og forestillingsverdener. Mesteparten av denne kritikken har vært rettet mot hovedverkene innenfor norsk utenrikspolitisk historie, og har ofte karakter av samtidig å være innlegg i den pågående politiske debatten.¹⁹ Når det gjelder den norske forsvarsordningen og mobiliseringskonseptet, står statsviteren Ståle Ulriksens *Den norske forsvarstradisjonen* i en klasse for seg. Ulriksen avviser den “tradisjonelle” tolkningen (at de funksjonelle og samfunnsmessige imperativer trakk i samme retning), og hevder at kulturelt betingede forestillinger, basert på en feilaktig nasjonalromantisk historieoppfatning, spilte en viktigere rolle enn rasjonelle militære vurderinger for utformingen av mobiliseringshæren. I Ulriksens sterkt kritiske fremstilling

18 Jacob Børresen, Gullow Gjeseth og Rolf Tamnes, *Norsk forsvarshistorie bind 5: Allianseforsvar i endring 1970–2000* (Bergen: Eide Forlag, 2004), 81.

19 Eksempler på denne kritikken er Iver B. Neumann og Ståle Ulriksen, “Norsk forsvars- og sikkerhetspolitikk”, Torbjørn L. Knutsen, Gunnar M. Sørbø og Svein Gjerdåker (red.), *Norges Utenrikspolitikk* (Bergen: Cappelen Akademisk Forlag, 1997); Geir Dale (mfl.), *Grenser for alt: Kritiske perspektiver på norsk utenrikspolitikk* (Oslo: Spartacus Forlag, 2000).

ble de funksjonelle imperativer overkjørt av de samfunnsmessige, med potensielt katastrofale resultater.²⁰

Denne studien argumenterer for at utviklingen av Hæren i etterkrigstiden kan forklares ut fra tre hovedfaktorer: *Trusselbildene, kulturen og ressurstilgangen*. Det ytre, funksjonelle imperativ bestod i hovedsak av oppfatningen av en overhengende militær trussel fra Sovjetunionen. Trusselbildenes omfang og kompleksitet nødvendiggjorde en hærstruktur som kunne håndtere et bredt spekter av oppgaver. De samfunnsmessige imperativer kommer til syne i de dominerende kulturelle og ideologiske oppfatningene, både innad i Forsvaret, i det politiske miljø og i samfunnet for øvrig, som la klare føringer på hva slags oppgaver og innretning som ble ansett som akseptable og naturlige for Forsvaret. De ressursmessige begrensningene, spesielt hva gjaldt økonomi og personell, satte rammer for hva slags forsvar som kunne utvikles. Disse tre hovedfaktorene la føringene på hva slags forsvar som ble ansett som nødvendig, ønskelig og mulig, og til sammen trakk de primært i retning av et defensivt, desentralisert og vernepliktsbasert mobiliseringsforsvar.

Begrepsavklaringer

Den norske militære terminologien fra perioden gjenspeilet en temmelig kompleks organisasjon som utviklet seg i møte med ulike utfordringer over tid. I denne fremstillingen har det vært en målsetting å forenkle begrepsapparatet mest mulig.²¹

Med *mobilisering* menes her aktivering av en på forhånd forberedt organisasjon, en “oppsetting og klargjøring av en allerede eksisterende krigsstruktur” som var planlagt i minste detalj.²² I perioden ble betegnelsen kun brukt om full, åpenlys mobilisering, “en fullstendig oppsetting av hele forsvaret på krigsfot”.²³ Forsvaret gikk i slutten av 1940-årene bort fra “delvis” og “stille” mobilisering, siden forvirring rundt disse begrepene hadde fått katastrofale følger i april 1940.

20 Ståle Ulriksen, *Den norske forsvarstradisjonen: Militærmakt eller folkeforsvar?* (Oslo: Pax Forlag, 2002).

21 Vanskelighetene med å utarbeide en helhetlig løsning førte gjennom perioden til nedsettelse av en rekke kommisjoner, komiteer, utvalg, råd og nemnder, som igjen produserte et stort antall innstillinger, proposisjoner, anbefalinger og uttalelser. Ofte forsøkte utvalgene å rydde opp i terminologien ved å innføre sine egne definisjoner.

22 Odd Inge Botillen og Iver Johansen, *Styrkeoppbygging: et konseptuelt rammeverk*, FFI rapport-97/03134 (Kjeller: FFI, 1997), 7. Dette planverket gikk ned til minste detalj hva gjaldt enkeltpersoners oppmøteplass, avdeling, stilling, utstyr og oppgaver ved mobilisering.

23 RA: FST, eske 72, mappe 310.1. TJ-4, Tjenestereglement for Forsvaret, særtrykk: 310. “Mobiliseringsregler for Forsvaret”, 1964, 14.

Det som tidligere ble kalt *delvis mobilisering*, ble i perioden omtalt som *beredskapstiltak*.²⁴

I militær terminologi har begrepet *reserve* tre distinkte betydninger. I ren *operativ* forstand brukes betegnelsen “reserve” om en hvilken som helst avdeling som ikke er direkte involvert i pågående kamphandlinger, men som holdes tilbake for å settes inn om nødvendig.²⁵ I *organisatorisk* forstand brukes betegnelsen om avdelinger som kan mobiliseres for å supplere, støtte, utfylle eller erstatte regulære styrker.²⁶ I *sosiologisk* forstand betegner *reserver* og *reservister* sivile individer som har gjennomgått grunnleggende militær opplæring og er underlagt en frivillig eller ufrivillig (som i tilfelle med norske vernepliktige) forpliktelse til å la seg mobilisere under nærmere definerte omstendigheter.²⁷

Landforsvaret ble i perioden brukt som en samlebetegnelse på Hæren og Heimevernet, og vil i denne oppgaven bli brukt om Norges landmilitære styrker i vid forstand. *Hæren* var den største av forsvarsgrenene. Det viktigste skillet innad i Hæren gikk mellom *fredsorganisasjonen* (de stående styrker, stabene og skole- og utdanningsavdelingene), og *krigsorganisasjonen*. Fredsorganisasjonens oppgaver var å forvalte krigsorganisasjonen, og gjennom førstegangstjenesten utdanne soldater/reservister til mobiliseringsstyrkene. Etter 1953 utgjorde de også den stående landmilitære beredskapen i fredstid. Fredsorganisasjonens *oppsettende avdelinger* ivaretok forvaltningen av krigsorganisasjonen, og hadde ansvaret for administrasjon av mobiliseringsavdelingenes materiell og personell. De oppsettende avdelingene stod også for repetisjonsøvelser samt planlegging og eventuell gjennomføring av mobilisering. Etter mobilisering (oppsetting) ville de oppsettende avdelingene avgi sine mobiliserte styrker til de operative avdelingene i krigsorganisasjonen.²⁸

Krigsorganisasjonen utgjorde den “egentlige” Hæren, og ville først oppstå ved mobilisering. Med unntak av de stående avdelingene var alle Hærens avde-

24 RA: TJ-4, “Mobiliseringsregler for Forsvaret”, 1964, 37; FMU: “Hva skjer ved mobilisering?” (Forsvarsdepartementet, 1945–52), 1.

25 Anthony S. Bennel, “European reserve forces: England, France, and West Germany”, i Louis A. Zurcher og Gwynn Harries-Jenkins (red.), *Supplementary military forces: Reserves, militias, auxiliaries* (London: Sage Publications, 1978), 43.

26 Edna Lomsky-Federer, Nir Gazit og Eyal Ben-Ari, “Reserve soldiers as transmigrants: Moving between the civilian and military worlds”, *Armed forces and society* 2008, nr. 34, 595. <online>

27 Bennel, “European reserve forces”, 43.

28 Av denne grunn ble de oppsettende avdelinger (hovedsakelig infanteriregimentene og de ulike fagregimentene) kalt ”fødemaskiner”. S. tid. (1951) *Orientering ved utenriksministeren, handelsministeren og forsvarsministeren*, 2545.

linger mobiliseringsbasert.²⁹ Etter mobilisering ville Hæren bestå av tre hoveddeler: *felthæren*, *lokalvernet* og *stabs-, støtte- og forsyningsavdelingene*. Felthæren bestod av *brigadene* og de *kombinerte regimentene*, som i utgangspunktet hadde samme organisasjon og krigsoppgaver.³⁰ Forskjellen bestod i at brigadene var stående avdelinger, mens de kombinerte regimentene var mobiliseringsbasert.³¹ De kombinerte regimentene var bemannet med de yngste årsklassene av reser- vister, var oppsatt med artilleri og spesialistvåpen (samband, ingeniør, sanitet osv.), skulle være i stand til å føre offensiv og defensiv strid og kunne forflyttes mellom landsdelene. De hadde høyest prioritet på utstyr og skulle repetisjonsø- ves hvert annet eller hvert tredje år. I perioden hadde Hæren mellom ni og tolv kombinerte regimenter. De utgjorde om lag fem sjettedeler av felthæren og litt under halvparten av mobiliseringsstyrkene.

Lokalvernet (som ikke må forveksles med Heimevernet) var stort sett opp- satt i infanteribataljoner med lokale eller regionale forsvarsoppgaver.³² Stabs-, støtte- og forsyningsavdelingene (for enkelthets skyld kalt støtteavdelingene) be- mannet de høyere staber og besørget ledelse, logistikk og sanitet for de øvrige styrkene. Både lokalvernet og støtteavdelingene bestod av de eldste årsklassene og hadde lavere prioritet enn felthæren hva gjaldt materiell og midler til repe- tisjonsøving.³³ Gjennom perioden utgjorde lokalvernet og støtteavdelingene om lag en fjerdedel hver av mobiliseringsstyrkene.³⁴

Heimevernet hadde en spesiell stilling. Det var en selvstendig organisasjon i fredstid, men ville ved mobilisering bli underlagt Hæren. Heimevernsavdelin- gene var organisert i små enheter som lag og tropper, og hadde lokale vakt- og sikringsoppdrag. På grunn av at de var lokalt organisert og oppbevarte våpen og

-
- 29 I 1963, da de stående styrkene var på sitt største i forhold til mobiliseringsstyrkene, utgjorde de 8500 mann av i alt 129 500, eller 6,5 prosent av Hærens krigsstyrke. I tillegg til disse 129 500 fantes ytterligere mobiliseringsstyrker i Heimevernet, ca. 65 000 mann, og enkeltvis erstatningsmannskaper i *mobiliseringsreserven*, ca. 25 000 mann.
- 30 De kombinerte regimenter, som hver bestod av ca. 5000 mann, ble også benevnt som de *operative enheter*, *den mobile felthær*, *de mobile ledd* eller *de kombinerte enheter*. St.prp. nr. 39 (1959–60) *Lokalforsvarets organisasjon*, 14; *Tilråding om det landmilitære forsvars oppgaver og lokalforsvarets organisasjon*, Vedlegg til St.prp. nr. 101 (1963–64), 25.
- 31 Etter 1983 ble også de kombinerte regimentene kalt brigader. Breidlid, Oppegård og Torblå, *Hæren etter annen verdenskrig*, 255, 392.
- 32 Lokalvernet ble også betegnet som *lokale feltavdelinger*, *lokale forsvarsstyrker* eller *vakt-, sikrings- og utrykningsledd*. St.prp. nr. 39 (1959–60), 14; Vedlegg til St.prp. nr. 101 (1963–64) *Tilråding*, 25.
- 33 St.prp. nr. 23 (1957), 27; St.meld. nr. 28 (1960–61), 23.
- 34 Breidlid, Oppegård og Torblå, *Hæren etter annen verdenskrig*, 254, 264; RA: HOK, eske 146A, Hærens mobiliseringsoppgjør 1970.

utstyr hjemme, hadde de rask reaksjonstid. Heimevernets viktigste oppgave var å sikre mobiliseringen av de øvrige avdelingene.³⁵

35 For en nærmere drøfting av forholdet og ansvarsfordelingen mellom Hæren og Heimevernet, se Bjerga og Gjeseth, *Heimevernet og Hæren*. For en redegjørelse for Hærens sentrale, regionale og lokale kommandosystem, se Gjeseth, *Hæren i omveltning*, 27–30.

FORTIDENS LÆRDOM OG DEN KALDE KRIGENS KRAV

An army cannot be improvised.

- General Ruge til de allierte attacheer, 15. april 1940.³⁶

Siden unionsoppløsningen i 1905 hadde Norge måttet tilpasse seg et internasjonalt miljø dominert av rivaliserende stormakter. Som småstat hadde Norge liten mulighet til å påvirke sine sikkerhetspolitiske omgivelser eller stormaktenes vurderinger og disposisjoner.³⁷ Før 1940 var det Norges målsetting å holde seg utenfor enhver krig, og norske myndigheter satte sin lit til at stormaktene i krigstilfelle ville respektere nøytrale staters folkerettslige rettigheter enten av god vilje eller av egeninteresse. Den tyske okkupasjonen og deltagelsen i den seirende alliansen under andre verdenskrig førte til et brudd med den tradisjonelle nøytralitetslinjen. Den stadig mer spente internasjonale situasjonen mot slutten av 1940-årene gjorde Norge mer utsatt, og tvang frem en aktiv stillingtagen etter hvert som frontene hardnet mellom øst og vest. Dette kapittelet vil gi en kortfattet oversikt over erfaringene fra andre verdenskrig og den internasjonale utviklingen i perioden fra 1945 til 1970, og deretter kort oppsummere hvordan Norge forholdt seg til sin nye alliansetilknytning og de nye trusselbildene.

Det tyske angrepet og mobiliseringen i 1940

Norges utenriks- og forsvarspolitik i mellomkrigstiden bygget på håpet om at de “endrede mellomfolkelige forhold” etter første verdenskrig skulle gjøre militærmakt overflødig, og at fredsbrudd skulle kunne håndteres innenfor Folkeforbundets kollektive sikkerhetssystem.³⁸ Etter som krigsfarens tiltok og det kollektive sikkerhetssystemet brøt sammen i andre halvdel av 30-årene, falt Norge tilbake på nøytralitetslinjen fra første verdenskrig. Dersom også dette skulle svikte, satte Norges utenrikspolitiske ledelse sin lit til den “implisitte garanti” fra Storbritannia, som i korthet bygget på den antagelsen at Storbritannia av egen interesse ville hindre andre stormakter fra å utfordre deres herredømme i Nordsjøen ved å sette seg fast på norsk territorium. Men Skandinavias økte strategiske og økonomiske betydning, sammen med den teknologiske utviklin-

36 Rolf Hobson og Tom Kristiansen, *Norsk forsvarshistorie bind 3: Total krig, nøytralitet og politisk splittelse 1905–1940* (Bergen: Eide Forlag, 2001), 282.

37 Denne definisjonen av en “småstat” er hentet fra Johan Jørgen Holst, *Norsk sikkerhetspolitikk i strategisk perspektiv del I: Analyse* (Oslo: NUPI, 1967), 23–25.

38 Arnfinn Moland og Rolf R Eriksen, *Hvor uforberedt var vi 9. april?* (Oslo: NHM, 1989), 11–13.

gen, førte til at forutsetningene for denne politikken ble grunnleggende endret i Norges disfavør.³⁹

Katastrofen 9. april har vært en av de mest omstridte hendelser i nyere norsk historie, og som mytedannende nasjonal opplevelse har den neppe noe sidestykke. Det er her ikke rom for noen omfattende gjennomgang av mobiliseringen i 1940, som er grundig dekket i annen litteratur.⁴⁰ Men erfaringene fra overfallet og felttoget kom til å utgjøre det sentrale referansepunktet for norsk forsvarspolitik i etterkrigstiden og ble, som Kjetil Skogrand oppsummerer det i *Alliert i krig og fred*, utgangspunktet for “kollektive dogmer som knapt ble problematisert”.⁴¹ Disse kollektive lærdommene ble avgjørende for etterkrigstidens forsvarspolitik, og en kort gjennomgang er derfor nødvendig.

Meget er skrevet om kaoset rundt mobiliseringen i april dagene i 1940. Hos de sivile og de militære myndigheter skyldtes katastrofen manglende rutiner for informasjonsutveksling, spesielt mellom regjeringen og forsvarsledelsen, manglende rutiner for krisehåndtering på nasjonalt nivå og regjeringsmedlemmers manglende kjennskap til mobiliseringssystemet.⁴² Men om så regjeringen hadde formidlet sin mobiliseringsbeslutning morgenen 9. april på en tydelig og rettidig måte, var Hæren materielt og øvingsmessig overhodet ikke skikket for verken mobilisering eller strid.⁴³ Undersøkelseskommissjonen av 1945 konkluderte med at de avdelingene som ble forsøkt mobilisert i april 1940, hadde, i henhold til gjeldende planer, behov for flere år til forserte forberedelser og tilføring av materiell for 152 millioner kroner før de var klare til å mobilisere som planlagt.⁴⁴ Gjennom 1930-årene var førstegangstjenesten på under tre måneder, og repetisjonsøvelser hadde ikke blitt gjennomført siden begynnelsen av 1920-årene. Av økonomiske grunner var materiellet ikke “fordelt på en slik måte at det var tilgjengelig under mobilisering”, men konsentrert til et fåtall depoter.⁴⁵ Mange av disse falt i fiendens hender de første dagene. Rolf Hobson og Tom Kristiansen konkluderer med at “uansett regjeringsmedlemmenes analyse-

39 Olav Riste, *Norway's foreign policy: A history* (Oslo: Universitetsforlaget, 2001), 140–142; Tom Kristiansen, *Tysk trussel mot Norge? Forsvarsledelse, trusselvurderinger og militære tiltak før 1940* (Bergen: Fagbokforlaget 2008) 39–60, 82–95.

40 For en oppsummering av de viktigste sidene i den historiske debatten rundt 9. april, se Hobson og Kristiansen, *Total krig, nøytralitet og politisk splittelse*, 323; Terje H. Holm, *1940 – igjen?*, Forsvarsmuseets småskrift nr. 4/ 1987 (Oslo: FMU, 1987); Moland og Eriksen, *Hvor uforberedt var vi 9. april?*; Ulriksen, *Den norske forsvarstradisjonen*, 182–187.

41 Skogrand, *Alliert i krig og fred*, 366.

42 Hobson og Kristiansen, *Total krig, nøytralitet og politisk splittelse*, 263.

43 FMU: Stortinget, *Innstilling fra undersøkelseskommissjonen av 1945* (Oslo: Aschehoug, 1946), 36.

44 Ibid.

45 Ibid., 32.

og handlingskraft 9. april, er det mye som tyder på at det først og fremst var det gjeldende mobiliseringssystemet og avdelingenes mobiliseringsstatus som viste seg utilstrekkelig”.⁴⁶

Det tyske angrepet avdekket kritiske svakheter på alle nivåer i det norske stats- og militærapparatet. De grunnleggende strukturelle svakhetene i Forsvaret ble forsterket av statsmyndighetenes manglende rutiner for krisehåndtering og den generelle mangelen på både fysisk og mental beredskap som preget det norske samfunnet.⁴⁷ Disse svakhetene ble nådeløst og systematisk utnyttet av en besluttsom og profesjonell fiende, som gjennomførte et strategisk overfall som i omfang og dristighet var uten sidestykke i krigshistorien. Resultatet ble allmenn forvirring, handlingslammelse, demoralisering og et “nærmest totalt sammenbrudd i norsk myndighetsutøvelse”.⁴⁸ Denne ytterst traumatiske opplevelsen og de etterfølgende fem år med henholdsvis okkupasjon, motstandskamp (og kollaborasjon) hjemme, og alliert krigsdeltagelse ute, ble det sentrale referansepunktet for etterkrigstidens Norge.

Lærdommen fra den nære fortid

Holdningen til Forsvaret både i det politiske miljøet og hos befolkningen generelt ble radikalt endret av krigserfaringene. Denne endringen var tydeligst i arbeiderbevegelsen. I motsetning til Venstre, som i sin tradisjon hadde et betydelig islett av folkeforsvarsideologi, og det tradisjonelt forsvarsvennlige Høyre, hadde Arbeiderpartiet inntil midten av 1930-årene vært fiendtlig innstilt til militærvesenet. Men på bakgrunn av krigserfaringene gikk Forsvaret fra å bli betraktet som den “reaksjonære embetsmannsstatens siste skanse” og en potensiell trussel mot arbeiderbevegelsen, til å bli sett som “arbeiderpartistatens beskytter” og som en sentral institusjon i etterkrigstidens samfunnsmoderniserende og nasjonsbyggende prosjekt.⁴⁹ Denne endringen gikk hånd i hånd med en grundig revurdering av utenrikspolitikken og Forsvarets rolle i den, og fikk avgjørende betydning for utformingen av det nye Forsvaret, på tre måter.

For det første var bruddet med mellomkrigstidens norske strategiske tenkning kjennetegnet ved en ny “strategisk pessimisme” når det gjaldt Norges muligheter for å holde seg utenfor en fremtidig krig. Det grunnleggende strategiske premisset for den nye forsvarspolitikken kan oppsummeres som en konsekvens

46 Hobson og Kristiansen, *Total krig, nøytralitet og politisk splittelse*, 270 (kursivering i originalen).

47 Johan Jørgen Holst, “Surprise, signals and reactions: The attack on Norway April 9th 1940: some observations”, *Cooperation and conflict*, nr. 2 (1), 1966, 36.

48 Hobson og Kristiansen, *Total krig, nøytralitet og politisk splittelse*, 263.

49 Ulriksen, *Den norske forsvarstradisjonen*, 190; Skogrand, *Alliert i krig og fred*, 325.

av ytre omstendigheter, i første rekke geopolitikk og teknologi. Den geopolitiske utviklingen betydde at Norge hadde en “viktig strategisk beliggenhet” i “et av grensefeltene mellom øst og vest”.⁵⁰ Fra krigen hadde man lært at “et forsvarsløst område imellom stormaktene er egnet til å skape usikkerhet i den alminnelige internasjonale situasjon”.⁵¹ Den militærteknologiske utviklingen i mellomkrigstiden hadde medført at avstand til begivenhetenes tradisjonelle sentrum på det europeiske kontinent ikke lenger var noen beskyttelse, og denne utviklingen kunne bare ventes å akselerere i de kommende tiår. Det rasjonelle grunnlaget for Norges tradisjonelle nøytralitetspolitikk var dermed revet vekk.

Det andre iøynefallende bruddet med mellomkrigstidens forsvarstenkning gjaldt synet på Norges forsvarsmuligheter. Her kan vi snakke om en endring fra mellomkrigstidens generelle pessimisme (for ikke å si defaitisme) i vurderingen av Norges sjanser til å oppnå noe som helst ved væpnet forsvarskamp, til en “taktisk optimisme”. De isolerte lyspunktene fra felttoget, motstandskampen og ikke minst deltagelsen i den seierrike alliansen ble tatt til inntekt for det syn at Norge, sammen med allierte, burde ha gode muligheter til å føre en vellykket forsvarskamp dersom forberedelsene var bedre. Norsk sikkerhet burde i fremtiden kunne sikres ved en kombinasjon av nasjonal forsvarsinnsats og stormaktsstøtte.⁵²

Det tredje aspektet ved bruddet med mellomkrigstidens sikkerhetspolitikk henger sammen med det tyske okkupasjonsstyrets tilsidesetting av norsk forfatning og rettspraksis, og dets forsøk på å utvirke et ideologisk og politisk systemskifte med brutale og ulovlige metoder. Norske trusselvurderinger i mellomkrigstiden hadde kretset rundt mulighetene for et begrenset forsøk fra tysk eller britisk side på å skaffe sjøstrategiske støttepunkter langs norskekysten innenfor rammen av en tradisjonell stormaktskonflikt.⁵³ Et slikt anslag ville ikke nødvendigvis ha utgjort en eksistensiell trussel mot Norge som nasjon. Denne tradisjonelle rammen ble sprengt av det tyske nazistregimets “uforutsigbare ekspansjonspolitik” og det totalitære systemets “destruktive dynamikk”.⁵⁴ I etterkrigstiden ble potensielle trusler mot Norge tolket gjennom erfaringene fra det tyske okkupasjonsstyret, og raskt tilpasset den nye konflikten mellom øst og vest. Å ligge lavt og ri stormen av var ikke lenger aktuelt. Det ble en grunnsetning at en eventuell ny krig ville bli “en kamp på liv og død som kan avgjøre

50 St.meld. nr. 32. (1945–46), 2–3.

51 Ibid.

52 Olav Riste, *War and peace in the political culture of Scandinavia in the 20th Century*, IFS Info 5/2003 (Oslo: IFS, 2003), 10.

53 Tom Kristiansen, *Tysk trussel mot Norge?* 294–311.

54 Hobson og Kristiansen, *Total krig, nøytralitet og politisk splittelse*, 323.

nasjonens skjebne for mange generasjoner fremover”.⁵⁵ En slik nasjonal eksistenskamp ble ansett å nødvendiggjøre nødvergetiltak som inntil da hadde blitt vurdert som uhørte. Av alle de kollektive lærdommene nordmenn trakk av andre verdenskrig, var det kanskje denne som i størst grad la grunnlaget for etterkrigstidens forsvarspolitik.

Norge og den internasjonale utvikling, 1945–1970

I ettertid fremstår tiden mellom 1949 og 1991 som en periode preget av enestående stabilitet i de internasjonale maktforholdene. Den internasjonale scene var preget av stivnede fronter, ideologiske motsetninger, opprustning og terrorbalanse. Men på tross av at de overordnede hovedlinjene i supermaktblokkenes konfrontasjon stod fast, var det gjennom perioden betydelig variasjon i spenningsnivået.

Etter Tyskland og Japans totale nederlag i mai 1945 ble forholdet mellom vestmaktene og Sovjetunionen raskt kjølig, og krigstidens bekvemmelighetsallianse gled over i et stadig dårligere forhold.⁵⁶ Mot slutten av 1940-årene delte Europa seg i en østlig del, dominert av Sovjetunionen, og en vestlig del, som fryktet en videre utvidelse av den sovjetiske sfære. Anført av Storbritannia jobbet flere europeiske land, deriblant Norge, hardt for å sikre amerikansk engasjement i forsvaret av Europa.⁵⁷ Vestmaktene mistro til Sovjetunionen økte etter det sovjetstøttede statskuppet i Tsjekkoslovakia og den sovjetiske blokaden av Vest-Berlin i 1948. Den motvillige amerikanske regjeringen ble til slutt overbevist om at den burde formelt forplikte seg til forsvaret av Vest-Europa, og Atlanterhavspakten ble undertegnet i Washington 4. april 1949.⁵⁸

Norske politikere måtte se med økende skuffelse på at fellesskapet fra krigstiden ble avløst av gjensidig mistro og frykt.⁵⁹ Norge forsøkte i de første årene etter andre verdenskrig å “holde en så lav profil som mulig i konfliktspørsmål

55 FMU: “Hvis det skulle bli krig: Veiledning for befolkningen” (Beredskapsnemnda for statens informasjonstjeneste i krig, 1957), 41.

56 Den kalde krigens årsaker har vært gjenstand for langvarig og intens debatt blant historikere. For en oversikt over de viktigste sidene i denne debatten, se Geir Lundestad, *Øst, Vest, Nord, Sør: Hovedlinjer i internasjonal politikk etter 1945* (Oslo: Universitetsforlaget, 2004), 18–23. For en mer inngående drøfting av debatten, se Westad, *Reviewing the cold war*. For den kalde krigens opprinnelse i Europa, se David Reynolds (red.), *The origins of the cold war in Europe: International perspectives* (London: Yale University Press, 1994).

57 Lundestad, *Øst, Vest, Nord, Sør*, 28–29.

58 David Williamson, *Europe and the cold war 1945–91* (London: Hodder and Stoughton, 2005), 64; Geir Lundestad, *The United States and Western Europe since 1945* (Oxford: Oxford University Press, 2005), 48–53.

59 Jakob Sverdrup, *Norsk utenrikspolitikk historie bind 4: Inn i storpolitikken 1940–49* (Oslo: Universitetsforlaget, 1996), 208–214.

mellom Sovjetunionen og vestmaktene”.⁶⁰ Da den internasjonale situasjonen forverret seg mot slutten av 1940-årene, måtte denne politikken oppgis, og norske politikere så seg nødt til å finne garantister for Norges sikkerhet. Et mulig nordisk forsvarssamarbeid med Sverige og Danmark strandet av flere grunner.⁶¹ Norge ønsket en formalisering av forholdet til atlantehavsmaktene, og beholdt etter krigen funksjonelle militære bindinger til USA og Storbritannia, først og fremst gjennom deltagelsen i okkupasjonsstyrken i Tyskland. Olav Riste hevder at Norges tilslutning til Atlanterhavspakten også kan tolkes som en formalisering av den tradisjonelle norske forestillingen om en implisitt britisk garanti.⁶² Men den formelle tilslutningen til en allianse i fredstid fremstår uansett som et klart brudd med tidligere norsk nøytralitetspolitikk.

Atlanterhavspakten var i utgangspunktet en ganske tradisjonell forsvarspakt som forpliktet medlemslandene til gjensidig støtte hvis noen av dem ble utsatt for angrep. Den var ikke en organisasjon med faste militære kommandolinjer eller forberedte forsvarsplaner. Eriksen og Pharo konkluderer i *Kald krig og internasjonalisering* med at norsk politikk i alliansens første år først og fremst siktet mot et slikt “begrenset alliansesamarbeid”, hvor Norge kunne dra nytte av amerikanske atomvåpens avskrekkende virkning, få tilgang på “rimelige våpen til det norske forsvaret og sikre alliert innsats i nord dersom en krig allikevel skulle bryte ut”.⁶³ Dette endret seg dramatisk etter utbruddet av Koreakrigen sommeren 1950. Det nordkoreanske angrepet på Sør-Korea ble i Vesten tolket som et mulig forstadium til en sovjetisk offensiv i Vest-Europa.⁶⁴ Det ble allment antatt at Stalin hadde i det minste godkjent, og muligens oppmuntret til, angrepet, som ble oppfattet som en bekreftelse på kommunismens aggressive intensjoner.⁶⁵ I Norge vakte angrepet også minner fra 9. april, og ble, spesielt i Arbeiderpartiet, ansett å rettferdiggjøre beslutningen om å oppgi den tradisjonelle nøytralitetslinjen.⁶⁶ Koreakrigen ga støtet til en omfattende opprustning av vestmaktens konvensjonelle styrker i Europa, og til omformingen av Atlanter-

60 Denne lavprofil-politikken ble også omtalt som “brobyggingspolitikk”. Riste, *Norway's foreign policy*, 192. Se også Sverdrup, *Im i storpolitikken*, 201–203, 212–215.

61 Sverdrup, *Im i storpolitikken*, 226–228; Riste, *Norway's foreign policy*, 198–202.

62 Riste, *Norway's Foreign Policy*, 211; Roald Berg (red.), *Selvstendig og beskyttet: Det stormaktsgaranterte Norge fra Krimkrigen til Nato* (Bergen: Fagbokforlaget, 2008), 12–13.

63 Knut Einar Eriksen og Helge Pharo, *Norsk utenrikspolitikks historie bind 5: Kald krig og internasjonalisering 1949–1965* (Oslo: Universitetsforlaget, 1997), 35.

64 Dette inntrykket ble styrket av at Walter Ubricht, sekretær i det østtyske politbyrå, ikke bare bifalt Nord-Koreas angrep, men også anbefalte en lignende løsning for det delte Tyskland. Williamson, *Europe and the cold war*, 75.

65 Skogrand, *Alliert i krig og fred*, 259; Riste, *Norway's foreign policy*, 207–209, 213.

66 Eriksen og Pharo, *Kald krig og internasjonalisering*, 55.

havspakten til Nato, en integrert militær organisasjon med faste kommandolinjer og forsvarsplaner i fredstid.⁶⁷

I 1953, etter Stalins død og våpenhvilen i Korea, roet den internasjonale situasjonen seg, men “tøværet” i midten av 1950-årene ble snart avløst av ny spenning.⁶⁸ En rekke internasjonale kriser, som opprøret i Budapest i 1956 og Berlin-krisen fra 1958, førte til tiltagende spenning på slutten av 50-årene. Dette kulminerte med Cuba-krisen i 1962, da en direkte væpnet konflikt mellom supermaktene så vidt ble avverget. Etter dette endret den kalde krigen i Europa karakter.⁶⁹ På dette tidspunktet hadde den kjernefysiske opprustningen ført til at begge parter hadde en sikker kjernefysisk annenslagsevne, og den påfølgende terrorbalansen førte til en ny stabilitet og en erkjennelse av felles interesser hos begge supermakter.⁷⁰ Om ikke forholdet mellom supermaktene ble normalisert, var retorikken ikke lenger like hard som før, og kommunikasjonen mellom Kreml og Washington ble bedret. Delvis slo supermaktene seg til ro med status quo i Europa, og delvis vendte oppmerksomheten seg til nye konfliktområder i den tredje verden.⁷¹ Denne avspenningen, også kjent som *detente*, varte til slutten av 1970-årene. Både den fastlåste konfrontasjonen og den høye beredskapen gikk etter hvert over til å bli en del av hverdagen.⁷²

Hovedlinjene i Norges sikkerhetspolitikk under den kalde krigen har blitt oppsummert med to begrepspar: *avskrekking* og *beroligelse* overfor Sovjetunionen, og *integrering* og *avskjerming* i forholdet til Nato.⁷³ Johan Jørgen Holst oppsummerte i 1966 den norske politikken overfor Sovjetunionen som en balansegang mellom avskrekking og beroligelse.⁷⁴ Medlemskapet i Nato og en troverdig norsk forsvarskapasitet skulle virke avskrekkende, men samtidig skulle Sovjetunionen beroliges med forsikringer om at alliansemedlemskapet var rent defensivt, og at Norge ikke utgjorde noen trussel mot sovjetiske interesser. Disse forsikringene ble konkretisert gjennom en rekke begrensninger som norske myndigheter påla seg selv. De viktigste av disse var forbudet mot permanent

67 Eriksen og Pharo, *Kald krig og internasjonalisering*, 36.

68 Williamson, *Europe and the cold war*, 93–99.

69 Ibid., 113.

70 Den “sikre annenslagsevne” (assured second-strike capability) gikk i korthet ut på at begge parter hadde så mange og så sikre atomvåpen og leveringsmidler at ingen lenger kunne regne med å slå ut hele motpartens gjengjeldelsesevne i et overraskende angrep. Denne “mutual assured destruction” lå til grunn for terrorbalansen. Kjetil Skogrand og Rolf Tamnes, *Fryktens likevekt: Atombomben, Norge og verden 1945–1970* (Oslo: Tiden Norsk Forlag, 2001), 47–50.

71 Lundestad, *Øst, Vest, Nord, Sør*, 87–93.

72 Williamson, *Europe and the cold war*, 113; Lundestad, *Øst, Vest, Nord, Sør*, 82–85.

73 Se også Pharo, “Post-cold war historiography in Norway”, 104.

74 Rolf Tamnes, *Integration and screening: The two faces of Norwegian alliance policy*, FHFS-notat nr. 5/1986 (Oslo: FHFS, FHS, 1986), 3.

stasjonering av allierte styrker på norsk jord i fredstid, restriksjoner på alliert øvingsvirksomhet i Nord-Norge, og en restriktiv holdning til atomvåpen.⁷⁵ Disse selvpålagte begrensningene utgjorde også en viktig del av forholdet til alliansen, som av Rolf Tamnes har blitt oppsummert til å være en blanding av *integrering* og *avskjerming*.⁷⁶ Integreringen innebar at Norge kom inn under den amerikanske atomparaplyen, ble tett innvevd i en fellesalliert kommandostruktur og fikk tilgang på våpenhjelp og forsterkninger. Samtidig tjente nasjonale suverenitetsmarkeringer til å avskjerme Norge mot for tett integrering.⁷⁷ Et tredje fremtredende trekk ved den norske alliansepolitikken var orienteringen mot de anglosaksiske maktene USA, Storbritannia og Canada. Storbritannia hadde tradisjonelt blitt ansett som Norges fremste “hjelpemakt”, en rolle som fra midten av 50-årene ble overtatt av USA. For Norge var det nordatlantiske fellesskapet kjernen i både alliansen og utenrikspolitikken, mens tilknytningen til kontinentet kom i annen rekke.⁷⁸

Doktriner: Massiv gjengjeldelse og fleksibel respons

Hva angår Natos overordnede strategi, kan perioden mellom 1950 og 1970 deles i tre faser: Fra 1950 til 1955 forsøkte alliansen gjennom et ambisiøst opprustningsprogram å øke sine konvensjonelle styrker i Europa. I denne perioden hvilte strategien implisitt på den amerikanske overlegenheten i atomvåpen. Fra om lag 1955 ble atomvåpenenes primat i alliansens forsvarsstrategi gjort eksplisitt.⁷⁹ Doktrinen om *massiv gjengjeldelse* innebar at ethvert angrep på et Nato-medlem skulle besvares med et massivt og ødeleggende angrep mot strategiske mål i Sovjetunionen. Nye tanker om aggresjon og beredskapstiltak begynte å gjøre seg gjeldende i amerikansk forsvarsplanlegging etter at Kennedy-administrasjonen tok over i 1961. Fra tidlig i 1960-årene ble alliansens doktriner lagt over i retning av *fleksibel respons*, som ble formalisert som Natos offisielle doktrine i 1967.

75 Riste, *Norway's foreign policy*, 214–217; Skogrand, *Alliert i krig og fred*, 187–199.

76 Tamnes, *Integration and screening*, 10–13, 35.

77 Geir Lundestad har hevdet at de selvpålagte begrensningene ikke først og fremst var motivert av hensynet til Sovjetunionen, men kom i stand primært av hensyn til norsk opinion. Geir Lundestad, “Nasjonalisme og internasjonalisme i norsk utenrikspolitikk: Et faglig-provoserende essay”, *Internasjonal politikk*, temahefte I, 1985, 42.

78 Eriksen og Pharo, *Kald krig og internasjonalisering*, 38–40; Skogrand, *Alliert i krig og fred*, 210–212; Børresen, Gjeseth og Tamnes, *Allianseforsvar i endring*, 50.

79 Det nye forsvarskonseptet ble formelt vedtatt av Nato 4. mai 1957. Massiv gjengjeldelse hadde imidlertid vært grunnlaget for USAs og dermed alliansens forsvarsplanlegging siden den amerikanske utenriksminister John Foster Dulles lanserte det som strategisk doktrine i 1954. Eriksen og Pharo; *Kald krig og internasjonalisering*, 231.

Den fullstendige nukleariseringen av Natos forsvarsstrategi fra midten av 1950-årene sprang ut av den vurdering at den sovjetiske konvensjonelle overlegenheten på kontinentet var så stor at et eventuelt angrep kun kunne stanses med atomvåpen. Massiv gjengjeldelse forutsatte en brå, kort og intens krig hvor atomvåpen ville bli brukt fra første stund. I et slikt scenario skulle stående styrker av høy kvalitet spille rollen som “skjold”, og sinke fiendens fremrykning, mens “sverdet”, i form av atomvåpenangrep mot forsyningslinjer, baser, oppmarsjområder og industri- og befolkningsentre, skulle ødelegge Sovjetunionens vilje og evne til å fortsette offensiven.⁸⁰ Som vi skal se, medførte denne doktrinen alvorlige problemer for det norske mobiliseringskonseptet.

En større bevissthet rundt følgene av termonukleær krigføring, den minskede ubalansen mellom de konvensjonelle styrkene på kontinentet og utviklingen av en sikker kjernefysisk annenslagsevne hos begge parter førte til at doktrinen basert på massiv gjengjeldelse mistet både berettigelse og troverdighet. Etter Cuba-krisen ble troen på at det var mulig å vinne en atomkrig, erstattet av oppfatningen om at supermaktene hadde en felles interesse av å hindre mindre konflikter og episoder i å eskalere til større krigshandlinger. Spissformulert kan vi si at supermaktene rundt 1962 endret fokus fra å kunne *vinne* en eventuell atomkrig til å kunne *hindre* en atomkrig. Nærmere beskrevet tok Natos nye doktrine om fleksibel respons sikte på å hindre utilsiktet eskalering av begrensede konflikter gjennom å møte kriser og episoder med proporsjonale virkemidler.⁸¹ Dette førte til et større fokus på begrensede angrep – det som i Nato-terminologien ble kalt “aggresjon mindre enn storkrig”. Under disse forutsetningene ble det lagt større vekt på konvensjonelle styrker og evne til fleksibel krisehåndtering.⁸² Imidlertid hvilte avskrekkingen i siste instans fortsatt på atomvåpen, som forble grunnlaget for både Natos og Warszawapaktens forsvarsplaner.⁸³

Trusler mot Norge 1950–1970

Militære trusselvurderinger følger ikke nødvendigvis de politiske vurderinger av den utenrikspolitiske situasjonen. Dette kan man se i både allierte og norske trusselvurderinger under den kalde krigen, hvor opprustning og forsvarsplanlegging gikk sin gang også under periodene da den internasjonale situasjonen var

80 Breidlid, Oppegård og Torblå, *Hæren etter annen verdenskrig*, 228.

81 Innst. S. nr. 273 (1967–68) *Innstilling fra forsvarskomiteén om hovedretningslinjer for Forsvarets organisasjon og virksomhet i tiden 1969–1973*, 567

82 Innst. S. nr. 273 (1967–68), 567.

83 Skogrand og Tamnes, *Fryktens likevekt*, 47–50; Skogrand, *Alliert i krig og fred*, 40–41; Lundestad, *Øst, Vest, Nord, Sør*, 82–83.

preget av tøvær eller *detente*. Det var flere grunner til dette. Helt allment er kripeplanlegging og “worst case”-beredskap militærvesenets eksistensberettigelse. Dessuten har militære trusselvurderinger, ifølge Huntington, en tendens til å vektlegge mulige motstanderes militære kapasitet, som kan observeres og er forholdsvist konstant, heller enn deres politiske intensjoner, som er vanskeligere å observere, og som kan endres over natten.⁸⁴ Denne tendensen ble forsterket under den kalde krigen, da den teknologiske utviklingen gjorde overraskende angrep, både med og uten atomvåpen, til en enda mer aktuell trussel enn tidligere.

[I] den nåværende epoke hvor statenes tvangsmidler befinner seg i permanent beredskap [er] det stort sett [...] endringer i oppfatningen av andre staters målsettinger, ikke deres fysiske tvangsevne, som bevirker endrede oppfatninger av truselen.⁸⁵

For Norges del må det også legges til at en av de viktigste kollektive erfaringene fra 9. april tilsa at det var “nødvendig for Norge å forberede seg på det verste alternativ selv om landet av all sin kraft går inn for mellomfolkelig forståelse”.⁸⁶

Av flere grunner hadde norsk territorium og norske havområder strategisk betydning. For det første utgjorde norskekysten flanken til det nordatlantiske havområdet som hadde vært avgjørende for kommunikasjon og transport mellom Nord-Amerika og Europa under andre verdenskrig. Disse havområdene økte i viktighet utover 1960-årene, da det sovjetiske basekomplekset på Kola ble bygget ut til den viktigste basen for Sovjetunionens strategiske ubåtåpen. For det andre lå Norge plassert tvers over de viktigste overflyvningsrutene mellom Sovjetunionen og USA, og utgjorde etter hvert en viktig lenke i Natos kjede av radar- og varslingsstasjoner. For det tredje var det norske landområdet interessant som mulig utgangspunkt for luftangrep mot den sovjetiske nordflåten på Kola, og i en krigssituasjon ville Sovjet ha stor interesse av å kunne hindre Nato i å bruke de nordnorske flyplassene. Sør-Norge kunne tjene som et bakre baseområde for allierte styrker på kontinentet, og som utgangspunkt for å nekte den sovjetiske Østersjøflåten passasje til Atlanterhavet gjennom de danske streder.⁸⁷ I tillegg til disse forholdene, som først og fremst var aktuelle i forbindelse med en storkrig, kunne et begrenset sovjetisk angrep, isolert til utsatte deler av

84 Huntington, *The soldier and the state*, 66, 265.

85 Holst, *Norsk sikkerhetspolitikk*, 22.

86 St.meld. nr. 32 (1945–46), 2.

87 Skogrand, *Alliert i krig og fred*, 31–52; Børresen, Gjeseth og Tamnes, *Allianseforsvar i endring*, 33–41; Eriksen og Pharo, *Kald krig og internasjonalisering*, 55–61, 66–70.

Nord-Norge, teste Washingtons vilje til å “ofre New York for Kirkenes”, og slik demonstrere hulheten i den amerikanske sikkerhetsgarantien.⁸⁸

Frem til den norske og allierte opprustningen på første halvdel av 1950-årene hadde Nato liten tro på at man kunne forsvare mer enn et brohode i Sør-Norge. Nord-Norge måtte oppgis, og også Sør-Norge ble ansett som sårbart for angrep gjennom Danmark, østersjøutløpene og eventuelt Sør-Sverige. Den allierte, og spesielt den vesttyske, opprustningen bidro fra midten av 1950-årene til å skjerme Sør-Norge, slik at Norge kunne konsentrere sin forsvarsinnsats stadig mer i nord.⁸⁹ På tross av avspenningen mellom supermaktene etter 1962 oppstod det periodevis kriser, og Forsvarets hverdag var preget av stadige episoder som understreket behovet for å holde en konstant høy beredskap. I 1968 viste den såkalte “styrkedemonstrasjonen” ved grensen mot Norge og den sovjetiske invasjonen av Tsjekkoslovakia, ifølge forsvarsminister Otto Grieg Tidemand, at “russerne i ly av øvelser kunne skaffe seg stor grad av handlefrihet og gode muligheter for en overraskende intervensjon også mot Norge”.⁹⁰

Enkelt sagt var norske trusselvurderinger under den kalde krigen dominert av to militære trusselscenarier, overraskende overfall og invasjon. Forsvarets dilemma var at disse to scenarioene stilte ulike krav. Et begrenset overraskende overfall, med minimal varslings tid, fordret beredskap og reaksjonsevne. En større invasjon, som ble forutsatt å gi noe varslings tid, fordret volum og utholdenhet. Men selv et begrenset angrep ville sannsynligvis vært av et slikt omfang at Norge ikke ville ha kunnet håndtere det uten alliert hjelp. Betoningen av de to truslene varierte gjennom perioden. Under Koreakrigen fryktet man et generelt sovjetisk angrep mot hele Vest-Europa. Under fleksibel respons-doktrinen etter 1962 fryktet man begrensede angrep og eskalering av episoder. Dilemmaet var mest akutt under massiv gjengjeldelse fra 1955 til 1962, da man forutså et angrep som var både overraskende og lammende på en gang. Kompleksiteten og omfanget i trusselbildene forble Forsvarets hovedproblem gjennom hele den kalde krigen.

Landforsvarets oppgaver

Når en småstat som Norge mente å ha mulighet til å hevde seg militært mot en supermakt som Sovjetunionen, berodde dette først og fremst på forutsetningen om hjelp utenfra. Norske ambisjoner begrenset seg til å etablere en ubestridt krigssituasjon som ville utløse Atlanterhavspaktens garanti om gjensidig støtte,

88 Skogrand, *Alliert i krig og fred*, 42.

89 Skogrand, *Alliert i krig og fred*, 36–37; Tamnes, *Integration and screening*, 10–12.

90 Breidlid, Oppegård og Torblå, *Hæren etter annen verdenskrig*, 279.

for deretter å sinke og oppholde fienden til alliert hjelp kunne bli effektiv.⁹¹ For Norge var denne strategien mer enn ambisøs nok, og Norges bidrag til det allierte fellesforsvaret bestod etter 1953, da Tysklandsbrigaden ble trukket hjem, utelukkende av forsvar av Norge. Landforsvaret utgjorde den kvantitativt største delen av Forsvaret og var kjernen i denne strategien. Hærens stående styrker og Heimevernet skulle umiddelbart ta opp kampen “hvor enn angrepet måtte komme”, og slik vinne tid til mobilisering av hovedstyrken. Deretter skulle disse mobiliserte styrkene settes inn for å “sinke fiendens fremrykning” og “holde nærmere angitte områder mot invasjon til alliert hjelp kunne bli effektiv”.⁹² Luft- og Sjøforsvaret ble i stor grad innpasset som støttevåpen i Hærens landbaserte og utpreget defensive forsvarskonsept.⁹³ Å finne en forsvarsstruktur som kunne håndtere både kupp- og invasjonalternativet, var meget vanskelig. Da sistnevnte ble ansett som den alvorligste trusselen, ble invasjonalternativet bestemmende for forsvarsstrukturen.⁹⁴ Som vi skal se, innebar dette problemer for kuppberedskapen.

I tillegg til alliert hjelp bygget mobiliseringsforsvarets strategi på flere andre forutsetninger. For det første forutsatte totalforsvarskonseptet at nasjonens iboende militære potensial, “vernekraften”, kunne utnyttes til fulle gjennom full mobilisering av samfunnets menneskelige og materielle ressurser til militære formål.⁹⁵ For det andre støttet man seg til en tankegang som kan beskrives som en norsk utgave av den svenske *marginaleffektsteorien*, som (overført til norske forhold) forutsatte at Sovjetunionen i tilfelle av storkrig bare ville kunne avse en liten del av sin enorme militære kapasitet til operasjoner mot Norge.⁹⁶ For det tredje håpet man at de store avstandene, de dårlige kommunikasjonene og andre “naturlige forsvarsvilkår” ville gi forsvareren fordeler overfor en angriper med lange og sårbare forsyningslinjer. Til sist var det en rådende antagelse at norske styrkers motivasjon og offervilje ville gi et moralsk overtak i en nasjonal eksistenskamp.

91 Avhengig av omstendighetene kunne alliert hjelp komme direkte til Norge i form av allierte sjø-, luft- og landstridskrefter, eller indirekte, i form av atomangrep mot strategiske mål eller avgjørelser på andre slagmarker.

92 Breidlid, Oppegård og Torblå, *Hæren etter amnen verdenskrig*, 261–262.

93 Luftforsvaret forsøkte under massiv gjengjeldelse å sikre en mer uavhengig offensiv rolle som del av den allierte luftoffensiven mot Sovjetunionen. I løpet av 60-årene ble også Luftforsvaret underordnet Hærens defensive landforsvarskonsept. Skogrand, *Alliert i krig og fred*, 46–47, 297.

94 St.prp. nr. 2 (1953) *Forsvarets organisasjon*, 8.

95 Iver B. Neumann og Ståle Ulriksen, ”Norsk forsvars- og sikkerhetspolitikk”, 100.

96 Wilhelm Agrell, *Alliansfrihet och atombomber: Kontinuitet och förändring i den svenska försvarsdoktrinen 1945–1982* (Stockholm: Liber Förlag, 1985), 174–175.

1950–1970: VEKST, KRISE OG KONSOLIDERING

Finding an organization to suit both peace and war for an army, basing its plans on rapid mobilization, is a difficult task.⁹⁷

Hærens utvikling mellom 1950 og 1970 var preget av flere overordnede utviklingstrekk. På grunn av Sovjetunionens opprustning på Kolahalvøya og den minkende trusselen mot Sør-Norge ble Hærens oppmerksomhet og aktivitet stadig forskjøvet mot nordområdene. Samtidig ble det klart at Forsvarets økonomiske rammer ikke ville gi grunnlag for en fortsettelse av veksten fra første halvdel av 50-årene, mens den amerikanske våpenhjelpen ville termineres i løpet av 1960-årene. Dette førte til et behov for konsentrasjon om den viktigste oppgaven, som tidlig ble identifisert som å styrke både den stående beredskapen og mobiliseringsstyrkene i Nord-Norge.

Tidsrommet kan grovt sett deles i tre faser. Mellom 1950 og 1955 gikk Hæren gjennom en hektisk fase preget av forsert opprustning og ekstraordinære beredskapstiltak. Perioden fra 1955 til 1963 var dominert av to parallelle hovedtrekk: konsolidering og justering av den strukturen som ble bygget opp under opprustningen tidlig i 50-årene, og forsøkene på tilpasning til krigsscenarioer hvor bruk av atomvåpen var sannsynlig.⁹⁸ Dette innebar en sterkere satsing på kvalitet og oppbygging av stående avdelinger for å kompensere for mobiliseringskonseptets beredskapsmessige svakheter. I perioden fra 1963 til 1970 fortsatte denne konsolideringen og tilpasningen, samtidig som nye tanker om aggresjon og krisehåndtering gjorde seg stadig mer gjeldende. Massiv og plutselig atomkrig ble etter 1962 ikke lenger regnet som den mest sannsynlige trusselen, og disse nye tankene førte til økt fokus på mer begrensede, konvensjonelle trusler, som i første omgang skulle håndteres med konvensjonelle styrker.⁹⁹ Det ble etter hvert klart at det ikke lot seg gjøre å bygge opp stående styrker i ønsket omfang, og Hæren ble i stor grad nødt til å kompensere for mangelen på stående styrker med mobiliseringsstyrker.

97 FMU: "The Norwegian army: Information for allied officers" (Oslo: Fellestrykk AS, 1962), 14.

98 Denne tredelingen av perioden følger stort sett Kjetil Skogrand's inndeling fra bind 4 av *Norges forsvarshistorie*. Skogrand, *Alliert i krig og fred*, 262.

99 *Ibid.*, 262–265.

1950–1955: Opprustning og improvisert beredskap

Erfaringene fra verdenskrigen førte til et tydelig politisk og psykologisk brudd med nøytralitetslinjen og defaitismen fra mellomkrigstiden. Dette bruddet ble imidlertid ikke umiddelbart ledsaget av et tilsvarende brudd med mellomkrigstidens mobiliseringsbaserte hærordning. Fra nyreisningen av Forsvaret begynte i 1946, til brigaden i Nord-Norge ble opprettet i 1953, forble Hæren mobiliseringsbasert. Den generelle satsingen på Forsvaret og innføringen av ni måneders førstegangstjeneste fra 1946 innebar en betydelig kvalitetsheving sammenlignet med mellomkrigstidens militshær, men krigsoppsettene var, med unntak av den norske brigaden i Tyskland, fortsatt basert utelukkende på mobiliseringsavdelinger.¹⁰⁰

I det forholdsvis lavspente internasjonale klimaet i andre halvdel av 1940-årene, da Norges utenrikspolitiske ledelse anså at “muligheten for en snarlig krig var liten”, gikk oppbyggingen av Forsvaret rolig.¹⁰¹ De sivile behovene for gjenoppbygging etter krigen var store, og ressursene var begrenset. I Hæren fikk Tysklandsbrigaden prioritet i første omgang, mens det på lengre sikt skulle bygges opp mobiliserbare hæravdelinger av god kvalitet.¹⁰² Selv om Norges forsvarsanstrengelser hadde økt kraftig siden mellomkrigstiden, var Norge ved inngangen til 1950-årene fortsatt en militær lilleputt i forhold til både sine nye allierte og den eventuelle motstander.¹⁰³ Amerikanske og britiske observatører var “med god grunn uhyre skeptiske” til den militære verdien av det norske mobiliseringsforsvaret tidlig i 1950-årene.¹⁰⁴ Den langsiktige oppbyggingsstrategien medførte at spesielt beredskapen mot kupp og overfall var lite tilfredsstillende (på tross av forsikringer om det motsatte), siden beredskapen måtte opprettholdes innenfor rammen av det tradisjonelle mobiliseringskonseptet.

Forverringen av den internasjonale situasjonen som fulgte utbruddet av Koreakrigen i 1950, førte til et presserende behov for heving av beredskapen mot kupperte overfall på kort sikt, og tallmessig økning av mobiliseringsstyrkene for å kunne møte trusselen om større angrep på noe lengre sikt. De ekstraordinære beredskapsprogrammene forserte den planlagte forsvarsutbyggingen og la stor vekt på en kvantitativ økning av mobiliseringsstyrkene.¹⁰⁵ Forsvarsbudsjettet ble mer enn doblet i perioden 1950–1953, og våpenhjelp og infrastrukturmidler fra Nato førte til en firedobling i Forsvarets tilgjengelige

100 Riste, *Norway's foreign policy*, 140.

101 Sverdrup, *Im i storpolitikken*, 228–234.

102 Ibid.; Skogrand, *Alliert i krig og fred*, 24–254.

103 Pharo, Helge Ø, “Scandinavia”, i David Reynolds (red.), *The origins of the cold war in Europe: International perspectives*, 202 (London: Yale University Press, 1994).

104 Eriksen og Pharo, *Kald krig og internasjonalisering*, 74.

105 Skogrand, *Alliert i krig og fred*, 257.

midler.¹⁰⁶ Allerede i 1952 hadde Forsvarets mobiliserbare styrker, Heimevernet inkludert, økt til 270 000 soldater. For Hærens del innebar dette en dobling bare fra 1950.¹⁰⁷ Det viste seg vanskelig å kombinere denne kraftige utbyggingen av mobiliseringsstyrkene med heving av den umiddelbare kuppberedskapen. En slik beredskapsheving ville lagt “beslag på mannskaper, på befal og etablerementen som trenges til gjennomføring av utvidelsen av vårt forsvar”.¹⁰⁸ Det grunnleggende problemet bestod:

Norge har ikke stående styrker. Vi gir år om annet vår ungdom militær utdanning og vi mobiliserer våre væpnede styrker om landet skulle bli angrepet eller kommer i akutt fare. Våre væpnede styrker blir for det meste til ved hel eller delvis mobilisering. Våre væpnede styrker er i fred gjennomgående våre sivile borgere. Vi har dem ikke i fred.¹⁰⁹

Da krigsfaren ble antatt å være størst på noen års sikt, ble det ansett som forvarlig å prioritere den forserte utbyggingen, mens kuppforsvarsbehovet ble dekket med adhociltak. Disse innebar tilbakeholdelse av førstegangstjenesteavdelinger fra dimisjon samt innkalling av feltavdelinger til “beredskapsøvelser” og lokalvern avdelinger til vaktoppdrag.¹¹⁰ Dette var en midlertidig løsning som måtte avløses av mer permanente ordninger, som gjenspeilet i St.prp. nr. 111 (1952) *Om program for den fortsatte utbygging av Forsvaret frem til 1. juli 1954*: “Det er uforsvarlig å forlate oss på vårt tradisjonelle mobiliseringsforsvar i så høy grad som vi har gjort det hittil. Vårt forsvar må, som en varig ordning, ha en kjerne av stridsklare, velorganiserte styrker som består i fred.”¹¹¹ Kuppberedskapen lot seg ikke lenger opprettholde innenfor rammen av det tradisjonelle mobiliseringsforsvaret. Den nest beste løsning var ikke lenger god nok. Det første skrittet i retning av permanente stående styrker på norsk jord ble tatt i 1953, da Tysklandsbrigaden ble kalt hjem og etablert i indre Troms som brigaden i Nord-Norge.

106 Holst, *Norsk sikkerhetspolitikk*, 22.

107 St.prp. nr. 57 (1951), 3. Siteret i Magne Rønningen, “Striden om tjenestetiden i Forsvaret 1951–1963” (masteroppgave, Universitetet i Oslo, 2008), 17. Landforsvaret, luftforsvaret og luftvernartilleriet ble prioritert under opprustningen, mens sjøforsvaret og kystartilleriet ikke fikk en like sterk vekst.

108 S. tid (1950), 1936.

109 Ibid.

110 Skogrand, *Alliert i krig og fred*, 259; Breidlid, Oppegaard og Torblå; *Hæren etter annen verdenskrig*, 171–172, 176.

111 St prp. nr. 111 (1952) *Om program for den fortsatte utbygging av Forsvaret frem til 1. juli 1954*, 6.

1955–1963: Mobiliseringskonseptet i krise

Det er sjefsnemndas oppfatning at vår nåværende forsvarsorganisasjon i hovedsak danner et solid grunnlag for videre effektivisering. Noe behov for en revolusjonerende strukturendring av vårt forsvar er således ikke til stede.¹¹²

I løpet av første halvdel av 50-årene hadde det blitt stadig tydeligere at en troverdig kuppberedskap ikke lot seg opprettholde innenfor rammene av det tradisjonelle mobiliseringskonseptet. Denne svakheten ble akutt i møte med Natos nye doktriner om massiv gjengjeldelse. Både de krigsscenarioene som lå til grunn, og alliansens planlagte motiltak utfordret de grunnleggende premisene for den norske forsvarsordningen. Perioden så allikevel ikke noen radikal omstilling av Hærens struktur og målsettinger, men heller en motvillig og halvhjertet tilpasning.

Det norske mobiliseringskonseptet harmonerte dårlig med Natos nye doktriner fordi mobiliseringskonseptet bygget på en implisitt antagelse om *nådetid*. Det hadde vært forutsatt at et større angrep mot Norge (og Nato) ville foranlediges av en fiendtlig styrkeoppbygging som kunne oppdages av alliert etterretning og derfor gi et tidsvindu til å iverksette egne mobiliseringstiltak.¹¹³ Fra 1955 kunne et slikt varsel ikke lenger påregnes, da en fremtidig angriper takket være de “nye masseødeleggelsesvåpen” ville “ha muligheten til å rette lammende slag uten å foreta den tradisjonelle mobilisering”.¹¹⁴ Dette innebar en konseptuell krise for mobiliseringshæren, da de nye trusselbildene fordret høy kvalitet, beredskap og evne til konsentrasjon i mye større grad enn tidligere, *samtidig* som kvantitet og desentralisering forble like viktig som før. Å finne en organisasjonsform som kunne løse begge disse oppgavene, lå utenfor Hærens rekkevidde.

Denne konseptuelle krisen førte til heftig debatt og en lang rekke utvalg og utredninger før Stortinget vedtok en omforent plan i form av St.prp. nr. 23 (1957) *Om hovedretningslinjer for Forsvaret i årene fremover*.¹¹⁵ Hovedskillet i

112 St.prp. nr. 23 (1957), 9.

113 S. tid. 1951, 2544. Denne implisitte antagelsen forble den grunnleggende forutsetning for mobiliseringskonseptet frem til slutten av den kalde krigen.

114 FMU: Sivert A. Nielsen, “Boyesen-utvalgets innstilling”, *Norsk Militært Tidsskrift*, årgangssamling 1956, 731.

115 I tillegg fantes det et stort antall andre utvalg og utredninger, som tok for seg mer detaljerte og avgrensede problemstillinger. Vanskelighetene med å avklare de overordnede problemstillinger førte også til problemer med å samkjøre innsatsen på lavere nivå, og kontinuerlige organisasjonsdiskusjoner forble et hovedtrekk i lang tid fremover.

debatten sto mellom det såkalte Boyesen-utvalgets¹¹⁶ temmelig radikale innstilling og det mer moderate forslaget fra Den sentrale sjefsnemnd, som tok til orde for en justering på grunnlag av den eksisterende ordning.¹¹⁷ Begge innstillingene tok utgangspunkt i at den strategiske, militærteknologiske og på lengre sikt også budsjettmessige utviklingen måtte få konsekvenser for Forsvarets innretning. De tok begge til orde for en “konsekvent prioritering og konsentrasjon om de primære oppdrag”.¹¹⁸ De var enige om at oppbyggingen av den stående beredskapen måtte prioriteres på bekostning av den tallrike mobiliseringsstrukturen, og at det måtte satses på kvalitet i mye sterkere grad enn til da.

Det var i spørsmålet om hvor drastiske tiltak som var mulige og nødvendige, at de to skilte lag. Boyesen-utvalget foreslo en radikal “nyprøving av forsvarets målsetning”, en “alminnelig prioritering av kvalitet”, og “resignasjon” på de feltene hvor ressursene ikke strakk til.¹¹⁹ For Hærens del ville dette innebære nedlegging av store deler av mobiliseringsstyrkene og konsentrasjon om et lite antall høykvalitetsavdelinger, kanskje så få som fire brigader / kombinerte regiment.¹²⁰ Med denne konsekvente prioriteringen av kvalitet gjorde Boyesen-utvalget seg til det kanskje tydeligste offisielle talerøret for en dreining vekk fra mobiliseringskonseptet i hele etterkrigstiden. Sjefen for Hæren var sterkt imot dette forslaget og fant ikke å kunne gi sin tilslutning til Boyesen-utvalgets innstilling. Siden vedtak i sjefsnemnda var påkrevet og nemndas avgjørelser måtte være enstemmige, innebar dette at Hærsjefen nedla veto mot Boyesen-utvalgets innstilling.¹²¹ Sjefsnemndas mer moderate forslag påpekte det ugunstige ved å iverksette revolusjonerende strukturendringer i en periode da organisasjonen ennå ikke hadde konsolidert seg etter den massive opprustningen i de foregående år, og understreket det fortsatte behovet for en mannsterk og robust krigsorganisasjon, som forutsatte store mobiliseringsstyrker. På dette grunnlaget

116 Boyesen-utvalgets rette navn var Forsvarsprogramutvalget. Utvalget var oppnevnt av Forsvarsdepartementet, ledet av statssekretær Jens Boyesen, og leverte sin innstilling sommeren 1955. Breidlid, Oppegaard og Torblå, *Hæren etter annen verdenskrig*, 228–229.

117 Den sentrale sjefsnemnd bestod av forsvarsgrensjefene og sjefen for Forsvarsstaben (som i krig ville fungere som forsvarssjef). Nemnda var det øverste fagmilitære rådgivningsorgan for regjeringen, men mistet innflytelse etter ledelsesreformene i 1961–1963 og ble lagt ned ved opprettelsen av Forsvarets Overkommando i 1970. Skogrand, *Alliert i krig og fred*, 300–310.

118 St.prp. nr. 23 (1957), 8.

119 FMU: Nielsen, “Boyesen-utvalgets innstilling”, 731. I tillegg til å overføre brorparten av mobiliseringshæren til “hvilende”, dvs. ikke-øvet, status foreslo Boyesen-utvalget nedleggelse av det tunge luftvernartilleriet, deler av kystartilleriet og den nyetablerte Brigaden i Sør-Norge.

120 SA: UUKK, 22.6.1955.

121 St.prp. nr. 23 (1957), 4; Breidlid, Oppegaard og Torblå, *Hæren etter annen verdenskrig*, 229.

argumenterte nemnda for en justering på grunnlag av den eksisterende ordningen, hvor elementer av høyere kvalitet ble innpasset på bekostning av de lavest prioriterte mobiliseringsavdelingene.¹²²

Sjefsnemndas forslag ble lagt til grunn for hovedretningslinjene for perioden fra 1958 til 1963.¹²³ Etter nemndas og Forsvarsdepartementets syn var en radikal strukturendring ikke aktuelt i en fase da Hæren fortsatt forsøkte å absorbere og konsolidere den voldsomme ekspansjonen fra første halvdel av 50-årene. For å frigjøre ressurser til å etablere stående avdelinger og heve kvaliteten på de høyest prioriterte mobiliserbare avdelingene ble det gjennomført betydelige reduksjoner i de lavest prioriterte mobiliseringsavdelingene. De stående styrkene ble øket med seks prosent mellom 1957 og 1961.¹²⁴ Samtidig ble mobiliseringsstyrkene i felthæren redusert med 23 prosent.¹²⁵ Mesteparten av økningen kom Nord-Norge til gode, der Hærens stående styrker økte med vel 35 prosent.¹²⁶ Reduksjonene gjaldt først og fremst avdelinger man ikke hadde “noenlunde trygghet for at vi makter å sette opp under vanskelige forhold”, spesielt avdelinger som skulle settes opp i det mindre utsatte Sør-Norge og på Vestlandet.¹²⁷ Denne reduksjonen ga allikevel ikke de innsparinger som Sjefsnemnda og Forsvarsdepartementet hadde regnet med, og mobiliseringsstyrkenes repetisjonsøvingsprogram ble derfor ikke styrket som forutsatt.¹²⁸

Hærens tilpasning til massiv gjengjeldelse var en motvillig og halvhjertet affære. Jeg vil hevde at den grunnleggende årsaken til dette var at ingen av de foreslåtte løsningene kunne løse den konseptuelle krisen som trusselen om plutselig og massiv atomkrig førte med seg. Skulle norske styrker virkelig ha blitt tilpasset massiv gjengjeldelse, ville det ha krevet en radikal omstilling av det norske forsvarskonseptet, og å ivareta både kvantitet og kvalitet i det nødvendige omfang ville uansett neppe latt seg gjøre innenfor de forventede ressursrammer. Hovedretningslinjene ble et kompromiss fordi Forsvarsdepartementet ønsket å styrke den stående beredskapen *samtidig* som man opprettholdt et omfattende, landsdekkende og desentralisert folkeforsvar. Den uavklarte motsetningen i oppgavene som fulgte av det overordnede trusselbildet, ble slik sett fulgt av

122 IFS: SSN 6.4.1956, 2.

123 St.prp. nr. 23 (1957).

124 St.meld. nr. 28 (1960–61) *Gjennomføringen av målsettingen i St.prp. nr. 23 for 1957, om hovedretningslinjer for forsvaret i årene fremover*, 7.

125 Breidlid, Oppegaard og Torblå, *Hæren etter annen verdenskrig*, 227. Denne reduksjonen rammet for det meste felthæren, i hovedsak avdelinger på Sør- og Vestlandet som man ikke hadde lyktes i å utstyre og øve som planlagt.

126 St.meld. nr. 28 (1960–61), 22.

127 St.prp. nr. 23 (1957), 19.

128 St.meld. nr. 28 (1960–61), 7.

en tilsvarende uavklart motsetning i forsvarsstrukturen. Denne situasjonen var uholdbar i lengden.

1963–1970: Fornytt aktualitet for mobiliseringskonseptet

Omleggingen av Natos doktriner i retning av fleksibel respons ble i Norge godt mottatt på de fleste hold. De nye tankene om begrensede angrep og tilpassede mottiltak passet bedre til etablerte norske fagmilitære forestillinger enn doktrinen om massiv gjengjeldelse hadde gjort, og førte til fornytt aktualitet for det norske mobiliseringskonseptet.¹²⁹ I det politiske miljøet, og i store deler av den norske befolkningen, ble et alliert forsvarskonsept basert på massiv atomvåpenbruk ved enhver provokasjon ansett som politisk lite troverdig og moralsk sett dypt problematisk.¹³⁰ Av disse grunner hadde norske myndigheter virket i alliansen som pådrivere for en slik strategisk omprøving.¹³¹

Selv om overraskende angrep fortsatt ble ansett som sannsynlig, og verken invasjon eller atomkrig kunne utelukkes, ble sannsynligheten for et tilsiktet “overraskende og lammende” angrep ansett som minimal nå som begge supermakter hadde utviklet en sikker annenslagsevne.¹³² Den motsetningen mellom overfall og invasjon som hadde vært et uoverstigelig hinder under massiv gjengjeldelse, kom i bakgrunnen, og under det nye “worst case”-scenarioet, det vil si en utilsiktet eskalering av en begrenset konflikt, ville i hvert fall mobiliseringskonseptet få tid til å virke.

Det nye fokuset på å kunne møte begrensede angrep og hindre eskalering av uheldige episoder førte til at norsk egeninnsats for å trygge egne områder med konvensjonelle styrker ble ansett som viktigere, samtidig som den fortsatte utbyggingen av de sovjetiske anleggene på Kola gjorde Nord-Norge mer utsatt.¹³³ Av disse grunner ble andre halvdel av 1960-årene for både Hærens og resten av Forsvarets del kjennetegnet av en fortsatt satsing på stående styrker og beredskap i den nordlige landsdelen. Bortfallet av amerikansk våpenhjelp førte imidlertid til at det måtte føres en enda strengere linje i anvendelsen av ressursene. Sør-Norge kunne ikke lenger ha prioritet på stående styrker, og de lokale forsvarsstyrker over hele landet måtte tillegges større vekt.¹³⁴ Det ble ikke

129 Skogrand, *Alliert i krig og fred*, 265.

130 Olav Riste, *Norway's foreign relations*, 214; Rolf Tamnes, *The United States and the cold war in the high north* (Oslo, Ad Notam Forlag, 1991), 160.

131 Skogrand, *Alliert i krig og fred*, 169–172.

132 Innst. S. nr. 42 (1963–64) *Innstilling fra militærkomiteen om St.meld. Nr. 84 (1962–63) og St.meld. nr. 15 (1963–64)*, 77.

133 Innst. S. nr. 273 (1967–68), 567–568; Skogrand, *Alliert i krig og fred*, 265.

134 St.meld. nr. 15 (1963–64) *Forsvarssjefens forslag til forsvarsprogram for perioden 1964–68*, 22.

foretatt store saneringer i mobiliseringsstyrkene som i planperioden 1958–1963. Begrensninger av materiellmessig, økonomisk og politisk art (først og fremst det sterke politiske ønsket om å redusere førstegangstjenestens lengde) medførte at Hæren stort sett hadde nådd den øvre grensen for hvor store stående styrker som var mulig innenfor vernepliktsforsvarets rammer. Den potensielle gevinsten ved ytterligere reduksjoner av mobiliseringsstyrkene var således liten, og det ble også fremhevet at mobiliseringsstyrkene rent kvantitativt nå nærmet seg minimumsgrensen for hva som var forsvarlig ut fra de operative målsettingene.¹³⁵ Trenden mot slutten av 1960-årene ble altså å konsolidere den eksisterende ordningen.

Omleggingen i Natos doktrine fra 1962 til 1967 fikk ikke dramatisk innvirkning på de grunnleggende trekkene ved den norske hærstrukturen. Hovedtrekket i utviklingen fra 1962 til 1970 ble, til tross for endrede strategiske rammer, hovedsakelig en videreføring og konsolidering av strukturen som ble etablert som en tilpasning til massiv gjengjeldelse på slutten av 1950-årene. Den strategiske utviklingen etter 1962 bidro til å legitimere det eksisterende konseptet, og for Hærens del var dette mer en tilbakevending til normale, mer mobiliseringsvennlige tilstander etter den vanskelige tiden under massiv gjengjeldelse. Spissformulert kan vi si at behovet for omstilling til konvensjonell krigføring ikke var så stort i andre halvdel av 1960-årene, fordi strukturen og konseptet egentlig ikke hadde blitt grunnleggende endret i perioden fra 1958 til 1963.

Kompensering og reserveløsninger

Hærens viktigste problem gjennom hele perioden var den manglende evnen til å etablere en helhetlig struktur som kunne håndtere allehånde utfordringer. Denne manglende evnen ga opphav til et bredt spekter av reserveløsninger. Erkjennelsen av egen tilkortkomning la grunnlaget for de mange ulike forsøkene på å motvirke og minimere de ulempene som mobiliseringsavhengigheten førte med seg. Av disse kompensasjonstiltakene var opprettelsen av stående avdelinger den mest iøynefallende. Parallelt med dette løp også flere andre prosesser som hadde til hensikt å utligne mobiliseringskonseptets mangler og svakheter. De to viktigste av disse var for det første hardere prioritering og økt differensiering i oppgaver og struktur hos mobiliseringsstyrkene, og for det andre effektivisering av mobiliseringssystemet. Til sammen la disse grunnlaget for Hærens struktur og mobiliseringssystem, som ble konsolidert i løpet av 1960-årene og videreført i stort sett samme form til den kalde krigens slutt.

135 Breidlid, Oppegaard og Torblå, *Hæren etter annen verdenskrig*, 259–263.

STÅENDE STYRKER: NYE LØSNINGER, NYE PROBLEMER

Stående styrker ble ansett for å ha tre store fordeler sammenlignet med mobiliserbare styrker: kvalitet, beredskap og egnethet for krisehåndtering. Disse gikk delvis over i hverandre. Med kvalitet menes her den utdannings- og øvingsmessige standarden hos befal og mannskaper, kompetanse i prosedyrer og tekniske systemer, og den samkjørthet og rutine som ble ansett som avgjørende for at moderne militæravdelinger skulle fungere. Den andre fordelene med stående styrker, at de skulle være “til enhver tid operasjonsdyktige”, ga en høy grad av beredskap og tilgjengelighet for umiddelbar innsats.¹³⁶ Som et resultat av disse fordelene var stående beredskap også å foretrekke på grunn av den forutsigbarhet og stabilitet den førte til i utenrikspolitisk sammenheng: “Stående styrker gir den beste beredskap og den sterkeste krigsavvergende virkning.”¹³⁷ Den viktigste ulempen med stående styrker var at de la beslag på store ressurser: “Vi kan imidlertid ikke basere oss på å løse oppgavene [utelukkende] med stående styrker av økonomiske og tjenestetidsmessige grunner.”¹³⁸

Det første og viktigste skrittet i retning av permanente stående styrker på norsk jord ble tatt da Tysklandsbrigaden ble omdannet til Brigaden i Nord-Norge og etablert i indre Troms i 1953. I 1955 ble den tilsvarende Brigaden i Sør-Norge opprettet på Romerike. Dette var første gang Hæren hadde styrker på brigadenivå stående i fredstid, og de representerte således en nyskapning. De stående avdelingene var ledet av yrkesbefal og bemannet av vernepliktige som avtjente sin førstegangstjeneste, og avdelingene hadde derfor en todelt funksjon: De utgjorde den stående landmilitære beredskapen mot strategiske overfall og kupperte angrep, samtidig som de fungerte som utdanningsinstitusjoner for personell til mobiliseringshæren.¹³⁹ Dette medførte at det var tjenestetidens lengde og størrelsen på årskullene som utgjorde den reelle begrensningen på antallet stående avdelinger, og den politiske motviljen mot forlenget tjenestetid gjorde det i løpet av kort tid vanskelig å bemanne de to stående brigadene. Brigaden i Sør-Norge ble foreslått nedlagt for første gang allerede i 1955, og bestod med om lag en tredjedels styrke før den ble omgjort til en mobiliseringsavdeling i 1965.¹⁴⁰ Heller ikke Brigaden i Nord-Norge var fullt oppsatt i fred, men skulle

136 Frisvold, “Stående avdelinger”, 767–779, 767.

137 St.prp. nr. 101 (1963–64), 6.

138 Ibid.

139 For en nærmere drøfting av sammenhengene mellom tjenestetid, utdanning og beredskap, se Rønningen, “Striden om tjenestetiden”, 72–73.

140 SA: UUKK, 22.6.1955; Breidlid, Oppegaard og Torblå, *Hæren etter annen verdenskrig*, 266.

etter planen bringes opp til full styrke ved mobilisering.¹⁴¹ De stående avdelingene, på tross av at de representerte en betydelig forbedring sammenlignet med tidligere improviserte løsninger, nådde ikke fullt ut de målene som var satt. Fra slutten av 1950-årene skjedde det derfor en endring i fokus. Hærledelsen innså at det ikke lot seg gjøre å opprettholde stående avdelinger i tilstrekkelig omfang, og måtte forsøke å finne ordninger som gjorde det mulig å kompensere for mangelen på slike styrker.

Økonomiske forhold begrenser omfanget av vårt stående landmilitære beredskap i fred. I de områder hvor vi ikke makter å opprettholde stående styrker, søkes dette kompensert ved raskt mobiliserbare avdelinger av Felthæren og Heimvernet.¹⁴²

Spesielt gjaldt det å minske kapasitets- og kvalitetsforskjellen på de mobiliserbare styrkene man faktisk hadde til rådighet, og de stående styrkene man av ulike årsaker ikke kunne holde seg med. Mobiliseringsavdelinger ville nødvendigvis være mindre øvet, rutinert og samkjørt enn styrker i daglig tjeneste.¹⁴³ Dette kunne det til en viss grad kompenseres for ved gode og hyppige repetisjonsøvinger, befalskurs og lignende. Dersom mobiliserbare styrker skulle kunne veie opp for mangelen på stående styrker, var hurtig mobilisering helt avgjørende. Evne til hurtig mobilisering blir nevnt som et avgjørende kvalitetskriterium både på enkelte avdelinger og på hæren som helhet i nær sagt samtlige stortingsdokumenter og forsvarsplaner i perioden, og de fleste forsvarsprogrammer nevner tiltak og arbeid som ble utført for å korte ned og effektivisere mobiliseringsprosessen.¹⁴⁴ Til sist ble mobiliserbare styrker ikke ansett å ha den samme stabiliserende virkningen som de stående avdelingene. Tvert imot – et av mobiliseringskonseptets grunnleggende problemer var nettopp at en eventuell mobilisering, som kunne tolkes som et kraftig krisesignal, kunne bidra til å eskalere en allerede spent internasjonal situasjon. Siden Forsvarets primære oppgave var å virke “kriigsavvergende”, var dette kanskje den alvorligste svakheten ved den norske hærordningen.

141 Målsettingen for de stående brigadene i fred var ca. 65 prosent av krigsstyrken ved et kombinert regiment. St.prp. nr. 2 (1953), 97.

142 St.prp. nr. 101 (1963–64) *Hovedretningslinjer for utformingen av landforsvaret i årene framover*, 3.

143 St.prp. nr. 23 (1957), 16.

144 St.meld. nr. 28 (1960–61), 24.

	Stående	Mobilisering	Full krigsstyrke	Andel stående i krigsstyrken
1949	Ingen	86 500	86 500	0 prosent
1963	8 500	121 000	129 500	6,5 prosent
1970	7 760	122 647	130 407	5,9 prosent

Tabell 1 Hæren i Norge: forholdet mellom stående styrker og mobiliseringsstyrker.¹⁴⁵

Det var uansett en kjensgjerning at de stående styrker aldri kunne dekke mer enn det umiddelbare behovet for kuppberedskap og krisehåndtering i fredstid og førstelinjeforsvar ved krigsutbrudd. Som det går frem av tabellen, utgjorde de stående styrkene i perioden aldri mer enn om lag 7 prosent av Hærens samlede krigsstyrke, og hadde i en fullkrigssituasjon en stridsutholdenhet på kun noen få dager før de var avhengige av forsterkning eller avløsning. I det norske landforsvarskonseptet, hvor hovedstyrken måtte oppstå gjennom rask mobilisering, var de stående styrkenes hovedoppgave å gjøre denne mobiliseringen mulig. Det var aldri hensikten at de stående styrkene skulle utgjøre noe annet enn et slikt (riktignok livsviktig) supplement til mobiliseringsstyrkene. Ettersom de stående styrkene aldri fikk det omfanget eller den kvaliteten som var forutsatt, ble deres rolle i krigsorganisasjonen enda mindre, og mobiliseringsavdelingenes betydning økte tilsvarende.

HÅRDHENDT PRIORITERING OG FUNKSJONSDIFFERENSIERING

På grunn av at ressursene er meget begrensede i forhold til oppgavene, har prioritering ført til at tiltak som i og for seg synes ubetinget riktige og nødvendige, allikevel har måttet vike i perioden.¹⁴⁶

De omfattende oppgavene og de begrensede ressursene medførte et vedvarende behov for prioritering mellom ulike oppgaver og kapasiteter. Dette ga to utslag. For det første var det ikke mulig å opprettholde de ønskede stående styrker i Sør-Norge. Den manglende evnen til å opprette tilstrekkelige stående styrker medførte at Hæren “i alt vesentlig [ble] *tvunget* til å basere vårt landmilitære forsvar i Sør-Norge på mobiliserbare styrker.”¹⁴⁷ Dette ble ansett som svært problematisk. Sør-Norge og spesielt det sentrale Østlandet var den desidert viktigste

145 Tallene for 1970 er hentet fra RA: HOK, eske 146A, Hærens mobiliseringsoppgjør 1970. De resterende tallene er hentet fra Breidlid, Oppegaard og Torblå, *Hæren etter annen verdenskrig*, 111–112, 254, 264. Stående styrker i 1949 inkluderer ikke Tysklandsbrigaden, som utgjorde ca. 4400 mann. Dersom de medregnes ville de utgjort 4,8 prosent av den totale krigsstyrken.

146 Innst. S. nr. 42 (1963–64), 75.

147 St.meld. nr. 15 (1963–64), 22 (min kursivering).

landsdelen. I tillegg til å være landets politiske, administrative og økonomiske sentrum var østlandsområdet kjerneområdet for Norges militærmakt; det var der reservistene bodde, og der halvparten av Hæren skulle mobiliseres. En stående brigade ble ansett som “det minimum av stående styrker vi av hensyn til kuppberedskap må ha i Sør-Norge, da en liten, veltrent [fiendtlig] styrke [...] ellers ville få altfor lett spill og kunne volde store ødeleggelser”.¹⁴⁸ Men selv om alle operative vurderinger tilsa at stående styrker på brigadenivå var nødvendig i sør, kunne det ikke prioriteres.¹⁴⁹ Etter at Brigaden i Sør-Norge ble nedlagt som stående avdeling og overført til mobiliseringsstyrkene i 1965, ble det opprettet en kuppberedskapsstyrke på Østlandet sammensatt av skoleavdelinger og en mobiliserbar infanteribataljon.¹⁵⁰ Dette innebar at bare ti år etter opprettelsen av en stående brigade på Østlandet måtte kuppberedskaperen igjen overlates til adhocløsninger. Det andre utslaget av de “hårdhendte prioriteringer” ble at det ikke var mulig å opprettholde avdelings- og våpentyper som i utgangspunktet ble ansett som nødvendige. “Budsjettmessige hensyn” gjorde det i slutten av 1950-årene nødvendig å redusere kystartilleriets oppsetninger og å legge ned det tunge luftvernartilleriet, samt å redusere omfanget og hyppigheten av repetisjonsøvelsene.¹⁵¹

Innad i mobiliseringsstyrkene ble det gjennomført en streng inndeling etter funksjon og tiltenkte oppgaver. I Sør-Norge ble beredskapsoppgaver som man i utgangspunktet hadde tiltenkt stående styrker, overlatt til mobiliseringsavdelingene eller Heimevernet. De mobiliseringsbaserte kombinerte regimentene skulle etter planen fungere som et surrogat for stående brigader. De operative kravene til de kombinerte regimentene skilte seg ikke nevneverdig fra de stående brigadene, men de kombinerte regimentene hadde dårligere forutsetninger for å løse høyintensitetsoppdrag på grunn av mangelen på øving, befal og til dels utstyr. På Sør- og Vestlandet, og til dels i Trøndelag, hvor det ikke fantes stående hærstyrker, ble den umiddelbare kuppberedskaperen ivaretatt av Heimevernet. Heimevernsavdelinger skulle sikre depoter, infrastruktur og installasjoner inntil felthæren og lokalvernet kunne mobiliseres. Heimevernets raske reaksjonstid og viktige oppdrag under mobiliseringsfasen førte til at de fikk oppnavnet “lokalvernets stående avdelinger”.¹⁵²

148 IFS: SSN 18.2.1955.

149 Breidlid, Oppegaard og Torblå, *Hæren etter annen verdenskrig*, 263.

150 *Ibid.*, 281.

151 Breidlid, Oppegaard og Torblå, *Hæren etter annen verdenskrig*, 229; St.prp. nr. 23 (1957) forutsatte 21 dagers repetisjonsøvelse annethvert år for felthæren. Dette ble senere redusert til 21 dager hvert tredje år. St.meld. nr. 28 (1960–61), 7–8, 23.

152 Bjerga og Gjeseth, *Heimevernet og Hæren*, 24–30; Stig Jarle Hansen, *Doktrineutvikling i Heimevernet* (Oslo: Abstrakt Forlag 2007), 57–74.

	1949	1963	1970
Stående styrker	Ingen	8 500	7 760
Mobiliserbar felthær	30 000	58 700	66 188
Lokalvern/støtte	56 500	62 300	27 910
Støtte og forsyning	Ikke spesifisert	Ikke spes.	23 380
Høyere staber	Ikke spes.	Ikke spes.	5 169
Sum Hær	86 500	129 500	130 407
Heimevernet	73 000	65 000	70 000
Sum Landforsvar	159 500	194 500	200 407
Mobiliseringsreserve	Uvisst	29 000	30 000

Tabell 2 Landforsvarets krigsorganisasjon i 1949, 1963 og 1970 (antall hoder).¹⁵³

Differensieringen mellom de ulike typene styrker i landforsvaret hadde til hensikt å utnytte de tilgjengelige ressurser så mye som mulig. Ved å øremerke forskjellige typer avdelinger til ulike oppdrag ble det også mulig å spare ressurser ved å unngå overinvestering. For eksempel kunne lokalvernavdelingene nedprioriteres når det gjaldt transportmidler, da det ikke ble planlagt å forflytte dem i noen særlig grad. Heimevernet, som kun skulle utføre enkle oppgaver i små grupper innenfor begrensede områder, måtte nøye seg med enkel utrustning og begrenset opplæring. Ulempen med en slik prioritering, som også fant sted mellom de kombinerte regimentene innad i felthæren, var at avdelinger i mindre grad ble i stand til å utføre andre oppdrag enn de forhåndsplanlagte, slik at fleksibiliteten i strukturen ble redusert. Spesielt problematisk var det at flere av de kombinerte regimentene ikke var i stand til å fullt ut fylle sin funksjon som selvstendige operative avdelinger.

EFFEKTIVISERING AV MOBILISERINGSSYSTEMET – EN UNIVERSALMEDISIN?

Hensyn tatt til de begrensede stående styrker vi kunne make å bygge opp, måtte en opprettholde mobiliseringsstyrker. Med de økte muligheter for overraskende angrep, og på bakgrunn av den militærtekniske utvikling, stiltes økte krav til hurtig mobilisering og høy kvalitet på våre mobiliseringsstyrker.¹⁵⁴

153 Tallgrunnlaget er det samme som i tabell 1. Den mobiliserbare felthæren ble redusert fra 76 000 i 1957 til 58 700 i 1963. Inndelingen mellom stab, støtte og lokalvern er ikke oppgitt i kildene for 1949 og 1963. Disse tre kategoriene er for 1949 og 1963 summert under "lokalvern". Mobiliseringsreserven bestod av individuelle reservister som kunne kalles inn for å enkeltvis fylle tap og vakanser. Den ble ikke regnet med i den totale krigstyrken.

154 St.meld. nr. 28 (1960–61), 3.

Da det i begynnelsen av 1960-årene ble klart at omfanget av de stående styrker kom til å bli enda mindre enn planlagt, ble det desto viktigere å tilrettelegge for hurtig og sikker mobilisering av de mobiliseringsavdelingene som Hæren ble tvunget til å bruke for å løse oppgaver man i utgangspunktet hadde tiltenkt stående avdelinger.¹⁵⁵ Dette innebar imidlertid også å videreføre en gammel trend. Å skjære ned på mobiliseringstiden hadde vært en av Hærens viktigste kjepphes-ter allerede siden 1945.¹⁵⁶ Kravene til mobiliseringstiden ble betydelig skjerpet under perioden med massiv gjengjeldelse, og kravene ble videreført ettersom frykten for konvensjonelle, overraskende angrep i mindre skala forble sterk gjennom 60-årene. Den akkumulerte effekten av små innsparinger i tidsbruken ved oppsetting ble tillagt stor vekt gjennom hele perioden, og ble brukt nærmest som universalmedisin mot mange ulike problemer.

Mobiliseringstiden var ikke bare var et spørsmål om hvor raskt man kunne samle, kle opp og bevæpne de innkalte reservister, men også et spørsmål om hvor raskt det var forsvarlig å sette avdelingene inn i strid. Avdelinger som ikke var tilstrekkelig øvet på repetisjonsøvelser i fredstid (og disse utgjorde regelen heller enn unntaket), burde helst øves etter mobilisering. Avdelingenes beredskap kan derfor ikke sees adskilt fra deres kvalitet. Det ble sett som avgjørende “å høyne de kvalitative krav for at avdelingene skal kunne settes inn uten katastrofale tap”.¹⁵⁷ Under massiv gjengjeldelse forutsatte man at det ikke ville være tid til å gi nymobiliserte avdelinger forsert øving, og reduksjonene i slutten av 1950-årene gikk derfor i første rekke ut over “de avdelinger som det tar lang tid å mobilisere og avdelinger som vil trenge øvelse før de kan settes inn”.¹⁵⁸

Parallelt med disse nedleggelsene, opprettelsen av stående avdelinger og den tiltagende konsentrasjonen av disse i Nord-Norge foregikk det derfor en mindre profilert, men like viktig innsats for å korte ned mobiliseringstiden. Arbeidet for å heve beredskapen ved å korte ned mobiliseringstiden hadde pågått siden krigen, og ble intensivert under presset fra atomkrigstrusselen i andre halvdel av 1950-årene, og videreført utover i 1960-årene. Virkemidlene for å oppnå dette kan deles i tre: For det første ble det lagt stor vekt på desentralisert, lokal rekruttering og oppsetting, slik at reservistene skulle ha kort reisevei til sine opp-

155 St.meld. nr. 15 (1963–64), 22.

156 Breidlid, Oppegaard og Torblå, *Hæren etter annen verdenskrig*, 170.

157 St.prp. nr. 23 (1957), 19.

158 Ibid.

settingssteder.¹⁵⁹ (Dette bidro også til den spredningen som var norske styrkers primære mottiltak mot atomangrep.) For det andre ble det gjort omfattende arbeid på lokalt plan, hos de oppsettende avdelinger, for å minimere tidsbruken under oppsetting, spesielt når det gjaldt å effektivisere utleverings- og oppsettingsrutinene ved depotene og telthusene.¹⁶⁰ For det tredje ble alle virkemidler – post, kringkasting, telefon, kirkeklokker og sivilforsvarssirener – planlagt tatt i bruk for å formidle en mobiliseringsordre.¹⁶¹ Summen av dette arbeidet, som foregikk kontinuerlig hos de oppsettende avdelingene, ble at mobiliseringstiden i begynnelsen av 1960-årene hadde blitt vesentlig nedkortet.¹⁶² I et veiledningshefte for allierte offiserer i Norge ble det selvsikkert slått fast at “it is perfectly possible to mobilize companies in less than twelve hours and battalions in twenty-four”.¹⁶³ Resultatene av de få prøvemobiliseringene støtter inntrykket av at dette var mulig.¹⁶⁴ Hvorvidt en reell mobilisering ville ha forløpt som forutsatt, er det vanskelig å si noe om. Det ville komme an på en rekke forutsetninger som i stor grad lå utenfor norske myndigheters kontroll. Kjell-Inge Bjerga peker på at mobiliseringssystemet var så komplekst at det er et åpent spørsmål hvorvidt det ville ha fungert eller ikke.¹⁶⁵ Men det er grunn til å tro at de mange tiltakene som ble iverksatt førte til sjansene for en vellykket mobilisering var større ved utgangen av perioden enn ved begynnelsen.

Det er også grunn til å tro at denne typen lavprofilerte og lokale tiltak ble foretrukket fordi de var enkle og billige. Denne påstanden underbygges av det faktum at tiltak som kunne tenkes å gi store effektivitetsgevinster, men som krevde større økonomisk innsats eller omfattende organisasjonsendringer, ble vurdert og til dels vedtatt, men ikke gjennomført. Det ene tiltaket, å reorganisere fredsorganisasjonen til en kaderorganisasjon, var en av Hærens gamle

159 St.prp. nr. 2 (1953), 77; St.prp. nr. 39 (1959–60), 14. Den spredte befolkningen, og det faktum at de mest folkerike områdene lå lengst fra de utsatte områdene i nord, førte imidlertid til at flere viktige avdelinger måtte mobiliseres i sin helhet for eksempel på Østlandet for deretter å sendes samlet til Troms. For å avhjelpe dette fikk flere kombinerte regimenter fra Østlandet og Trøndelag fra begynnelsen av 1960-årene forhåndslagret sitt tyngre utstyr i Nord-Norge.

160 St.meld. nr. 28 (1960–61), 11. Se også Sigurd Friis, *Telemark Regiment*, 52.

161 RA: “Mobiliseringsregler for Forsvaret”, 1964, 35; RA: FST, eske 268, mappe 314, notat fra FST om “kringkastingsinnkalling ved beredskap og mobilisering”, datert 12.9.1968.

162 Friis, *Telemark Regiment*, 35.

163 FMU: “The Norwegian army”, 25. Se også St.prp. nr. 39 (1959–60), 14.

164 Breidlid, Oppegaard og Torblå, *Hæren etter annen verdenskrig*, 299.

165 Kjell Inge Bjerga og Kjetil Skogrand, “Securing small-state interests: Norway in Nato”, i Vijtech Mastny, Sven G. Holtsmark og Andreas Wenger, *War plans and alliances in the cold war: Threat perception in the east and west* (Oxon: Routledge, 2006), 226.

kjepphester.¹⁶⁶ En slik omorganisering ville gitt økt samsvar mellom fredsorganisasjonen og krigsorganisasjonen og lettet overgangen mellom de to ved mobilisering. Størst mulig grad av (organisatorisk) likhet mellom fredsorganisasjonen og krigsorganisasjonen var ett grunnleggende prinsipp og et av Hærens høyeste ønsker, men viste seg vanskelig å gjennomføre i praksis. Omorganisering etter kaderprinsippet ble vedtatt av Stortinget i 1953, men aldri gjennomført.¹⁶⁷ Det andre virkemiddelet, såkalte mobiliseringsøvelser eller prøvemobiliseringer, ble i liten grad gjennomført, primært av økonomiske årsaker. Slike øvelser var kostbare, krevde mye merarbeid og ble ansett som en stor belastning på det sivile samfunn.¹⁶⁸

Ettersom frykten for plutselig og massiv atomkrig kom mer i bakgrunnen, ble nådetid og gradvis eskalering av krisesituasjoner, med rom for tilsvarende mobiliseringstiltak, igjen aktuelt. Fra 1960 ble et nytt system for differensiert innkalling ved ulike beredskapstrinn tatt i bruk.¹⁶⁹ Slike mer fleksible mobiliseringsprosedyrer ga norske statsmyndigheter økte muligheter for mer fleksibel krisehåndtering ved at beredskapstiltakene kunne skreddersys til den aktuelle krisesituasjonen. Imidlertid ga ikke overgangen til fleksibel respons noe pusterom som tillot at man slappet av på kravene til mobiliseringsberedskapen. Frykten for overraskende angrep var like sterk som før, og evne til rask mobilisering forble det avgjørende kvalitetskriteriet for mobiliseringsavdelingene.

Effektiviseringen av mobiliseringssystemet på lokalt nivå var en kontinuerlig prosess som delvis kompenserte for de mest iøynefallende svakhetene ved mobiliseringskonseptet, som ga merkbare resultater, og som krevde forholdsvis små ressurser. Slike tiltak ble brukt som en universalmedisin mot de fleste av Hærens problemer, men kunne på tross av betydelige fremskritt ikke fullt ut veie opp den fortsatte avhengigheten av mobiliseringsstyrker, som forble Hærens (og Forsvarets) akilleshæl. Opp til slutten av 1960-årene kunne man peke på stadige gevinster av dette arbeidet og konkludere med at beredskapen var bedret.¹⁷⁰ Men rundt 1970 hadde denne meget ambisiøse målsettingen nådd et høydepunkt som det var vanskelig å forbedre. Heimevernet, felthæren og store

166 Kaderorganisering gikk ut på at de kombinerte regimentene ville fått en fast kjerne av nøkkelpersonell ansatt i fredstid, og at det kombinerte regimentet selv forvaltet og satte opp alle sine underavdelinger ved mobilisering. Ved den gjeldende ordningen satte diverse oppsettende avdelinger opp kampavdelingene og spesialavdelingene enkeltvis, for så å avgi dem til det kombinerte regimentet. St.prp. nr. 2 (1953), 93.

167 Skogrand, *Alliert i krig og fred*, 315–318. Se også St.prp. nr. 2 (1953), 93.

168 St.prp. nr. 1 (1960) *Forsvarsbudsjettet*, 16. Belastningene kom av øvelsens overraskende karakter og behovet for rekvisisjon av forsyninger og kjøretøyer fra det sivile, både bedrifter og enkeltpersoner.

169 St.prp. nr. 39 (1959–60), 14.

170 St.meld. nr. 28 (1960–61), 24–25.

deler av lokalforsvarsavdelingene, til sammen flere hundre tusen mann, skulle i teorien kunne mobiliseres og sendes i strid på mindre enn 72 timer. Med tiden ble den høye mobiliseringsberedskapen en del av hverdagen og gikk fra å være et middel til å bli et mål i seg selv.¹⁷¹ Allerede i 1968 beklaget forsvarssjefen, admiral Folke Hauger Johannesen, at det å ivareta de daglige fredsfunksjoner og “hverdagsliggjøringen” av den høye beredskapen paradoksalt nok hadde ført til at Forsvaret ikke lenger tok den internasjonale situasjonen og sine oppgaver tilstrekkelig på alvor.¹⁷²

1950–1970: Mobiliseringskonseptet består

Gjennom hele perioden bestod hærorganisasjonens grunnleggende trekk. Krigsorganisasjonen forble dominert av mobiliserbare styrker med sentrale oppgaver i forsvarsplanene. Innføringen av stående styrker i større omfang innebar riktignok et brudd med den tidligere rendyrkede mobiliseringsordningen, men de stående styrkene utgjorde ikke på noe tidspunkt mer enn syv prosent av krigsstrukturen, og deres oppdrag var stort sett begrenset til å utgjøre det kuppforsvaret som skulle sikre mobiliseringen av hovedstyrken. Det lyktes heller ikke verken å opprette eller opprettholde så store stående styrker som planlagt. På tross av noen forslag til radikale endringer bar utviklingen preg av en forsiktig tilpasning og justering. Til tross for innføringen av enkelte nye elementer var Hærens utvikling altså kjennetegnet av en sterk kontinuitet.

Hæren fortsatte å legge avgjørende vekt på evnen til rask mobilisering. Krav om stadig effektivisering av mobiliseringsprosessen var en gjenganger i planer og programmer, og betydningen av dette ble stadig understreket. Målsettingen for mobiliseringstiden nådde tidlig et meget ambisiøst nivå, og fortsatte å øke derfra. Omfattende tiltak ble gjennomført for å kutte mobiliseringstiden til et minimum. Denne vektleggingen av evne til hurtig mobilisering hadde riktignok alltid vært til stede, og var heller ikke ukjent i andre land. Men de kravene som ble stilt til norske avdelinger, overgikk de fleste, og lå helt på grensen til det som var teoretisk mulig selv under optimale forhold. Videreføringen og styrkingen av de høye kravene til mobiliseringsberedskapen bygger opp under inntrykket av kontinuitet.

Kvantitet og desentralisering fortsatte å være markante kjennetegn ved Hærens struktur. Behovet for utholdenhet gjennom masse og overlevelsessevne gjennom spredning ble maktpåliggende etter hvert som atomvåpenangrep ble

171 Kravet til spredt mobilisering ble mot slutten av den kalde krigen en hemske for rasjonalisering og et betydelig kostnadssluk. Gjeseth, *Hæren i omveltning*, 96.

172 RA: FST, eske 268, mappe 314, skriv fra forsvarssjefen om “samspill mellom den militærpolitiske situasjon og virksomheten i forsvaret”, datert 07.10.1968, 3.

en reell trussel. Oppsettingssteder, installasjoner og oppmarsjområder ble i 1950-årene etablert i et landsdekkende, desentralisert mønster. Denne desentraliseringen var imidlertid også nok et eksempel på at eksisterende konsepter ble forsterket og videreført. Viktigheten av å desentralisere mobiliseringsdepotene ble ansett for å være en av de sentrale lærdommene fra 9. april, og var en uttalt målsetting allerede fra 1946.¹⁷³ Dette ble begrunnet med at lokale depoter tilrettela for rask oppsetting av avdelingene og gjorde det vanskeligere for fienden å forstyrre mobiliseringen ved et overraskende angrep. Denne tendensen ble forsterket av kravene om å spre avdelinger i atomvåpnenes tidsalder.¹⁷⁴ Dette ble ansett å være gunstig av operative og beredskapsmessige hensyn, men førte til betydelige administrative og økonomiske merkostnader. Den desentraliserte oppsettingsstrukturen ble videreført også etter overgangen til fleksibel respons, da den for det meste var ferdig utbygget rundt 1965, og ble ansett for å være formålstjenlig også under den nye doktrinen.

Dette overordnede inntrykket av kontinuitet svekkes imidlertid av flere forhold. Det ble foretatt til dels omfattende nedskjæringer i mobiliseringsstyrkene i slutten av 1950-årene. Justeringene som ble gjennomført mellom 1958 og 1963, var forholdsvis dyptgripende, den stående beredskapen ble øket med seks prosent samtidig som mobiliseringsstyrkene ble redusert med 23 prosent. Disse endringene var allikevel ikke et så markant brudd som det umiddelbart kan synes. Reduksjonene kom etter den voldsomme økningen i mobiliseringsoppsettene som ble gjennomført i første halvdel av 1950-årene. Det gjaldt for det meste avdelinger som sjelden ble øvet, og som det ikke var mulig å videreføre på grunn av strammere økonomi og sviktende tilgang på mannskaper.¹⁷⁵

Selve innføringen av stående styrker kan også betegnes som et brudd med det rendyrkede mobiliseringskonseptet. Permanent stående avdelinger i fredstid på norsk jord var en nyskaping, og etableringen av slike kan sies å utgjøre et veiskille i norsk forsvarshistorie. Men dersom vi har in mente at disse styrkene avløste den tidligere og mer utilfredsstillende ordningen med at mobiliseringsavdelinger ble innkalt til vakt- og beredskapsoppgaver, fortoner ikke bruddet

173 St.meld. nr. 32 (1945–46), 33.

174 Spredning for å unngå å danne lønnsomme mål for fiendtlige atomvåpen var det viktigste norske virkemiddelet mot atomvåpnenes virkning. Skogrand og Tamnes, *Fryktens likevekt*, 230–232.

175 Boyesen-utvalget fryktet at driftsutgiftene til en struktur i den daværende størrelsesorden ville spise opp så store deler av fremtidige budsjetter at fremtidige investeringer i nytt materiell ville bli vanskelig. Nielsen, “Boyesen-utvalgets innstilling”, 727–729.

seg som så dramatisk, men mer som en glidende overgang.¹⁷⁶ Den generelle satsingen på kvalitet som det første forsvarsprogrammet la opp til, var til dels et avvik fra foregående ordninger, men innebar ikke et dramatisk retningsskifte. Forutsetningen var at en kvalitetsøkning skulle kunne gjennomføres, samtidig som man beholdt et minstemål av kvantitet. Takket være den amerikanske våpenhjelpen var dette for en tid mulig i større grad enn tidligere.¹⁷⁷ Men motsetningen mellom oppgaver som stilte så høye krav til både kvantitet, kvalitet og beredskap, forble et grunnleggende strukturelt problem.

Innføringen av stående styrker, reduksjonene i mobiliseringsoppsettingene og den generelle trenden i retning av økt satsing på kvalitet utgjorde etter mitt syn ikke et brudd med den tidligere ordning. Det dreide seg snarere om å justere og tilpasse ved å supplere den tradisjonelle mobiliseringshæren med elementer av høyere kvalitet. Mobiliseringskonseptet ble i all hovedsak videreført, og de nye elementene skulle kompensere for dets mest iøynefallende svakheter, ikke erstatte det. Kontinuiteten fremstår som spesielt sterk når vi husker at endringene i Hærens struktur og operasjonsmønstre i liten grad gjenspeilet den dramatiske endringen i den overordnede doktrinen og trusselbildene under massiv gjengjeldelse, og at den strukturen som ble etablert i denne perioden, i all hovedsak ble videreført også etter at oppmerksomheten ble rettet mot mer begrensede former for aggresjon fra begynnelsen av 60-årene.

176 De "særskilt innkalte beredskapsstyrker av mobiliseringsoppsettinger, kalt inn til forlengede repetisjonsøvinger i 60 (unntaksvis 90) dager og med en samlet styrke som gjennomsnittlig og i hele året svarer til Tysklandsbrigadens". St.prp. nr. 111 (1952), 6.

177 Gjeseth, *Hæren i omveltning*, 27.

MOBILISERINGSHÆREN – EN NORSK SONDERWEG?

Vi kan godt forestille oss konsulent Normanns refleksjoner når han i radioens aktueltending hører Forsvarsministeren uttale at Mobiliseringshæren er Forsvarets hovedelement. Konsulent Normann er vernepliktig offiser og vet at han skal ha en krevende stilling i denne Hæren. Feltliv, taktikk og fysiske strabaser er imidlertid blitt ham nokså fjernt i det daglige liv. Likevel er han klar over sitt ansvar og er innstilt på å yte sitt beste når han i stille meditasjon sammenligner stormaktenes stående styrker og vår mobiliseringshær.¹⁷⁸

Et sentralt trekk ved den norske mobiliseringshæren var at det ble oppfattet som en unik *norsk* løsning. Spesielt ble dens egalitære, defensive og folkelige særtrekk ofte fremhevet. Oppfatningen av Norge som et spesielt tilfelle i internasjonal sammenheng var utbredt og hadde innvirkning på mange aspekter ved norsk utenrikspolitikk, noe som kommer til syne for eksempel i Norges ambivalente forhold til integrasjon i Nato.¹⁷⁹ Utformingen av den militære strukturen lå i skjæringspunktet mellom de funksjonelle militære imperativer, som ble formet av den strategiske utviklingen og den kalde krigens krav, og de samfunnsmessige imperativer, som ble formet av Forsvarets historiske arv og det sivile samfunnets forventninger. Dette kapitlet vil rette oppmerksomheten mot hvordan oppfatningen av norsk annerledeshet la føringer på utformingen av landforsvaret, og drøfte hvorvidt denne forestillingen gjenspeilet realitetene. Jeg vil kort sammenligne med et utvalg utenlandske hærordninger, som peker i retning av at Norges landforsvarskonsept skilte seg fra konseptene til Norges allierte. Men utgjorde mobiliseringskonseptet en norsk *sonderweg*?¹⁸⁰

Forestillingen om Norge som et militært spesialtilfelle hadde to hoveddimensjoner: for det første at Norge hadde spesielle militære problemer, og for det andre at det norske mobiliseringskonseptet var en unik norsk løsning som var tilpasset disse spesielle problemene. Forestillingen hadde også dype røtter. Den offisersdominerte militærhistorieskrivingen i den norske nasjonalismens storhetstid på slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet hadde hevdet

178 FMU: Sparr, "Mobiliseringshæren og det vernepliktige befall", 3.

179 Se for eksempel Skogrand og Tamnes, *Fryktens likevekt*, 322–326. Geir Lundestad beskriver norsk utenrikspolitikk som preget av en spenning "mellom de mange prinsipielle hyllesterklæringer til det internasjonale samarbeid på den ene siden og Norges skepsis til konkrete forslag om forpliktende samarbeid på den andre". Geir Lundestad, "Nasjonalisme og internasjonalisme i norsk utenrikspolitikk", 41.

180 Begrepet *sonderweg* (egen vei) angir en historisk utvikling innenfor for eksempel en stat eller organisasjon som avviker fra det som anses for å være den generelle norm.

at det fantes en flere hundre år gammel norsk sonderweg på det militære området.¹⁸¹ Denne historiske retningen, som var sterkt preget av nasjonalromantikken, la selektiv vekt på det norske forsvarets (angivelige) egalitære, lokale og defensive særpreg, som ble hevdet å stå i kontrast til stormaktenes aggressive krigs- og adelstradisjoner.¹⁸² Denne historiske tradisjonen formet det norske offiserskorpsets selvbilde som folkets og nasjonens representant, og knyttet folkeforsvaret til demokrati, parlamentarisme og uavhengighet. Ståle Ulriksen hevder at denne “forsvarstradisjonen” fortsatt var dominerende i norske militære kretser i etterkrigstiden, og at tradisjonens snevre nasjonale, landmilitære og folkeforsvarsromantiske utsyn fikk skadelig innvirkning på den militære effektiviteten gjennom hele den kalde krigen.¹⁸³ I Ulriksens analyse ble de funksjonelle imperativer overkjørt av Forsvarets nasjons- og demokratibyggende funksjon, noe som medførte at Hæren holdt fast ved foreldede og dysfunksjonelle taktiske konsepter. Implikasjonene av denne analysen skal vi se nærmere på i neste kapittel.

Når konsulent og vernepliktig offiser Normann (i stille meditasjon) kastet et blikk på “stormaktenes stående styrker”, kunne han ikke unngå å legge merke til at hans egen mobiliseringshær kom dårlig ut. Med hensyn til kvalitetskriterier som tjenestetid, øvingsstandard og profesjonalitet lå Norge langt tilbake for de allierte stormakter. Allierte forsvarsordninger tjente i slike sammenligninger som ideell motpart til den faktiske norske løsningen, for å belyse ens egne begrensninger og holde opp et ideal å strekke seg etter. Den militære underlegenheten sammenlignet med både allierte og den eventuelle motstander var grunnlaget for den erkjennelsen av egne svakheter som var et sentralt trekk ved Hærens selvforståelse. Denne underlegenheten ble forklart med at Norge hadde “spesielle problemer” som var få andre land til del, og begrensede ressurser til å løse disse problemene. Dette førte til et behov for tilpassede løsninger som kunne nedtone svakheter og utnytte komparative fortrinn. Mobiliseringskonseptet og totalforsvaret ble fremhevet som en slik spesiell løsning.

Den litt spesielle allierte

Norges forhold til sin nye alliansetilknytning og de medfølgende forpliktelser var preget av ambivalens, i likhet med forholdet til utenrikspolitiske spørsmål

181 Hobson og Kristiansen, *Militærmakt, krig og historie*, 23–24.

182 Med “selektiv” menes det at denne historieskrivingen, spesielt i sin fremstilling av dansketiden, la avgjørende vekt på norske avdelinger som opererte i Norge, og så bort i fra store norske avdelinger i dansk tjeneste på kontinentet. Ulriksen, *Den norske forsvarstradisjonen*, 25–71.

183 Ulriksen, *Den norske forsvarstradisjonen*, 166. Se også Kristiansen, *Tysk trussel mot Norge?*, 16–17.

generelt. Som tidligere bemerket kom denne ambivalensen til uttrykk i motsetningen mellom på den ene side *integrasjon* og lojal allianseopplutning, og på den andre side *avskjerming* og behov for nasjonale suverenitetsmarkeringer. Det var viktig for norske politikere og diplomater å få alliert – og spesielt amerikansk – aksept for at Norge hadde spesielle behov.

A series of arguments were mobilised to show that Norway was a ‘special case’ and therefore had to be guaranteed exemptions: the country was poor, we shared a border with the superpower in the east, and the government was under pressure from critical sentiments in public opinion.¹⁸⁴

Også i andre aktuelle utenrikspolitiske spørsmål, som økonomisk integrasjon i Europa, eventuelt overnasjonalt samarbeid i Europarådet, og den senere EF-striden, var oppfatningen av norsk annerledeshet, av Norge som et særtilfelle med behov for spesielle ordninger, et fremtredende trekk.¹⁸⁵

Helt siden unionsoppløsningen hadde Norges utenrikspolitikk, både på offisielt nivå og i opinionen, vært preget av en sterk og dels moralsk, dels praktisk begrunnet nøytralisme. Denne holdningen gikk hånd i hånd med en uttalt skepsis til stormaktspolitikk i sin alminnelighet og militær maktanvendelse i særdeleshet.¹⁸⁶ Disse holdningene levde videre i neddempet form også etter verdenskrigen.¹⁸⁷ Historikere som Rolf Tamnes og Olav Riste har nyttet begreper som “restpasifisme”, “småstatsmoralisme”, “isolasjonismeimpuls” og “nøytralitetsnostalg” for å beskrive denne brede og vedvarende understrømningen i norsk offentlighet og politikk.¹⁸⁸ Ståle Ulriksen legger også vekt på at militære avdelinger med elitepreg, eller våpen som kunne oppfattes som offensive, ble møtt med skepsis.¹⁸⁹ Det var her snakk om holdninger som var utbredt også i upåklagelig forsvars- og Nato-vennlige kretser og ikke begrenset til den politiske periferien.¹⁹⁰ Selv om Forsvaret nøt stor legitimitet og oppslutning, la disse strømningene føringer på hvordan Forsvaret kunne utformes. Disse un-

184 Tamnes, *Integration and screening*, 14.

185 For utdypning, se Eriksen og Pharo, *Kald krig og internasjonalisering*, 123–142.

186 Olav Riste, *War and peace in the political culture of Scandinavia in the 20th century*, 12.

187 Eriksen og Pharo, *Kald krig og internasjonalisering*, 31–33.

188 Tamnes, *Integration and screening*, 3; Olav Riste, *Norway's foreign relations: A history* (Oslo: Universitetsforlaget, 2001), 233–234.

189 Ulriksen, *Den norske forsvarstradisjonen*, 201.

190 Selv om de mest synlige var Nato-skeptiske kretser på venstrefløyen i DNA, som brøt ut og dannet Sosialistisk Folkeparti i 1961, fantes det motstand mot den rådende forsvarspolitiske konsensus på flere hold, for eksempel nasjonalkonservative kretser i Høyre og Senterpartiet eller kristenpasifister i Kristelig Folkeparti. Skogrand, *Alliert i krig og fred*, 324–329; Eriksen og Pharo, *Kald krig og internasjonalisering*, 25.

derstrømningene utgjorde en faktor som enhver norsk regjering måtte ta hensyn til, og dette medførte et behov for å holde en viss distanse til ubehagelige internasjonale fenomener i sin alminnelighet og til de som smakte av stormakts- og militærpolitikk, i særdeleshet. Disse understrømningene, med sin vektlegging av Forsvarets defensive og nasjonsbyggende rasjonale, formet også synet på hva et norsk forsvar skulle være.

Det bør allikevel ikke legges for mye vekt på de norske særegenhetene. Reservasjonene ble balansert av en grunnleggende lojalitet til alliansen, og da spesielt USA og Storbritannia, som både var et resultat av realpolitiske vurderinger og genuin fellesskapsfølelse.¹⁹¹ Oppslutningen om verneplikten, Forsvaret og Nato-medlemskapet var sterk både i opinionen og det politiske miljøet.¹⁹² Ei heller var Norge noen ren importør av sikkerhet. Selv om Norge tidvis markerte seg med reservasjoner om temaer som var spesielt betente i norsk opinion (for eksempel atomvåpenpolitikken eller spørsmålet om spansk Nato-medlemskap¹⁹³), ble disse balansert av lojal oppslutning og verdifulle bidrag på andre felter, og alle norske regjeringer la den største vekt på et godt forhold til de nøkkellallierte. Sammenlignet med Frankrike og med “fotnotelandet” Danmark var Norge en mønsteralliert for de anglosaksiske stormaktene.¹⁹⁴

Norwegian grand strategy thus had loyalty to the alliance, particularly the US, as its mainstay, but this was balanced by the notion of Norwegian peacefulness and a continuous urge to mark the uniqueness of the Norwegian geopolitical situation.¹⁹⁵

Disse grunnholdningene var ikke begrenset til opinionen og det politiske miljøet, men ble også gjenspeilet i den stadige understrekningen av at Forsvarets bygget på en fredsbevarende og defensiv grunnidé. Det var en grunnsetning at Forsvarets hensikt var å virke krigsforebyggende, og i verste fall utgjøre et nasjonalt nødvergeinstrument. Dette vil jeg komme tilbake til i neste kapittel. Behovet for å markere det unike i Norges situasjon var heller ikke begrenset til reservasjoner i alliansesammenheng, men fant sin gjenspeiling i en rekke andre forhold.

191 Eriksen og Pharo, *Kald krig og internasjonalisering*, 77.

192 Skogrand, *Alliert i krig og fred*, 325.

193 Riste, *Norway's foreign policy*, 181, 189, 214.

194 Forholdet mellom Frankrike og USA var i vedvarende krise gjennom hele 1960-tallet. Håkon Lunde Saxi hevder at Norge, sammenlignet med det motvillige og defaitistiske Danmark, fremstod som en “lojal og optimistisk alliert”. Håkon Lunde Saxi, *Norwegian and Danish defence policy: A comparative study of the post-cold war era*, Defence and security studies 1/2010 (Oslo: IFS, 2009), 28.

195 Halvard Leira og Nina Græger, “Norwegian strategic culture after World War II”, 48.

De “helt spesielle problemer”

Innledningsvis understreket general Sparr at mobiliseringshæren var en direkte og naturlig konsekvens av “en del enkle kjensgjerninger” som viste at “Norge militært sett står overfor helt spesielle problemer”, som dessverre gjorde det umulig å velge den “ideelle løsning”.¹⁹⁶ Her gjenga Sparr det ortodokse synspunktet. At Norge militært sett hadde “helt spesielle problemer”, ble av toneangivende norske aktører i perioden, både politikere og fagmilitære, ansett for en åpenbar kjensgjerning, og dette synet ble til en viss grad delt av utenlandske observatører.¹⁹⁷

På grunn av landets utstrekning og utsatte beliggenhet og den tynne befolkning vil Norge også i fremtiden i større utstrekning enn de andre Nato-land måtte basere forsvaret på mobiliseringsavdelinger.¹⁹⁸

Denne formuleringen gjengir essensen i den ortodokse analysen av sammenhengen mellom de tidløse faktorer og behovet for en spesiell militær løsning. Som vi ser bunnet Norges “spesielle problemer” i gitte geografiske og demografiske forhold, som sammen med de begrensede økonomiske og materielle ressurser førte til et misforhold mellom forsvarsoppgavene – det store territorium som skulle forsvares – og de tilgjengelige ressursene. Hæren ville “alltid bli for liten i forhold til operasjonsområdene”.¹⁹⁹ Dette misforholdet ble spesielt alvorlig i lys av det andre hovedproblemet, den utbredte oppfatningen av at Norge var spesielt utsatt. Som i sitatet ovenfor ble dette – den “utsatte beliggenhet” – først og fremst identifisert som et resultat av geografi, men denne følelsen av utsatthet inneholdt også en psykologisk dimensjon. Den geografiske dimensjonen bestod av Norges plassering i et “geostrategisk kraftfelt” og den delte grensen med Sovjetunionen. Den psykologiske dimensjonen bestod i en mer generell følelse av sårbarhet som dels var knyttet til Norges stilling som en liten stat i et storpolitisk maktspill, og dels var et resultat av minnene om 9. april. Veien var kort fra å betone Norge som utsatt til å hevde at Norge var en av de mest utsatte statene i alliansen. Denne (etter min mening) oppriktige oppfatningen av utsatthet hadde også en mer pragmatisk side. Siden “trusselens omfang og karakter hadde betydning for ressursprioriteringen innad i Nato”, var det som Tamnes, Gjeseth

196 FMU: Sparr, “Mobiliseringshæren og det vernepliktige befall”, 3–4.

197 Rønningen, “Striden om tjenestetiden i Forsvaret”, 75.

198 St.prp. nr. 23 (1957), 21.

199 FMU: A.R. Pran, “Hærens oppgaver, midler og mål”, Forsvaret, ”Økt innsats: 21 artikler om aktuelle forsvarsproblemer”, nr. 1–2 1951, 29.

og Børresen skriver, ”viktig å få synliggjort og godtatt at det land man selv kom fra, var spesielt utsatt.”²⁰⁰

Var Norge mer utsatt enn andre land i Nato? Den uheldige kombinasjonen av geografisk plassering og begrensede forsvarsressurser gjorde utvilsomt Norge sårbart hvis det skulle komme til konflikt, og totalt avhengig av alliert hjelp for å kunne motstå et sovjetisk angrep.²⁰¹ Den samme marginaletteorien som gjorde at det ikke var nødvendig å se helt svart på Norges forsvarsmuligheter, betydde at Norge også kunne risikere å bli nedprioritert av sine venner og beskyttere. I fred når det gjaldt fellesgoder som våpenhjelp og øremerkede forsterkninger, og i krig når det gjaldt prioriteringen av alliansens sparsomme strategiske reserver og transportkapasitet. Det ble derfor viktig for norske politikere og diplomater å overbevise toneangivende allierte, i første rekke Storbritannia og USA, om at Norge var i en spesielt utsatt stilling.²⁰² Det er imidlertid grunn til å betvile at Norge objektivt sett kunne hevde å være mer utsatt enn Nato-land som for eksempel Vest-Tyskland, Danmark eller Tyrkia. Dette ville i så fall avhenge av det konkrete trusselsscenario som ble lagt til grunn. I Nato-sammenhenger betonte nordmennene naturlig nok de trusselbildene hvor Norge fikk en sentral plass, for eksempel begrensede overfall eller sjøkonflikter i nord, fremfor de trusselsscenarioene hvor Norge ble relativt perifert, for eksempel en konfrontasjon over Berlin eller et bredt anlagt Warszawapakt-angrep på den europeiske sentralfronten. Etter mitt syn var den norske forestillingen om strategisk sårbarhet og militær underlegenhet oppriktig og basert på nøkterne vurderinger av de militærstrategiske forhold. Men enten den var berettiget eller ikke, spilte den norske opplevelsen av en unik sårbarhet og spesielle problemer en viktig rolle i å bygge opp under ønsket om en hærordning som var spesielt tilpasset norske forhold.

Naturlige forsvarsvilkår og folkepsykologiske særtrekk

Resonnementet fra hovedretningslinjene for perioden fra 1958 til 1963 ble nesten ordrett gjentatt i hovedretningslinjene for fireårsperioden 1964 til 1968:

På grunn av vårt lands store utstrekning, liten og spredt befolkning og begrensede økonomiske ressurser, er det nødvendig å bygge vår forsvarsinnsats på mobiliseringsstyrker. Den alminnelige verneplikt må gi grunnlaget for etableringen av

200 Børresen, Gjeseth og Tamnes, *Allianseforsvar i endring*, 33.

201 Kjetil Skogrand, ”Bodø og forsvaret av Nord-Norge”, i Kjetil Skogrand, Olav Njølstad og Rolf Tamnes, *Brennpunkt: Kald krig, nordområder og strategi*, IFS Info 5/1998 (Oslo: IFS, 1998), 8.

202 Skogrand, *Alliert i krig og fred*, 183–185.

forsvarsstyrker i alle deler av landet. Verneplikten har også direkte sammenheng med forsvarsviljen i vårt folk.²⁰³

De geografiske, demografiske og økonomiske forholdene la premissene for oppfatningen om norske militær annerledeshet, og en “forsvarsinnsats bygget på mobiliseringsstyrker” fulgte som en naturlig konsekvens av disse premissene. Den vernepliktsbaserte mobiliseringshæren og totalforsvarets ressursmobilisering ble ansett som det naturlige mottrekk for å motvirke disse problemene. Siden premissene var utledet av forhold som ble antatt å være unike, eller i det minste spesielt fremtredende, for Norge, ble det naturlig å se den norske hær- og mobiliseringsordningen som en spesielt tilpasset *norsk* løsning på disse spesielle *norske* problemene, med andre ord som en norsk sonderveg. I det ovenstående sitatet knyttes det også an til det som ble ansett som et av Norges sterkeste fortrinn – den folkelige forsvarsviljen – og til den allmenne verneplikten, som var verktøyet for å kunne utnytte dette fortrinnet.

Annerledestankegangen betonte altså ikke kun de negative aspektene ved Norges situasjon. Mange av ulempene kunne oppheves med de riktige tiltakene, og noen av de spesielle trekkene ved Norges situasjon ble ansett for å være betingede fordeler dersom de ble utnyttet på riktig måte. Den store krigsmobiliseringen skulle veie opp for den “tynne befolkning”. “Billig” verneplikt og en utstrakt bruk av dugnadspregede løsninger veide delvis opp for manglende økonomiske ressurser, og desentralisering og rask mobilisering veide opp for det store området som skulle forsvares. Topografien, de dårlige kommunikasjonene og landets store utstrekning utgjorde “naturlige forsvarsvilkår” som kunne utnyttes til forsvarerens fordel, da de ga dybde i forsvaret, sinket en fremrykkende angriper og kanaliserte hans bevegelser.²⁰⁴ Hæren og Heimevernet, med sin overvekt av lett utrustede og lokalt oppsatte infanteriavdelinger, ble ansett som spesielt godt egnet til å utnytte disse komparative fortrinnene.

Viktigere enn disse håndfaste faktorene var det mer abstrakte begrepet *forsvarsvilje*, som ble ansett som Norges viktigste fortrinn. Allerede i *Plan for en første reisning av Norges Forsvar* ble dette understreket:

Det som skjedde i 1940 og senere viser at det norske folk vil kjempe for sin frihet og uavhengighet selv mot tilsynelatende overveldende overmakt. Dette er en folkepsykologisk erfaring av grunnleggende betydning i norsk forsvarspolitik.²⁰⁵

203 St.meld. nr. 84 (1962–63), 7. Likelydende formuleringer var nærmest obligatoriske i norske analyser fra perioden, naturlig nok, da de dreier seg om forhold som i liten grad endres over tid.

204 St.prp. nr. 2 (1953), 99.

205 St.meld. nr. 32 (1945–46), 2.

Et nasjonalt fellesskap basert på vilje til selvstendighet og frihet ble ansett som det viktigste aktivum i forsvarsanstrengelsene. Som formann i Forsvarskommissjonen av 1946 knyttet Trygve Bratteli forsvarsviljen til “en positiv innstilling til samfunnet i det hele”, og også Einar Gerhardsen understreket sammenhengen mellom samfunnsfellesskap, beredskap og forsvarsvilje.²⁰⁶ Jens Christian Hauge fremhevet viktigheten av at Forsvaret, også etter inntreden i alliansen, måtte “være en del av det nasjonale liv”, og at “norske tradisjoner, viten, lynne, og Norges egenart må sette sitt preg på Norges forsvar nå som før”.²⁰⁷ Forsvarsanstrengelsene ble eksplisitt forbundet med den bredere samfunns- og nasjonsbyggingprosessen, og med det sosialdemokratiske prosjektet.²⁰⁸ Prinsippet om lik verneplikt for alle skulle utjevne klasseforskjeller og integrere unge menn fra ulike landsdeler i det nasjonale fellesskap. Slik knyttet det tidligere så forsvarsskeptiske Arbeiderpartiet seg til den tradisjonelle folkemilitarismen som hadde vært sterk i venstrebevegelsen.²⁰⁹ Ifølge Ståle Ulriksen innebar dette at “forsvarstradisjonen” fra unionsstriden og nasjonalromantikens storhetstid ble videreført av arbeiderpartistaten, og forsterket forestillingen om en særlig forbindelse mellom folkestyre og folkeforsvar.²¹⁰

Forsvarsviljen ble ansett for å være et faktum, og var den moralske forutsetningen for at det vernepliktsbaserte mobiliseringsforsvaret skulle fungere.²¹¹ Vernepliktsystemet skulle utnytte det komparative fortrinnet som forsvarsviljen ble ansett å utgjøre, og samtidig styrke det nasjonale fellesskapet som forsvarsviljen bygget på. Ved å betone de dugnadspregede, folkeforsvarspregede og defensive trekkene fikk mobiliseringskonseptet større legitimitet i en befolkning og et politisk miljø som fortsatt næret betydelig skepsis til stormaktspolitikk og militarisme. Denne særskilte forsvarsviljen, som ble antatt å være et norsk folkepsykologisk særtrekk, var et dominerende aspekt i forestillingen om den norske militære sonderweg.

206 Ulriksen, *Den norske forsvarstradisjonen*, 166–167; FMU: Einar Gerhardsen, “Norges forsvar: Økt innsats!”, *Forsvaret*, “Økt innsats: 21 artikler om aktuelle forsvarsproblemer”, nr. 1–2, 1951, 3.

207 S. tid. 1951, 2543.

208 Rune Slagstad betegner dette som en “ny ideologisk kombinasjon” av forsvarsvilje og teknologisk optimisme. Treenigheten av forsvar, forskning og industri skulle tjene som et lokomotiv i den statsdrevne samfunnsmoderniseringen. Rune Slagstad, *De nasjonale strateger* (Oslo: Pax Forlag, 1998), 252–255.

209 Sørli og Rønne, *Hele folket i forsvar*, 214.

210 Ulriksen, *Den norske forsvarstradisjonen*, 201.

211 Se Agrell, *Det välorganiserade nederlaget*, 60–67, for drøfting av forsvarsviljens forutsetninger i senmoderne industrisamfunn.

Nato og den norske mobiliseringshæren

Som vi har sett ble det norske mobiliseringskonseptet fremhevet som en særpreget norsk løsning, tilpasset norske utfordringer, og bygget på norske tradisjoner. Men var den så spesiell som det ble hevdet? Alle Nato-land hadde betydelige innslag av reservestyrker i sine krigsorganisasjoner, og mange av dem opererte med en meget høy mobiliseringsberedskap. I de fleste konvensjonelle trusselvurderinger kunne Vest-Tyskland, Tyrkia eller Danmark gjøre Norge rangen stridig som Natos mest utsatte medlem, og ved omfattende bruk av atomvåpen ville hele Nato være utsatt. Det ble gjerne hevdet, som overfor, at Norge som et resultat av sine spesielle problemer ble nødt til å basere (land)forsvaret på mobiliseringsstyrker “i større grad enn andre Nato-land”. Men var denne gradforskjellen så stor at det i realiteten var snakk om en kvalitativt annerledes utvikling på det militære området – en sonderweg?

	Stående styrke	Reserve/mobiliseringsstyrke	Krigsstyrke	Prosentandel reserver i krigsstyrken
Norge	8 500	121 000	129 500	93
Storbritannia	189 000	157 200	346 200	45
Vest-Tyskland	350 000	500 000	850 000	58
Frankrike	260 000	340 000	600 000	56
Danmark	17 000	29 000	46 000	63
Nederland	48 000	50 000	98 000	51
Sverige	55 000	600 000	655 000	92
Israel	60 000	204 000	264 000	77
Sveits	16 500	550 000	566 500	97

Tabell 3 Mobiliseringsstyrker i et utvalg Nato-land og alliansefrie stater i 1960-årene.²¹²

Det korte svaret er et betinget ja. Den norske hærordningen skilte seg fra “normen” i alliansen på vesentlige punkter, hvorav de mest iøynefallende var ande-

212 Tallmaterialet er hentet fra: Breidlid, Oppegård og Torblå, *Hæren etter annen verdenskrig*, 254, 264; *The military balance: 1963–1964* (London: The Institute for Strategic Studies, 1967); *The military balance: 1967–1968* (London: The Institute for Strategic Studies, 1967); Bennel, *European Reserve Forces*, 54–58. Med “stående styrke” menes her permanent operative hæravdelinger bemannet med vervet eller utskrevet (vernepliktig) personell. Tabellens inndeling er basert på Zurcher og Harries- Jenkins’ klassifikasjoner i “Introduction”, Zurcher og Harries- Jenkins (ed.), *Supplementary military forces*, 11. Med “reserve/mobiliseringsstyrke” menes her integrerte reserver (*ready reserves*) hærstyrker som skulle kunne mobiliseres for å umiddelbart inngå i operative styrker. Inkluderer ikke militser (som HV), depotavdelinger, bakke oppbud og paramilitære politistyrker.

len mobiliseringsstyrker i krigsorganisasjonen, det lave profesjonelle innslaget blant både soldater og befal, og mobiliseringsstyrkenes sentrale rolle etter mobilisering. Selv om alle Nato-land opererte med en blanding av stående styrker og mobiliseringsstyrker, skilte den norske hæren seg ut med sitt totale fravær av vervede avdelinger og sin store andel av forholdsvis lett utrustede og dårlig trente mobiliseringsstyrker.

Som det går frem av tabell 3 utmerket den norske hæren seg med et betydelig større innslag av reservestyrker og en betydelig mindre andel av stående styrker enn de øvrige Nato-landene. Norge skilte seg ytterligere ut ved det nærmest totale fraværet av vervede soldater.

Den vesentligste forskjellen lå imidlertid ikke i slike lett målbare kvantitative forskjeller, men i reservestyrkenes funksjon og tiltenkte oppgaver. De norske mobiliseringsstyrkene kunne ikke regnes som reservestyrker i samme forstand som begrepet ble brukt ellers i Nato. I de omtalte Nato-land inngikk reserver som et (ofte essensielt) supplement til de stående styrkene, men deres oppgave var å utgjøre nettopp en reserve som kunne øke volumet og utholdenheten til hovedstyrken og erstatte tap og frafall enten enkeltvis eller som erstatningsavdelinger.²¹³ I Norge var dette snudd på hodet: De stående styrker var et supplement som skulle tilrettelegge for mobiliseringen av det som i operativ forstand utgjorde hovedstyrken.²¹⁴ Dette medførte at de norske mobiliseringsstyrkene ikke ble regnet som reservestyrker verken i den operative eller den organisatoriske betydningen av ordet. “Det må også være klart at de mobiliserbare styrker ikke kan betraktes som reservestyrker. De må tvert i mot utgjøre hovedbestanddelen av det norske landmilitære forsvar.”²¹⁵ Slik sett havnet mobiliseringshæren mellom to stoler, og kunne med en viss rett hevdes å være spesiell, en slags hybrid mellom vanlige reserveavdelinger og militforsvar. Om dette var gunstig, er et annet spørsmål.

Strengt krav til effektiv mobilisering var et annet sentralt kjennetegn ved det norske konseptet. Mangel på opplysninger om konkrete mobiliseringstider, både i Norge og i utlandet, gjør det vanskelig å si hvorvidt dette skiller Norge fra normen i alliansen. De fleste Nato-landene ville ty til innkalling av store reservestyrker tidlig i en konflikt, og land som for eksempel Vest-Tyskland kunne i liten grad regne med noe vesentlig lengre nådetid enn Norge. Men det virker rimelig å anta at Norge, med sine meget høye krav, lå helt i teten når det gjaldt ambisjoner om rask mobilisering.

213 Bennel, “European reserve forces”, 64–66.

214 Børresen, Gjeseth og Tamnes, *Allianseforsvar i endring*, 67.

215 FMU: Sparr, “Mobiliseringshæren og det vernepliktige befal”, 4.

I norsk innenrikssammenheng kunne disse forskjellene betegnes som positive, da de betonte ordningens egnethet under norske forhold og tilpasning til det norske lynne. Allierte observatører var mindre imponert, og så stort sett på de norske særtrekkene som negative.²¹⁶ Norske politikere og fagmilitære argumenterte noe halvhjertet for at de norske mobiliseringsstyrkene, i hvert fall felthæren, måtte regnes som likeverdige med regulære stående styrker siden de hadde tilsvarende oppgaver i forsvarsplanene. Dette ble møtt med skepsis på alliert hold.²¹⁷ De viktigste og høyest prioriterte avdelingene i felthæren, de kombinerte regimentene, som i prinsippet skulle løse de samme oppdragene som de stående brigader, nådde så vidt opp til den øvingsstandarden som ble regnet som minimum. Og gjennom hele perioden slet Hæren med alvorlige mangler, for eksempel på befal og luftvern. Det vedvarende arbeidet for å opprette stående styrker og for å heve kvaliteten på og beredskapen hos de mobiliserbare styrkene førte imidlertid til at den amerikanske og den britiske skepsisen til mobiliseringshæren ble noe mildere utover i 1960-årene.

Det norske systemet skilte seg tydelig fra de normsettende Nato-landene hva angikk omfanget av krigsmobiliseringen og overvekten av mobiliseringsstyrker i krigsstrukturen, og det lave profesjonelle innslaget på både mannskaps- og befalssiden. Mobiliseringsberedskapen ble også holdt på et av de høyeste nivåene i Nato. Til sammen støttet dette opp om oppfatningen av det norske mobiliseringskonseptet som spesielt i Nato-sammenheng. Det var allikevel ikke så unikt som nordmenn gjerne skulle ha det til.

Småstatsperspektivet

Høy grad av krigsmobilisering, dominans av mobiliseringsstyrker i krigsstrukturen og høy mobiliseringsberedskap, som var sentrale kjennetegn ved det norske konseptet, var fellesnevnerne også for flere andre småstater med sterk vilje til forsvar som følte seg i en spesielt utsatt situasjon. Som det går frem av tabellen, peker Sverige, Israel, Norge og Sveits seg ut som små land hvor mobiliseringsstyrker utgjorde den overveiende hoveddelen av krigsstyrken. Alle disse landene hadde også krigsstrukturer hvor mobiliseringsavdelinger utgjorde en integrert del av krigsstrukturen, og hvor oppgavene i forsvarsplanene ikke skilte i vesentlig grad mellom reservestyrker og stående styrker.²¹⁸ I alle fire land bygget

216 Bredlid, Opegård og Torblå, *Hæren etter annen verdenskrig*, 254.

217 SA: UUKK 15.04.1953.

218 Dan Horowitz, "Strategic limitations of a 'nation in arms'", *Armed forces and society*, nr. 13/1987, 277–280. <online>

også forsvarsplanene på allmenn verneplikt og totalforsvar.²¹⁹ I tillegg hadde de meget høye krav til reservenes mobiliseringsberedskap, som i Israels tilfelle var velprøvd i krig.²²⁰ Den sveitsiske ordningen skiller seg ytterligere ut ved at den var basert på et rendyrket militiskonsept hva angikk tjenesteordninger og befals-system. Alle sveitsiske menn var soldater, og alle sveitsiske soldater var sivilister. Den sveitsiske hæren hadde praktisk talt ingen fastlønte offiserer eller menige.²²¹ Sveits kan derfor stå som et eksempel på et rendyrket folkeforsvar, mens de tre andre hadde folkeforsvarskonsepter supplert med mer regulære elementer. Den største fordelene med omfattende mobilisering av reservestyrker – at det tillot en demografisk svakere part å delvis utligne sin tallmessige underlegenhet overfor større motstandere – var den viktigste grunnen til at mange småstater satset på en slik struktur.

Selv om disse statene var vidt forskjellige i mange henseende, var det enkelte likheter i deres sikkerhetspolitiske og militærstrategiske situasjoner. Alle var små stater med et begrenset ressursgrunnlag å bygge militærmakt på, og alle oppfattet seg som utsatt og tallmessig underlegne sine reelle eller potensielle motstandere. De måtte utforme sine forsvarsordninger med henblikk på om nødvendig å kunne kjempe alene mot overlegne fiender. Småstater, som i utgangspunktet hadde få muligheter til å påvirke sine omgivelser, sin situasjon og de toneangivende stormakters sikkerhetspolitiske vurderinger, kunne ved slike kraftanstrengelser opprettholde et potensial for militærmakt som ga dem en større mulighet for avskrekking og politisk påvirkning enn deres beskjedne størrelse skulle tilsi.²²² Jeg vil derfor konkludere med at det jeg har trukket opp som de spesielle trekkene ved den norske hær- og mobiliseringsordningen, ikke nødvendigvis var et spesielt norsk fenomen, men heller kan sees som en Nato-tilknyttet variant av en mer utbredt småstatstilmærming til landforsvar. Denne parallellen har vært lite påaktet både i samtidens forsvarsplanlegging og i historieforskningen om Forsvaret under den kalde krigen.

219 For en kritisk analyse av det svenske mobiliseringskonseptet, som var svært likt det norske, se Agrell, Wilhelm, *Det välorganiserade nederlaget*. For likheter mellom og forskjeller på norsk og svensk sikkerhetspolitikk og strategi, se Magnus Peterson, *Vapenbröder: Svensk-norska säkerhetspolitiska relationer under kalla kriget*, IFS info nr. 6/2000 (Oslo: IFS, 2000).

220 Det ser imidlertid ikke ut til at norske militære i særlig grad så til Sverige eller Israel for inspirasjon eller sammenligning.

221 *The military balance 1963–1964* (London: The Institute for Strategic Studies, 1963), 30.

222 Horowitz, “Strategic limitations of a ‘nation in arms’”, 277.

HVORFOR MOBILISERINGSHÆR?

Dernest vil det reelle behov for stående hæravdelinger i vårt utstrakte land, militært vurdert, neppe noensinne kunne dekkes – det vil fordre tjenestetid og økonomi vi aldri kan makte.²²³

Mobiliseringshæren fant sin form gjennom de første tiårene av den kalde krigen. I de foregående kapitler har jeg drøftet og gjort rede for dens utvikling og særtrekk, og samtidig har jeg antydnet noen mulige forklaringer på hvorfor utviklingen artet seg som den gjorde. Gjennom perioden fremstod en mobiliseringsbasert hovedstyrke supplert med stående elementer av høyere kvalitet som det eneste reelle alternativet. Hvorfor andre alternativer i liten grad ble oppfattet som aktuelle, bør derfor utforskes. I dette kapittelet skal vi se mer systematisk på hvilke faktorer som kan besvare spørsmålet “hvorfor mobiliseringshær?”, og det medfølgende spørsmålet “hvorfor ikke en annen type hær?”.

Ulike forklaringer

Utviklingen av militære organisasjoners struktur, doktriner og kultur er et resultat av komplekse politiske og sosiale prosesser. Samuel P. Huntingtons tese om hvordan denne påvirkningen kan deles i to kategorier, de funksjonelle og de samfunnsmessige imperativer, ble skissert innledningsvis. Rasjonelle vurderinger av militær effektivitet er bare én av mange faktorer som spiller inn i formuleringen av militære doktriner og utviklingen av styrkestrukturer. Disse faktorene virker både innenfor organisasjonen selv og i samfunnet for øvrig. Organisationskultur og byråkratisk egeninteresse er eksempler på interne faktorer.²²⁴ I samfunnet for øvrig spiller spørsmål om politiske interesser og prioriteringer, ressursgrunnlag og normer og verdivurderinger inn. Ved å anlegge et bredere historisk perspektiv på disse ulike faktorene vil denne analysen legge seg opp til “war and society”-skolens tilnærming.

Dette kapittelet vil hovedsakelig ta opp tre analytiske tilnærminger. For det første har vi det *rasjonalistiske* perspektivet, som legger vekt på at militære strukturer og doktriner utvikles som resultat av en objektiv analyse av trusler og mottiltak. For det andre har vi det *kulturelle* perspektivet, som fremhever den

223 FMU: Frisvold, “Stående avdelinger”, 771.

224 De fire tradisjonelle tilnærminger for å forklare utvikling og endring i militære doktriner er det kulturelle, det rasjonalistiske, det teknologiske og det byråkratisk-politiske perspektivet. Olof Kronvall, *Underlag til FHS forskningsseminarium i krigsvetenskap* (FHS/KVI/FOU, 2005), 11–13.

begrensede forklaringskraften i en rent rasjonalistisk analyse, og hevder at ideologiske og tradisjonelle faktorer var avgjørende. Det tredje hovedperspektivet tar opp de *begrensede ressursene* hva angår mannskap og økonomi. Den norske mobiliseringshæren kan i stor grad forstås og forklares ved hjelp av disse tre innfallsvinklene. Imidlertid spilte også andre faktorer en ikke uvesentlig rolle. Av disse faktorene var det den militærteknologiske utvikling og påvirkning fra allierte som i sterkest grad undergravde enkelte av de antagelsene som lå til grunn for mobiliseringskonseptet, og som drev utviklingen på enkelte områder vekk fra et rendyrket mobiliseringskonsept. Andre faktorer, som den konsensuspregede politikken og institusjonenes iboende konservatisme, hadde stort sett en konserverende virkning, og begrenset mulighetene for å utvikle Hæren i denne retningen.

I forskningen om emner tilknyttet norsk forsvarspolitik, forsvarshistorie og totalforsvar i første halvdel av den kalde krigen har det vært en tendens til å betone det brede sammenfallet av ulike faktorer. I fremstillingene har det blitt lagt vekt på at både de funksjonelle og de samfunnsmessige imperativer stort sett trakk i samme retning. De ledet frem til en mellomløsning som i samtiden ble ansett for å oppfylle de militære minimumskrav, var akseptabel for de fleste samfunnsmessige behov, innenfor ressursammer som ikke gikk ut over andre samfunnshensyn. Tendensen har vært å vektlegge det kompromisspregede og de mange faktorerers samspill.

Den analysen som skiller seg klarest ut fra denne hovedstrømmen, blir presentert i Ståle Ulriksens *Den norske forsvarstradisjonen*. Ulriksens kritiske dekonstruksjon av den norske “forsvarstradisjonen” legger avgjørende vekt på *ideologi* og *kultur* som svar på spørsmålet “hvorfors mobiliseringshær?”. Ulriksen avviser den “konvensjonelle” tolkningen (at de funksjonelle og de samfunnsmessige imperativer trakk i samme retning), og hevder at samfunnsmessige og innenrikspolitiske hensyn overkjørte kravene til militær effektivitet. Ulriksens analyse er et verdifullt bidrag, men på grunn av et begrenset kildegrunnlag og en overambisjøs målsetting kan den ikke sies å ha den forklaringskraften som Ulriksen tillegger den. Jeg vil forsøke å identifisere hvilke deler av Ulriksens analyse som kan forenes med den bredere forskningen, og hvilke som må tas med en klype salt.

Det rasjonalistiske perspektiv: trusler og mottiltak

Et rasjonalistisk perspektiv legger vekt på at utviklingen av militære doktriner og strukturer innad i en stat må forstås som et resultat av en objektiv analyse av statens sikkerhetspolitiske situasjon. En slik analyse forsøker å identifisere de mulige trusler mot statens sikkerhet og de nødvendige mottiltak, for derfra å utlede militærapparatets oppgaver og utvikle en organisasjon som kan

ivareta disse oppgavene.²²⁵ Et rasjonalistisk perspektiv legger altså til grunn at militærapparatet i første rekke blir formet av de funksjonelle imperativer; det blir utformet for maksimal stridsevne og militær effektivitet i lys av de definerte oppgaver. Slik skal den militære organisasjonen bli i stand til – gjennom en troverdig avskrekkingsevne – å påvirke det sikkerhetspolitiske miljøet i statens favør i fredstid, og å sikre statens vitale interesser i krise og krig.

Det rasjonalistiske perspektivet legger også stor vekt på lærdom fra tidligere erfaringer når historisk utvikling skal forklares. I vår sammenheng er det ingen tvil om at særlig erfaringene fra andre verdenskrig spilte en avgjørende rolle for utviklingen av forsvarskonseptet i etterkrigstiden. En rasjonalistisk analyse vil legge vekt på de rent praktiske implikasjonene av disse erfaringene (“lessons learned”), men i mindre grad være i stand til å vurdere krigserfaringenes betydning som grunnlaget for kollektive myter og oppfatninger.²²⁶

I en rasjonalistisk analyse vil altså de ytre sikkerhetspolitiske rammene bli tillagt avgjørende vekt når Hærens utvikling skal forklares. Endringer i doktrinen og forsvarsstrukturen antas å følge som en naturlig konsekvens av endringer i trusselvurderingene. Som vi har sett var dette slett ikke tilfelle i Norge, spesielt ikke i årene 1955–1962, da Hæren beholdt sin grunnleggende innretning på tross av dramatisk endrede militærstrategiske rammebetingelser. Denne tilsynelatende mangelen på samsvar mellom de overordnede allierte doktrinene og den norske hærordningen kan forklares på flere måter. For det første kan den tolkes som en tilbakevisning av den rasjonalistiske analysen, og tas til inntekt for det syn at Hærens utvikling primært var påvirket av andre faktorer enn de rent militærfaglige vurderinger. For det andre kan det innvendes at endring i organisasjon og struktur, også slike “justeringer” som ble foretatt under det første forsvarsprogrammet for årene fra 1958 til 1963, nødvendigvis må ta lengre tid enn endring i strategiske omgivelser, trusseloppfatninger og doktriner.²²⁷ Disse to innfallsvinklene kommer vi tilbake til. Jeg mener at den viktigste forklaringen på det manglende samsvaret ligger i at trusselbildene langt ifra var entydige, og at det slett ikke var åpenbart hvordan landforsvaret best kunne innrettes for å håndtere dem.

De dominerende trusselbildene medførte to grunnleggende problemer for Hæren: For det første lå det i landforsvarets oppdragsportefølje en uavklart motsetning mellom kuppberedskap og invasjonforsvar. For det andre var de mulige

225 Kronvoll, *Underlag til FHS forskningsseminarium*, 11.

226 Se Eriksen, *Det var noe annet under krigen*; Friis, “Forsvar og identitet”; Skogrand, *Alliert i krig og fred*, 363–366.

227 Tammy Schultz, “Ten years each week: The warrior’s transformation to win the peace” (doktorgradsavhandling, University of Georgetown, 2005), 45.

trusler, og de påfølgende forsvarsoppgaver, av et slikt *omfang* at de krevde militære kapasiteter som i alle tilfeller lå utenfor Norges rekkevidde. Som vi har sett stod dilemmaet først og fremst mellom prioritering av kuppberedskapen eller prioritering av invasjonforsvarsevnen. Dette bildet kompliseres ytterligere av at det vil være en grov forenkling å trekke et klart skille mellom stående styrker og høy kuppberedskap på den ene siden og mobiliseringsstyrker og invasjonforsvar på den annen. Heller ikke et klart valg mellom de to hovedoppgavene, om det hadde vært mulig, ville gitt en endelig avklaring om landforsvarets ideelle struktur. Kuppforsvar fordret evne til rask reaksjon og høy beredskap, men også evne til å være til stede over store deler av landet, noe som talte for en betydelig grad av desentralisering. Invasjonsforsvar fordret utholdenhet og volum i en landsdekkende organisasjon, men den fordret også evne til kraftsamling for å kunne forsvare strategisk vitale områder eller om nødvendig gå til begrensede motangrep. Begge oppgavene fordret altså både kvalitet og kvantitet. Det var derfor ikke klart at stående styrker var den eneste løsningen på kuppproblemene, eller at store mobiliseringsstyrker alene var tilstrekkelig mot invasjon. En rasjonalistisk analyse kompliseres derfor av at det slett ikke var åpenbart hva slags løsning som ville maksimere den militære effektivitet.

Hybrid eller bastard?

Gitt umuligheten av å spå om fremtiden, og spesielt å forutse motpartens intensjoner, måtte landforsvaret innrettes som en helgardering som i størst mulig grad tok høyde for sovjetiske kapasiteter og mulige handlingsalternativer på både kort og lang sikt. Den løsningen som ble utformet i løpet av perioden, ble ansett som det beste mulige kompromiss, da den ga en struktur som var dimensjonert for invasjonforsvar, men som også inneholdt elementer av stående beredskap og en desentralisert militær, som delvis kunne løse kuppproblemene. Kritikere ville kunne innvende at løsningen var en bastardløsning, for liten til å motvirke invasjon og for treg til å håndtere kupp. Det dominerende synet i samtiden var at den var en hybridløsning som hadde en rimelig sjanse til å klare begge deler. Slik sett var den en rasjonell militær kompromissløsning, og slik jeg ser det, kan det rasjonalistiske perspektivet tillegges forklaringskraft.

Rasjonalitetens begrensning: den kulturelle faktor

Det rasjonalistiske perspektivet har sin klare begrensning i at langt ifra alle menneskelige handlinger kan forklares som hensiktsmessige midler til rasjonell oppnåelse av et objektivt definert mål. Både den statsvitenskapelig orienterte doktrineutviklingsteorien og den historiske “war and society”-skolen bygger på den grunnleggende innsikt at militære organisasjoner ikke bare formes av funk-

sjonelle imperativer, men er underlagt de samme begrensningene som alle andre organisasjoner, og ikke kan sees uavhengig av det samfunnet de er en del av. Mindre håndgripelige faktorer som normer, verdivurderinger, etablerte tanke-mønstre og profesjonsidealer innordnes ofte under samlebegrepet *kultur*, som i den senere tids forskning har blitt tillagt en vesentlig rolle i analysen av endring (eller mangel på sådan) i militære organisasjoner og doktriner. Spesielt innenfor samfunnsfagene har enkelte gått så langt som til å hevde at militære organisasjoner primært må forstås som et resultat av kulturelle preferanser, hvor krav til militær effektivitet gis innpass kun i den grad de er forenlige med organisasjonens og samfunnets kultur og ideologi.²²⁸ En slik tilnærming vil også kunne hevde at de autoritære trekkene ved militære organisasjoner reduserer deres evne til å lære av erfaring, og at objektive vurderinger av tidligere erfaringer spiller en mye mindre rolle enn det et rasjonalistisk perspektiv legger til grunn.²²⁹

Begrepet kultur bør avklares nærmere, og til dette formålet kan vi holde oss til James Q. Wilsons definisjon: “Every organization has a persistent, patterned way of thinking about the central tasks and human relationships within an organization. Culture is to an organization what personality is to an individual. [...] It changes slowly, if at all.”²³⁰ Wilson snakker her om en (byråkratisk) organisasjons interne kultur. Men kultur opererer på mange ulike nivåer i et samfunn, og ulike institusjoner innenfor samme samfunn kan ha divergerende verdensbilder og oppfatninger: “Organizations can exhibit a particular culture, affecting which tasks are considered important, natural and appropriate for that organization, somewhat independently of the grander societal norms in which the culture is embedded.”²³¹

Også det kulturelle perspektivet har sine begrensninger. Christopher Coker, for eksempel, avviser at “kultur” kan sies å forårsake historiske fenomener, og mener begrepet kun kan brukes om den konteksten hvori sosiale og økonomiske krefter interagerer.²³² Dette er etter mitt syn litt strengt. Det virker rimelig at kultur, slik det her er definert, kan påvirke vurderinger, handlinger og beslutninger. Imidlertid kan det være meget *vanskelig* å påvise konkret kulturell påvirkning gjennom studiet av historiske kilder. Ofte vil slike oppfatninger ligge implisitt i

228 Harry Bondy, “Postmodernism and the source of military strength in the Anglo west”, *Armed forces and society*, nr. 3, 2004, 31. <online>

229 Norman Dixon, *On the psychology of military incompetence* (London: Futura Publications, 1979), 43.

230 James Q. Wilson, *Bureaucracy: What government agencies do and why they do it* (New York: Basic Books, 1989), 91. Se også Ulriksen, *Den norske forsvarstradisjonen*, 22–26.

231 Saxi, *Norwegian and Danish defence policy*, 9.

232 Christopher Coker, *Is there a western way of warfare?* IFS Info nr. 1/04 (Oslo: IFS, 2004), 19.

bakgrunnen for andre argumenter, og det vil for historikeren være problematisk å vekke kultur opp mot andre faktorer, for slik å trekke slutninger om kulturelt betingede oppfatningers forklaringskraft. Kulturelle forklaringer på historiske hendelser bør derfor anvendes med forsiktighet, men kan ikke ekskluderes fra en helhetlig analyse.

I spørsmålet om hvordan det kulturelle perspektivet kan forklare utviklingen i 1950- og 1960-årene, er det nødvendig å operere med et kulturbegrep delt i to nivåer: militært nivå og samfunnsnivå.²³³ Med militært nivå menes Forsvarets interne kultur og selvforståelse. Med samfunnsnivå menes synet på Forsvarets “passende og naturlige oppgaver” i det politiske miljøet og i de brede lag av den norske befolkningen. Denne forenklingen vil være tilstrekkelig for våre formål. Studiet av Forsvarets interne kultur kan si noe om hvordan Hæren oppfattet sin rolle og sine oppgaver, mens samfunnsnivået vil kunne si noe om det norske samfunnets syn på hvordan militærvesenet skulle utformes, og hva det skulle brukes til. “Studying strategic culture in particular allows one to say something about a society’s ‘perception of risk, goals and willingness to use force.’”²³⁴

Det mest iøynefallende trekket ved det norske synet på militærmakt i 1950- og 1960-årene er den sterke graden av samsvar mellom samfunnets syn på Forsvaret og Forsvarets eget selvbylde. Vi har sett at det norske samfunnets syn på militærmakt var preget av en sterk og vedvarende skepsis til klassisk stormaktspolitikk og et ønske om avstandtagen fra dens mer ubehagelige sider. I et slikt klima bygget Forsvarets legitimitet på at det *ikke* var et redskap for maktpolitikk, men et nasjonalt nødvergeinstrument som skulle forsvare nasjonens territorium, selvstendighet og demokratiske forfatning.²³⁵ Det norske samfunnets ”vilje til å bruke makt” var sterkt forbundet med retten til nasjonalt selvforsvar, og Forsvarets selvbylde reflekterte dette. Slik ble Forsvarets ideologiske grunnlag presentert for vernepliktige rekrutter i midten av 1960-årene:

Forsvaret er hos oss i aller egentligste forstand et *forsvar*. Vi kan bare tenke oss at det blir satt inn i kamp hvis landet blir overfalt, hvis noen med voldsmakt

233 Dette tilsvarer i grove trekk det som i den engelskspråklige faglitteraturen betegnes som henholdsvis *service culture* og *strategic culture*.

234 Peter H. Wilson, “Defining military culture”, *Journal of military history* 72, nr. 1, 2008, 14; sitert i Saxi, *Norwegian and Danish defence policy*, 12.

235 Den defensive rollens betydning for Forsvarets legitimitet kan illustreres ved at forsvarsfiendtlige miljøer i perioden i stor grad bygget sin kritikk på det syn at Forsvaret, gjennom Norges medlemskap i Nato, *hadde* blitt et redskap for klassisk stormaktspolitikk.

truer vår frihet, vår selvstendighet, vår fred. Ingen nordmann ved sine fulle fem ville noensinne drømme om at vi skal gå til angrep på noe folk.²³⁶

Mobiliseringskonseptets særtrekk ble tatt til inntekt for den utbredte oppfatningen om at det eksisterte en nærmest metafysisk forbindelse mellom folket, nasjonen og forsvaret.²³⁷ Verneplikt, bred folkelig deltagelse og en defensiv grunnidé ble sett på som en garanti for demokratisk forankring og en forsikring mot militarisme. Dette tankegodset hadde dype røtter i venstrebevegelsen. Forsoningen mellom offiserskorpset og Arbeiderpartiet etter mellomkrigstidens gjensidige mistenksomhet gjorde Forsvaret til “arbeiderpartistatens beskytter”.²³⁸ Forsvaret var aldri i nærheten av å utvikle seg til en “stat i staten” eller et rent maktinstrument for myndighetene, men identifiserte seg sterkt med nasjonen, folket og territoriet.²³⁹ Offiserskorpset internaliserte sin rolle som hjemlandsforsvarere i en slik grad at for eksempel FN-tjeneste utenlands ble sett på som en kostbar avsporing fra Forsvarets “egentlige” oppgaver.²⁴⁰ Denne selvforståelsen var så innarbeidet at den forble et alvorlig hinder for å omstille Forsvaret fra territorialforsvar til “skarpe” utenlandsoperasjoner lenge etter den kalde krigens slutt.²⁴¹ Under den kalde krigen var hjemlandsforsvarerrollen dominerende innenfor de tre forsvarsgrenene og enerådende i Heimevernet.²⁴² Vi kan altså snakke om et bredt sammenfall mellom kultur på samfunnsnivå og militært nivå når det gjaldt de mer eller mindre u diskuterte oppfatningene omkring Forsvarets rolle og grensene for dets legitime virkefelt.

En kulturell tilnærming til problemstillingen i dette kapittelet vil legge avgjørende vekt på at de dominerende oppfatningene av hva som var riktig og naturlig for Forsvaret, trakk i retning av et personellintensivt, landsdekkende

236 FMU: UD 17-1, *Håndbok for soldaten* (Oslo: Hærens Overkommando, 1966), 16 (kursivering i originalen).

237 Børresen, Gjeseth og Tamnes, *Allianseforsvar i endring*, 384. Et annet særtrekk var den tette integrasjonen mellom Forsvaret og det sivile samfunn, gjennom for eksempel fagforeninger, arbeidslivsorganisasjoner, forsvarsforeninger, foreningslivet og de lokale avdelingers brede kontakflate mot lokalsamfunnene. Dette sivil- militære grensesnittet hadde en iøynefallende parallell i Sverige. Sørli og Rønne, *Hele folket i forsvaret*, 117–119, 213–229; Agrell, *Det välorganiserade nederlaget*, 76–82.

238 Skogrand, *Alliert i krig og fred*, 325.

239 Ulriksen, *Den norske forsvarstradisjonen*, 267–269. Se også Eriksen, *Det var noe annet under krigen*, 70–72.

240 Skogrand, *Alliert i krig og fred*, 239–240. For en grundigere drøfting av hjemlandsforsvarerrollen, se Torunn Laugen Haaland, *Small forces with a global outreach: Role perceptions in the Norwegian armed forces after the cold war*, doktorgradsavhandling, Universitetet i Oslo, 2008, 7–12, 77, 252–254.

241 Saxi, *Norwegian and Danish defence policy*, 103–105, 119–123; Gjeseth, *Hæren i omveltning*, 117–118, 122–124; Haaland, *Small forces with a global outreach*, 259.

242 Enkelte miljøer innenfor Sjøforsvaret og spesielt Luftforsvaret var mer internasjonalt orientert, men forble marginale. Skogrand, *Alliert i krig og fred*, 46–47, 297.

og defensivt orientert vernepliktsforsvar. Dette gjaldt innad i Forsvaret, i det politiske miljøet og i den brede offentlighet. Her var det fagmilitære miljøet på linje med hovedstrømmen i samfunnet. Av samtidige fagmilitære ble dette sett som forenlig med de funksjonelle kravene til militær effektivitet, så lenge denne ordningen kunne suppleres med elementer av høyere kvalitet. Disse dypt forankrede oppfatningene utgjorde et stort hinder mot å foreta endringer som ville gå ut over mobiliseringshærens defensive etos, nasjonale fokus og folkelige forankring.

Den norske forsvarstradisjonen

De mer eller mindre udiskuterte ideologiske oppfatningene fikk for alvor oppmerksomhet i den forsvarspolitiske debatten som ledsaget de store omstillingene rundt årtusenskiftet. Totalforsvarets og mobiliseringshærens verdigrunnlag ble først analysert av Karsten Friis i *Forsvar og identitet: De norske friskusverdiene*.²⁴³ Forsvarets ideologiske grunnlag ble her beskrevet som en rekke mytiske forestillinger om det grunnleggende norske: Nærhet til naturen, egalitet, nøkternhet og kjærlighet til fedreland og demokratiske institusjoner skulle binde nordmenn sammen i et organisk fellesskap, og det vernepliktsbaserte folkeforsvaret var det fremste uttrykket for et slikt fellesskap. I den fagmilitære debatten på samme tid la reformvennlige offiserer som Sverre Diesen og Tormod Heier vekt på “dogmene om mobiliseringshærens fortrefelighet” og “vår nasjonale kulturarv som forklaring på manglende omstilling i Forsvaret”.²⁴⁴ Friis nøyer seg med å skissere opp de dominerende elementene i den ideologiske tradisjonen. De reformvennlige offiserene beskriver de tradisjonelle forestillingene som irrelevante etterlevninger og hindre for nødvendig modernisering etter den kalde krigen. Men Ståle Ulriksen går i sin bok *Den norske forsvarstradisjonen* fra 2002 et langt skritt videre. Her lanserte han for alvor hypotesen om at kulturelle og ideologiske (vrang)forestillinger var *hoveddrivkraften* bak Forsvarets (og spesielt Hærens) utvikling både før og etter andre verdenskrig.

For denne studien er *Forsvarstradisjonen* spesielt interessant fordi den utgjør det mest rendyrkede eksemplet på en kulturalistisk analyse av den norske mobiliseringshæren. Ulriksen setter seg fore å dekonstruere mange av de forestillingene som dominerte etterkrigstidens forsvarsdiskurs. Ulriksens tese har i de siste ti årene fått et visst gjennomslag i statsvitenskapelige miljøer, men har

243 Friis, *Forsvar og identitet*, 133–139.

244 Sverre Diesen, ”Det gamle og det nye Forsvaret: Et svar til genlt (p) Tønne Huitfeldt”, Norsk Militært Tidsskrift nr. 10/2001, 32–35; Heier, “Forsvarets utvikling etter den kalde krigen”, 22.

i mindre grad blitt tatt opp i historiefaglige kretser.²⁴⁵ *Forsvarstradisjonen* kan sees som et innlegg i forsvarsdebatten rundt årtusenskiftet, men dens uttalte ambisjon er å gi en omfattende historisk analyse av den idéhistoriske bakgrunnen for utformingen av norsk militærmakt gjennom hele 1900-tallet. Da det er mitt inntrykk at *Forsvarstradisjonen* har spilt en ikke ubetydelig rolle i å forme nåtidens syn på mobiliseringsforsvaret, mener jeg Ulriksens analyse bør underlegges en nærmere drøfting.²⁴⁶

Kjernen i Ulriksens analyse er at mobiliseringskonseptet gjennom hele den kalde krigen var foreldet, dysfunksjonelt og uegnet for moderne krigføring, og derfor ikke kan forstås ut fra et rasjonalistisk perspektiv. Ulriksen hevder at Forsvaret (og spesielt Hæren) under den kalde krigen i liten grad var innrettet for militær effektivitet, men i hovedsak var “opptatt av å være politisk korrekt”.²⁴⁷ Hans påstand er at Forsvarets plass i Arbeiderpartiets nasjonsbyggende prosjekt var viktigere enn dets rolle som militært maktapparat. “Forsvarstradisjonen” henviser til den nasjonalromantiske militærhistoriske retningen som ble beskrevet tidligere. Ifølge Ulriksen ble denne feilaktige historieforståelsen videreført og forsterket i etterkrigstiden, og katastrofen i 1940, som presumptivt burde ført til en revurdering av forsvarstradisjonens sentrale premisser, ble rettfærdiggjort og bortforklart.²⁴⁸ Kun ved å utvide forsvarstradisjonens selektive historiefortolkning til å omfatte andre verdenskrig kunne det diskrediterte mobiliseringskonseptet videreføres.²⁴⁹

Når Ulriksen konkluderer med at “det norske mobiliseringsforsvaret ikke kan regnes som et seriøst militærapparat”, bygger han på to hovedpremisser.²⁵⁰ For det første kritiserer han valget av et mobiliseringskonsept *som sådant*, og for det andre påpeker han en rekke feil og svakheter ved konseptet slik det ble anvendt i Norge under den kalde krigen. Det første premisset bygger på hans analyse av trussellforestillingerne i den umiddelbare etterkrigstiden.²⁵¹ Ulriksen

245 Eksempler på statsvitenskapelige arbeider som delvis bygger på Ulriksens analyse er Nina Græger, “Norsk forsvarsdiskurs 1990–2005: Internasjonaliseringen av Forsvaret” (doktorgradsavhandling, Universitetet i Oslo, 2006); Græger og Leira, “Norwegian strategic culture”. Skogrand tar opp elementer av “forsvarstradisjonen” i *Alliert i krig og fred*, 385; se også Børresen, Gjeseth og Tamnes, *Allianseforsvar i endring*, 384. Ingen av disse verkene underlegger Ulriksens påstander en nærmere drøfting.

246 En av de få tekstene som har drøftet *Forsvarstradisjonen*, er Ole Jørgen Maaos bokanmeldelse. Ole Jørgen Maaø, “Ståle Ulriksen: Den norske forsvarstradisjonen, militærmakt eller folkeforsvar”, *Norsk Militært Tidsskrift*, nr. 8–9, 2003. <online>

247 Ulriksen, *Den norske forsvarstradisjonen*, 19, 166–168.

248 *Ibid.*, 178–182.

249 *Ibid.*, 168–177, 184–187.

250 *Ibid.*, 214.

251 *Ibid.*, 196–200.

vektlegger det overraskende overfallet som dimensjonerende trussel, og stående styrker som det eneste egnede mottiltaket.²⁵² At man ikke bygget opp stående styrker i større omfang, fremstår da som et mysterium, som gir grunn til å mistenke at andre motiver enn ønsket om militær effektivitet lå bak.

Norske myndigheter fryktet i den første perioden av den kalde krigen altså et overraskende angrep som lignet det tyske i 1940. Likevel valgte de å bygge et forsvar der hovedvekten var lagt på styrker som skulle mobiliseres.²⁵³

Ulriksen hevder at Hæren *burde* satset på stående styrker, høyere kvalitet og muligens vervede avdelinger – det stikk motsatte av den mobiliseringsbaserte massehæren som ble bygget opp i perioden. Hans retrospektive anbefaling bygger på to premisser som etter mitt syn begge er feilaktige. For det første legger Ulriksen ensidig vekt på det ”overraskende angrep” i sin fremstilling av periodens trusselvurderinger, noe som kan skyldes at han anvender et snevert kildeutvalg. Hans analyse av trusseloppfatningene gjennom hele den kalde krigen bygger på dokumenter fra de første etterkrigsårene, primært *Plan for en første reisning av Norges forsvar* (St.meld. nr. 32 (1945–46)) og Forsvarskommisjonens innstilling fra 1949. På dette tidspunktet var 9. april fortsatt meget friskt i minne og fremtredende i forsvarsdebatten.²⁵⁴ Ulriksen bruker i all hovedsak disse kildene som grunnlag for vurderingen av mobiliseringsforsvarets relevans gjennom hele den kalde krigen, uten å ta hensyn til den vekslende betoningen av de to hovedtruslene kupp og invasjon, og uten å ta invasjonalternativet på alvor som dimensjonerende faktor. For det andre, og mer problematisk, setter han opp en falsk valgsituasjon. Hans tese bygger på den implisitte påstanden at det i 1950-årene forelå åpenbare og overlegne alternativer til mobiliseringskonseptet, men at disse ikke ble valgt fordi de av ideologiske grunner ble fortrent fra den ”legitime” forsvarsdebatten. Hvorvidt hans foreslåtte alternativer faktisk ble ansett som *gjennomførbare*, praktisk og økonomisk, er det god grunn til å stille nærmere spørsmål ved.

Ulriksens analyse har sine sterke sider. Hans drøfting av de dominerende trekkene ved det norske samfunnets syn på Forsvaret, og Forsvarets eget selv-bilde, er overbevisende. Også hans analyse av de mer iøynefallende svakhetene ved måten mobiliseringssystemet og mobiliseringshæren ble innrettet på, avdek-

252 Ibid., 199.

253 Ulriksen, *Den norske forsvarstradisjonen*, 200.

254 Ulriksen tar sine kilder på deres ord når de fremhever kuppberedskapens primat – uten å vurdere om dette kan skyldes at 9. april-retorikken kan ha vært en gunstig måte å ”selge” forsvarsutgiftene på.

ker en rekke reelle problemer. Her fremstår den manglende evnen til å organisere kaderavdelinger, mobiliseringsstyrkenes lave øvingsstandard, og ikke minst den manglende evne til å skape sammensveidete og velintegrerte mobiliseringsavdelinger, som spesielt graverende.²⁵⁵ Det er ingen tvil om at problemene var betydelige, men det er ikke gitt at de, slik Ulriksen hevder, primært skyldtes kulturelle faktorer, og de utgjorde ikke et endelig argument mot mobiliseringskonseptet *som sådant*.²⁵⁶ Det er etter mitt syn rimelig å anta at kulturelle og ideologiske faktorer spilte en stor rolle i utformingen av det norske forsvarskonseptet mellom 1950 og 1970. Men det kulturelle perspektivet, i likhet med det rasjonalistiske perspektivet, kan ikke alene besvare spørsmålet “hvorfors mobiliseringshær?”.

De begrensede ressurser: penger og personell

Det vil alltid være slik her i landet at vi i virkeligheten bevilger mindre enn det behovet tilsier. Det ligger i sakens natur. Det ligger i vår natur.²⁵⁷

En analyse av periodens militærstrategiske hensiktsmessighetsbetraktninger kan si oss noe om hva slags forsvar som ble ansett som *nødvendig*. En analyse av de kulturelle og ideologiske føringer kan si oss noe om hva slags forsvar som ble ansett som *ønskelig*. Men verken det rasjonalistiske eller det kulturelle perspektivet kan gi et klart svar på hva slags forsvar som ble ansett som *mulig*. I denne sammenhengen må vi ta med i betraktningen at Norge i 1950- og 60-årene var et relativt fattig og tynt befolket land etter nordvesteuropesk målestokk. Økonomi og demografi satte klare grenser for hvordan Hæren kunne utformes.

Smalhans i en gullalder?

Sammenlignet med både foregående og kommende tider var perioden fra 1950 til 1970 en økonomisk gullalder for Forsvaret. Ved toppunktet, budsjettåret 1952–53, utgjorde forsvarsbudsjettet en tredjedel av statsbudsjettet og 4,7 pro-

255 Vanskelighetene ved å skape avdelingsfølelse og kontinuitet i mobiliseringsavdelingene har av flere blitt fremhevet som en av de mest kritiske svakhetene ved mobiliseringshæren. Ulriksen, *Den norske Forsvarstradisjonen*, 212–214; Friis, *Telemark Regiment*, 35–39; Knut Spilling, “Mobiliseringshæren”, *Norsk Militært Tidsskrift*, nr. 8/9 1998, 33–34; Diesen, “Det gamle og det nye Forsvaret”, 32–35; Tønne Huitfeldt, “Det gamle og det nye Forsvaret: Svar til Generalmajor Sverre Diesen”, *Norsk Militært Tidsskrift* nr. 11 2001, 36–37.

256 For en nærmere diskusjon av mobiliseringsstyrkers vilkår i moderne krigføring, se Karl W. Haltiner, “The decline of the European mass armies”, *Handbook of the sociology of the military*, redigert av Guiseppa Caforio (New York: Springer Science+Business media, 2006), 361–384.

257 Forsvarsminister Jens Christian Hauge til Stortinget. S. tid. (1951), 2549.

sent av bruttonasjonalproduktet.²⁵⁸ Etter 1955 stabiliserte forsvarsbudsjettene seg på et lavere normaleie enn under de ekstraordinære omstendighetene tidlig i 1950-årene, men forble i gjennomsnitt over dobbelt så høyt som i perioden 1945 til 1950.²⁵⁹ Gjennom 1960-årene utgjorde forsvarsbudsjettet om lag 16 prosent av statsbudsjettet, og gjennom hele den kalde krigen lå det på like under 3 prosent av bruttonasjonalproduktet.²⁶⁰ Perioden fra 1950 til om lag 1965 var den delen av den kalde krigen da Forsvaret var høyest prioritert sammenlignet med andre samfunnsområder. I tillegg til de sterkt økte nasjonale bevilgningene kom enorme tilskudd i form av våpenhjelp fra USA og infrastrukturmidler gjennom Nato.²⁶¹

I plandokumentene fra samme tidsrom finner man allikevel en gjennomgående understrekning av begrensede ressurser og behov for nøysomhet og hardhendt prioritering. “Budsjettmessige hensyn” var en sentral faktor bak Boyesen-utvalgets radikale omstillingsforslag og en vesentlig årsak til andre nedleggelse, sammenslåinger, tjenestetidsreduksjoner og organisasjonsendringer gjennom hele perioden. Denne betoningen av trange økonomiske rammer i en bevilgningsmessig “gullalder” kan virke merkelig, men hadde sine klare grunner.

Den første grunnen var behovet for å gjøre forsvarsstrukturen økonomisk bærekraftig på lengre sikt. Driftsutgiftene til den omfattende fredsstrukturen som ble etablert i slutten av 1950-årene og konsolidert i 1960-årene, tok opp en stadig større del av budsjettene. Allerede i 1955 var det klart at dersom denne veksten i driftsutgiftene ikke ble dempet, ville det gå ut over evnen til fremtidige investeringer.²⁶² Under våpenhjelpen fra 1950 til 1966 kom store deler av hovedmateriellet utenfra nesten vederlagsfritt.²⁶³ Forsvaret hadde i liten grad behøvd å investere nasjonale bevilgninger i nytt materiell. Det ble imidlertid tidlig klart at fremtidige investeringer og fornyelser måtte finansieres med nasjonale bevilg-

258 Skogrand, *Alliert i krig og fred*, 243.

259 *Ibid.*, 244.

260 Tore Vamraak og Espen Berg-Knutsen, *Makroøkonomiske trender: Forsvaret i en makroøkonomisk ramme 1960–2040*, FFI/Rapport- 2006/00003 (Kjeller: FFI, 2006), 8–10.

261 Det har vært anslått at Norge selv bare dekket 60 prosent av sitt totale forsvarsforbruk i perioden 1950–1965, inntil våpenhjelpen ble avvirket mot slutten av 1960-årene. Skogrand, *Alliert i krig og fred*, 371.

262 FMU: Nielsen, “Boyesen-utvalgets innstilling”, 727–728.

263 Med hovedmateriellet menes her de viktigste våpenplattformene, som fly, krigsskip, stridsvogner og artilleri.

ninger, og veksten i strukturen måtte derfor bremses for å gjøre den økonomisk bærekraftig på lengre sikt.²⁶⁴

For det andre kan betoningen av trange kår tolkes som elendighetsbeskrivelser, i den hensikt å synliggjøre behovet for høyere bevilgninger eller prioritering av egen forsvarsgren. Nedleggingen av vesentlige strukturelementer som det tunge luftvernartilleriet i 1960 og Brigaden i Sør-Norge i 1965 tyder imidlertid på at det dreide seg om mer enn krisemaksimering motivert av budsjettforhandlinger.

Den tredje og etter mitt syn mest åpenbare tolkningen er at ressursene faktisk *var* begrenset i forhold til oppgavene. På tross av tidenes sterkeste ressursgrunnlag var Forsvaret utilstrekkelig med tanke på de truslene det stod overfor og de oppgavene det var pålagt. Dette kan illustreres ved et eksempel fra landforsvaret. I 1964 leverte Forsvarsstaben *Analysen av landforsvaret*, en oversikt over distriktskommandoenes styrkebehov i henhold til de krigsoppgavene de var pålagt gjennom Forsvarsdepartementets prinsipielle syn på landforsvarets oppgaver fra 1963.²⁶⁵ Til sammen ble det operative minimumsbehovet for den mobiliserbare felthæren alene beregnet til 17 eller 18 kombinerte regimente, noe som ville kreve om lag hundre tusen mann.²⁶⁶ På dette tidspunktet bestod den mobiliserbare felthæren av ni kombinerte regimente og to mindre bataljonsstridsgrupper, til sammen 58 700 mann.²⁶⁷ I tillegg kom behovet for lokalvern avdelinger, forsyningsavdelinger og heimevern, som stort sett kunne dekkes med reservister som var for gamle til tjeneste i felthæren.²⁶⁸ Innenfor de forventede budsjett- og personellrammer (og også innenfor eventuelt sterkt økte rammer) var det helt

264 Forsøket på å skape langsiktig bærekraft avverget ikke at en nedarvet ubalanse mellom drifts- og investeringsmidler forble Forsvarets hovedproblem når store materiellkategorier måtte erstattes i 80- og 90- årene. Gjeseth, *Hæren i omveltning*, 117.

265 Denne prinsipielle avklaringen av landforsvarets oppgaver var en stadfesting som ikke tilførte nye elementer, og kan derfor stå for hele tidsrommet. Landforsvarets krigsoppgaver ble definert som å: "1) møte et angrep til lands med væpnet motstand hvor enn det måtte komme; 2) sikre og holde nærmere angitte områder mot invasjon slik at alliert hjelp kan bli effektiv; 3) sikre nærmere angitte objekter mot mindre angrep (raids, sabotasje og lignende); 4) forstyrre og sinke fiendens fremrykning i områder hvor vi vil kunne være sterke nok". Disse målsettingene må kunne betegnes som utpreget defensive, med ingen offensive ambisjoner utover å "sinke og forstyrre fiendens fremrykning". Breidlid, Oppegård og Torblå, *Hæren etter annen verdenskrig*, 261–262.

266 Breidlid, Oppegård og Torblå, *Hæren etter annen verdenskrig*, 263–264.

267 *Ibid.*, 254.

268 Disse utgjorde i 1964 62 300 mann i lokalvernet, stabs- og forsyningsavdelingene, og 29 000 mann i mobiliseringsreserven til erstatning av tap og vakanser. Heimevernets målsetting var på 65 000 mann. Breidlid, Oppegård og Torblå, *Hæren etter annen verdenskrig*, 254, 264.

urealistisk å dekke disse behovene.²⁶⁹ Når Hæren lyktes med marginale økninger i de stående styrker i slutten av 1960-årene og begynnelsen av 1970-årene, skyldtes det hard prioritering og innsparinger på andre områder. Selv om vi må ta høyde for visse overbud i distriktskommandoenes meldinger om styrkebehov, er det ingen tvil om at Hæren gjennom hele perioden lå langt under sine egne kvantitative minimumskrav. Krigsoppgavenes omfang utgjorde et strukturelt problem som ikke lot seg løse innenfor de tilgjengelige økonomiske rammer, og det er grunn til å spørre om de hadde latt seg løse selv innenfor betydelig økte ressursrammer. De sprikende fordringene i forsvarsoppgavene bidro til å ytterligere forverre problemet.

Personell

Tilgangen på personell var en funksjon av demografi, og således i enda større grad enn økonomi en strukturelt betinget begrensning, både for omfanget av de stående styrker og for mobiliseringsavdelingene. Innenfor den norske vernepliktsmodellen var det antallet vernepliktige som til enhver tid var inne til førstegangstjeneste, som satte den øvre grensen for de stående styrker. Dette antallet var igjen bestemt av to faktorer: årskullstørrelse og tjenestetid. Ved utgangen av 50-årene var årskullene noe mindre, mens de store etterkrigs-kullene begynte å gjøre seg gjeldende mot slutten av 60-årene. Utskrivningsstyrken økte fra 18 600 i 1957 til 31 000 i 1966.²⁷⁰ Dette ble imidlertid brukt som et argument for å forkorte tjenestetiden, slik at den til enhver tid tilgjengelige mengden soldater i førstegangstjeneste holdt seg forholdsvis stabil.²⁷¹ Mot slutten av 60-årene økte de tilgjengelige mannskapene, men tilgjengelig materiell og befal satte grenser for utdanningskapasiteten.²⁷² Størrelsen på mobiliseringsstyrkene var begrenset av antallet reservister og således påvirket av demografiske svingninger og bosettingsmønstre.

Mobiliseringskonseptet var innrettet mot en maksimal kvantitativ utnyttning av vernekraften, ved obligatorisk militærtjeneste for alle tjenestedyktige menn, krigsdisponering av alle reservister og utnyttelse av "overskudds"-personellet, som det ikke var plass til i felthæren, i lokalvernet, Heimevernet og totalforsva-

269 Breidlid, Oppegård og Torblå, *Hæren etter annen verdenskrig*, 264–265.

270 Rønningen, "Striden om tjenestetiden", 51.

271 *Ibid.*, 51. Førstegangstjenesten i Hæren, som hadde blitt øket til 16 måneder i 1954, ble redusert til 12 måneder i 1963.

272 Breidlid, Oppegård og Torblå, *Hæren etter annen verdenskrig*, 265.

ret for øvrig.²⁷³ Den sovjetiske overmakten som norske styrker måtte regne med å stå overfor i ethvert trusselsscenario, var grunnlaget for den vurderingen at kun maksimal utnyttelse av de tilgjengelige mannskaper var tilstrekkelig. I tillegg til denne rasjonelle vurderingen hadde det vært et politisk og ideologisk mål at verneplikten skulle være mest mulig allmenn. Praktiseringen av verneplikten i Norge hadde siden 1814, som Iver Johansen skriver, vært preget av en innebygget motsetning mellom dens rasjonelle og dens ideologiske dimensjoner. I perioden fra 1950 til 1970 ble denne innebygde motsetningen delvis satt til side, takket være våpenhjelpen. Det ble en stund mulig å kombinere kvantitet med et minimum av kvalitet.²⁷⁴

Ståle Ulriksen konkluderer med at Hæren, rasjonelt sett, hadde vært bedre tjent med å satse på større stående styrker i betydelig større grad enn den gjorde. Innenfor de rammene som ble satt av tjenestetid og årskullstørrelse, var taket for stående styrker basert på verneplikt imidlertid stort sett nådd mot slutten av 1960-årene. Ulriksen hevder at forsvarstradisjonens ideologiske føringer hindret vurdering av løsninger som ikke passet med vernepliktskonseptet. Større bruk av vervede (profesjonelle) avdelinger var en slik løsning, som i teorien ville gjort det mulig å opprettholde større stående styrker.²⁷⁵ Men i den norske forsvarsdebatten var “profesjonelle soldater” et negativt ladet begrep, mens “vernepliktige” hadde positive konnotasjoner knyttet til borgerplikt og folkeforsvar. På grunn av assosiasjoner til militarisme og autoritære regimer var vervede styrker, ifølge Ulriksen, ikke “stuerene”, og ble ekskludert fra den legitime forsvarsdiskursen. Det var gjennom hele den kalde krigen en udiskutabel forutsetning at den allmenne verneplikten skulle danne grunnlaget for Forsvarets virksomhet. Dersom vi aksepterer Ulriksens argument om at vernepliktsbaserte mobiliseringsstyrker av natur var utilstrekkelige for å løse forsvarsoppgavene (noe som slett ikke er selvsagt), styrker dette Ulriksens tese om at det lå mer eller mindre ubevisste kulturelle oppfatninger, og ikke rasjonelle militærfaglige overveielser, til grunn for mobiliseringskonseptet.

Verneplikten stod fjellstøtt, politisk og ideologisk. I forlengelsen av dette har det i den historiske faglitteraturen blitt en vedtatt sannhet at utstrakt bruk

273 Alle vernepliktige menn utover dette, og et stort antall kvinner, hadde i kraft av sivil kompetanse eller frivillighet plass i totalforsvarsorganisasjonen. I 1963 utgjorde totalforsvaret i overkant av 300 000 personer (hvorav 244 000 militære). Breidlid, Oppegård og Torblå, *Hæren etter annen verdenskrig*, 264.

274 Iver Johansen, *Praktisering av verneplikten i Norge 1814–2000*, FFI/Rapport 2000/02708 (Kjeller: FFI, 2000), 7, 14; Gjeseth, *Hæren i omveltning*, 27.

275 Hæren hadde noen hundre vervede menige hvert år gjennom perioden, men dette var begrenset til tekniske spesialister. I Sjø- og Luftforsvaret var innslaget av vervede noe høyere på grunn av de teknologiske kravene. Vervede *avdelinger*, som det her er snakk om, forekom ikke.

av vervede avdelinger “knappt var en aktuell problemstilling i perioden”.²⁷⁶ Denne oppfatningen gjengir ikke hele bildet, og bør nyanseres. For det første var vervede avdelinger, som et *supplement* til vernepliktsbaserte avdelinger, ikke politisk utelukket. For det andre er ideologiske motforestillinger alene ikke en tilstrekkelig forklaring på hvorfor Hæren ikke benyttet vervede avdelinger i større omfang, slik Ulriksen hevder. Vervede avdelinger i større omfang *ble* vurdert ved en rekke anledninger, og ble hver gang avvist med henvisning til *kostnadene*. Eksempelvis foreslo en kommisjon oppnevnt av Hærens Overkommando i 1951 å bemanne prosjekterte festningsanlegg i Troms med vervede yrkesavdelinger, og vervede avdelinger ble vurdert som et alternativ til utvidet tjenestetid i 1954.²⁷⁷ Da spørsmålet igjen ble vurdert av Den sentrale sjefsnemnd i 1959, var situasjonen på arbeidsmarkedet slik at Forsvaret allerede hadde problemer med å fylle de små kvotene for vervede tekniske spesialister.²⁷⁸ I 1963 ønsket Forsvarsdepartementet å verve opptil 7000 korporaler og menige for å kompensere for tapt kompetanse i forbindelse med reduksjonen i tjenestetiden.²⁷⁹ Dette ville vært et meget betydelig antall – til sammenligning utgjorde Hærens stående styrker på samme tidspunkt 8500 mann.²⁸⁰ Alle disse forslagene ble avvist av arbeidsmarkedsmessige og økonomiske grunner. Det kan innvendes at økonomiske argumenter kan ha maskert en dypere, ideologisk betinget motvilje, men tallene taler sitt klare språk: I 1961 tok de stående avdelinger, som da utgjorde omkring 9000 mann, 58 prosent av Hærens budsjett. Opprettholdelse, administrasjon og øving av mobiliseringsstyrker med omtrent 121 000 mann stod for 23 prosent av budsjettet.²⁸¹ Å øke de stående styrkene med én brigade ville i 1961 altså kostet mer enn det kostet å opprettholde mobiliseringsstyrker som tallmessig tilsvarte 23 brigader. I tillegg kan det anføres at disse tallene gjaldt stående avdelinger bemannet med ulønnede vernepliktige. Vervede avdelinger, med lønnede menige, ville nødvendigvis bli enda dyrere.²⁸² Jeg vil derfor hevde at når

276 Skogrand, *Alliert i krig og fred*, 34; Børresen, Gjeseth og Tamnes, *Allianseforsvar i endring*, 358; Sørli og Rønne, *Hele folket i forsvar*, 214.

277 Kjetil Skogrand, “Bodø og forsvaret av Nord-Norge”, 12; Leif Lundesgaard, *Brigaden i Nord-Norge 1953–1995* (Oslo: Elanders forlag, 1995), 30–31; St.prp. nr. 36 (1954) *Om tjenestetiden i Hæren (med kystartilleriet og luftvernartilleriet)*, 10.

278 Rønningen, “Striden om tjenestetiden”, 69–72.

279 *Ibid.*, 67.

280 Breidlid, Oppgård og Torblå, *Hæren etter annen verdenskrig*, 254.

281 FMU: “The Norwegian Army”, 24, 36. Av de resterende utgiftene oppgis det at 17 prosent gikk til officers- og befalsutdanning og 2 prosent til ”diverse”.

282 En lignende avveining mellom ulike hensyn i spørsmålet om verneplikt eller verving som grunnlag for rekrutteringen finner vi hos Forsvarskommisjonen av 1920. Tore Åsmund Stubberud, “Allmenn verneplikt: konflikt mellom ideal og praksis: Den norske vernepliktsordningen i idéhistorisk perspektiv”, hovedoppgave, Universitetet i Oslo 2004, 129–133.

vervede avdelinger ikke ble innført, skyldtes det ikke bare at de var politisk uspiselige eller ekskludert fra den legitime forsvarsdiskursen. Flere konkrete forslag strandet på grunn av begrensninger i budsjettene og arbeidsmarkedet. Man kan også spørre seg om ikke disse vanskelighetene ble ansett som så betydelige og så åpnebare at nærmere utredninger ikke ble ansett som nødvendig.

En drastisk omlegging i retning av større stående styrker var altså på grunn av ressursituasjonen ikke mulig *så lenge Hæren samtidig måtte opprettholde en krigsorganisasjon med tilstrekkelig volum*. Dette volumet ble ansett som en forutsetning for å gi den utholdenheten som var nødvendig for å holde stand til allierte forsterkninger kunne ankomme, eller striden kunne avgjøres på andre fronter. Det virker rimelig at den kulturelle faktoren førte til en tung slagside i de tallrike mobiliseringsoppbudenes favør. Men når vi husker at trusselvurderingene fordret både utholdenhet og beredskap, ser vi at det norske konseptet også hadde operative fortrinn, samtidig som det var betydelig mer kostnadseffektivt. Når spørsmålet “*hvorfor mobiliseringshær?*” skal besvares, kan de begrensede ressursene ikke utelates.

Supplerende perspektiver: drivkrefter og begrensninger

De tre foregående perspektivene kan langt på vei besvare dette kapittelets hovedspørsmål, men for å komplettere fremstillingen bør også et utvalg supplerende perspektiver tas med i betraktningen. Disse faktorene virket på ulike nivåer, både internt i Forsvaret, i det omkringliggende samfunnet og på overnasjonalt (alliert) nivå. Disse supplerende faktorene kan med en viss sikkerhet deles inn i de tidligere beskrevne kategoriene drivkrefter og begrensninger. Drivkreftene var i hovedsak eksterne, påvirket av utvikling utenfor Norges grenser og norske myndigheters kontroll, mens begrensningene i større grad sprang ut av interne norske forhold.

DRIVKREFTENE: TEKNOLOGISK UTVIKLING OG ALLIERT PÅVIRKNING

I og med at trusselvurderinger, kultur og ressurstilgang stort sett trakk i retning av en mobiliseringsbasert massehær, kan det virke merkelig at det ble opprettet stående styrker i det hele tatt. Imidlertid fantes det også faktorer som virket som drivkrefter i den andre retningen. De viktigste av disse var den teknologiske utviklingen og de allierte krav. Da de begge virket i retning av optimalisering av militær profesjonalitet og effektivitet, kan de sies å ha utgjort et aspekt av det funksjonelle imperativet. De bør allikevel vurderes separat fra det rasjonalistiske perspektivet da de – i motsetning til de mer tvetydige trusselforestillingene – tydelig trakk i retning av stående styrker av høyere kvalitet.

Teknologi

Teknologisk innovasjon har tradisjonelt blitt tillagt stor vekt for å forklare endring i militære doktriner og strukturer.²⁸³ Utviklingen av nye våpen og forsvarsmekanismer får nødvendigvis stor innvirkning på doktrinene og organisasjonsmønsteret til de styrkene som skal bruke dem.²⁸⁴ Vel så viktig er utvikling av sivil teknologi, spesielt på feltene transport og kommunikasjon. I perioden gjennomgikk teknologi med umiddelbar militær nytteverdi en rivende utvikling, og denne utviklingen virket direkte inn på det norske forsvaret, hovedsakelig på tre måter.

Den viktigste utviklingen fant sted innenfor utviklingen av atomvåpnene og deres leveringsmidler. Utviklingen av langdistansebombefly, atommissiler og ubåter, den voldsomme økningen i stormaktenes atomvåpenarsenaler, og innføringen av atomvåpen som bærebjelke i supermaktenes strategiske konsepter, medførte grunnleggende utfordringer for *all* hevdvunnen militær tenkning.²⁸⁵ For det andre hadde utviklingen innenfor transport- og kommunikasjonsteknologi, spesielt innenfor luftfart, allerede i mellomkrigstiden medført at Norge kom nærmere de tradisjonelle konfliktlinjene på kontinentet. Denne utviklingen fortsatte i etterkrigstiden. Den sovjetiske opprustningen i Norges nærområder medførte at sjø- og luftbårne angrep, også med konvensjonelle midler, ville kunne ramme Norge hardt og overraskende. For det tredje stilte den generelle utviklingen i retning av mer avanserte og komplekse våpensystemer strengere krav til teknisk ekspertise og militær profesjonalitet enn tidligere.²⁸⁶ Spesielt innenfor sjø- og luftforsvarssektorene, men også på fagfelter innenfor Hæren, førte dette til behov for teknisk kompetanse utover det som kunne ventes hos den jevne førstegangstjenestesoldat eller reservist.²⁸⁷ Disse tre utviklingstrekkene førte til at troverdigheten i ethvert mobiliseringskonsept, men kanskje spesielt det norske, ble svekket.

283 David Lonsdale, "Strategy", i David Jordan, James D. Kiras, David J. Lonsdale, Ian Speller, Christopher Tuck og C. Dale Walton, *Understanding modern warfare* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 36–38.

284 Sammenhengene mellom teknologisk innovasjon og militære operasjonskonsepter er imidlertid mer komplekse enn et tradisjonelt fokus på utvikling og anvendelse av våpensystemer ofte gir inntrykk av. Christopher Tuck, "Land warfare", i Jordan mfl. *Understanding modern warfare*, 66–67, 118–119.

285 Skogrand og Tamnes, *Fryktens likevekt*, 29–33, 289–290; Stian Ruud, "Fag og politikk", 22–23.

286 St.prp. nr. 23 (1957), 20–21.

287 Rønningen, "Striden om tjenestetiden", 54, 56–71.

Alliert påvirkning

Via formelle og uformelle kanaler kunne allierte vurderinger og anbefalinger ha stor innvirkning på norske militære disposisjoner. Dette gjaldt først og fremst de formelt og samstemming vedtatte styrkemålene for fellesforsvaret, som alle allierte forpliktet seg til å følge opp, og de regelmessige vurderingene som ble gjennomført av allierte sjefer som norske styrker ville bli underlagt i Natos integrerte kommandostruktur. Den allierte påvirkningen trakk generelt i retning av høyere kvalitet, stående styrker (og høyere forsvarsbudsjetter). Spesielt i 1950-årene la de overordnede målsettingene stor vekt på økning av kvalitet hos bakkestyrkene. Allierte vurderinger av det norske forsvaret var gjennomgående kritisk til mange av de særtrekkene som skilte det norske mobiliseringskonseptet fra Nato-normen, som det lave innslaget av vervede avdelinger, avhengigheten av mobiliseringsstyrker i krigsstrukturen og spesielt det store innslaget av reservebefal, også i høye stillinger.²⁸⁸ Disse allierte vurderingene av norske styrkers stridsevne var viktige. En troverdig nasjonal forsvarskapasitet og evne til å utnytte ressurser tilført utenfra var en forutsetning for allierte forsterkninger, økonomisk bistand, våpenhjelp og politisk innflytelse i alliansen.²⁸⁹ Natos anbefalinger til forbedringer ble lagt til grunn for mange av bestrebelsene på kvalitetsheving, for eksempel forlengelsen av tjenestetiden og opprettelsen av stående styrker.²⁹⁰ Disse forbedringene førte også til at allierte observatørs skepsis til mobiliseringskonseptet mildnet mot slutten av 1960-årene.²⁹¹

Den akselererende teknologiske utviklingen, i sine ulike aspekter, førte til at det gamle militssystemet med sine “entusiastiske amatørsoldater” mistet troverdighet og relevans. Alliert påvirkning virket i samme retning. Teknologisk utvikling og alliert påvirkning må derfor sees som en viktig drivkraft bak kravene om modernisering og effektivisering, som ble stadig tydeligere i norske militære og politiske kretser i løpet av 1950-årene. De nukleariserte doktrinene, de økte mulighetene for overraskende angrep og de økte kompetansekravene var derfor avgjørende for innføringen av elementer av høy kvalitet og ekspertise som et supplement til mobiliseringskonseptet. Men verken den teknologiske faktoren eller alliert påvirkning var i seg selv tilstrekkelig til å utvirke en dramatisk omlegging av mobiliseringshæren.

288 St.prp. nr. 23 (1957), 19.

289 Eriksen og Pharo, *Kald krig og internasjonalisering*, 73–77.

290 Rønningen, “Striden om tjenestetiden”, 21–22, 73.

291 Skogrand, *Alliert i krig og fred*, 204.

BEGRENSNINGER: POLITIKK OG BYRÅKRATI

Andre faktorer bidro til å styrke den konserverende tendensen som lå i de tre hovedfaktorene. Felles for disse begrensningene var at de i all hovedsak sprang ut av interne norske forhold.

Politiske begrensninger

Den norske hærordningens kompromisspregede natur gjenspeilet ønsket om bred politisk konsensus og oppslutning om Forsvaret. Tjenesteordninger, våpensystemer og forsvarskonsepter som kunne være kontroversielle i befolkningen og på Stortinget, ble behandlet med stor forsiktighet av alle regjeringer i perioden. Arbeiderpartiets ledelse, og særlig Einar Gerhardsen og kretsen rundt ham, var spesielt oppmerksomme på den splittende effekten som kontroversielle temaer innenfor forsvarspolitikken kunne ha på partiet, noe vi kan se for eksempel i striden om tjenestetiden, basepolitikken og atomvåpenspørsmålet.²⁹² Det var tverrpolitisk enighet om de overordnede linjer, og regjeringsskifter førte i liten grad til endring i forsvarspolitikken.²⁹³ Dette førte til forutsigbarhet, men satte også grenser for tiltak som kunne være kontroversielle. Behovet for bred konsensus førte til at hovedlinjene i forsvarspolitikken på mange måter ble hevet over den daglige partipolitikken.²⁹⁴

Det var en utpreget politisk uvilje mot å bruke mer penger enn strengt nødvendig på Forsvaret, og mot å pålegge ekstra tjenestebyrde på vernepliktige, spesielt dersom byrdene ble ujevnt fordelt. Etter opprustningen i første halvdel av 1950-årene hersket det i det politiske miljøet stort sett tilfredshet med status quo hva angikk hovedlinjene i landforsvarets organisering. Dersom vi legger til grunn at omfattende militære strukturendringer krever tålmodighet og politisk vilje, og husker at betydelig politisk kapital ble brukt på andre kontroversielle forsvarspolitiske spørsmål, var det liten grunn til å vente at ledende politikere ville risikere sine taburetter ved å utfordre noe så grunnleggende som folkeforsvaret. Radikal reform av landforsvarskonseptet stod ikke høyt i noe partis politiske program.

Byråkratisk rivalisering

Et byråkratisk perspektiv vil legge vekt på at den politikken som føres, må forstås som et resultat av maktkamp mellom ulike organisasjoner og etater. Resultatet blir derfor ikke nødvendigvis den objektivt sett mest effektive løsningen, men

292 Eriksen og Pharo, *Kald krig og internasjonalisering*, 82–83.

293 Skogrand, *Alliert i krig og fred*, 374.

294 *Ibid.*, 324.

heller den løsningen som de sterkeste spillerne i politikken og byråkratiet foretrekker.²⁹⁵ Rivalisering mellom og innad i forsvarsgrenene – om ressurser, innflytelse og ansvarsområder – var et gjennomgående trekk i perioden. I tråd med det man kan forvente ut fra generell byråkratisk teori, søkte alle forsvarsgrenene å utvide sine oppgaveporteføljer og sin andel av forsvarsbevilgningene.²⁹⁶ Det var betydelig prestisje knyttet til å ha et størst mulig antall våpenplattformer og avdelinger.²⁹⁷ Hæren forble den tallmessig største forsvarsgrenen, og i kraft av det store antallet høyere offiserer dominerte de også fellesstabene.²⁹⁸ Det virker rimelig at Hærens dominans blant forsvarsgrenene og dens forkjærlighet for tallmessig imponerende styrker kan ha virket i de store mobiliseringsstyrkenes favør.

Institusjonell treghet

I byråkratiteori generelt og i doktrineutviklingsteorien spesielt antas det at byråkratiske organisasjoner er konservative av natur og foretrekker “skrittvis fremfor radikal endring, som et middel for å begrense risiko og redusere usikkerhet”.²⁹⁹ Endring vil derfor ofte innebære gradvis overgang mellom gammel og ny praksis, heller enn store sprang og skippertak.³⁰⁰ Slike tendenser anses som spesielt velutviklet i militære organisasjoner, som ofte preges av sterk profesjonsidentitet og klare oppfatninger av grensene mellom faglige prerogativer og politisk kompetanseområde. En analyse som vektlegger byråkratisk treghet i en militær kontekst, vil derfor anse at så store endringer som forandring i styrkestruktur og doktrine “krever tid, tålmodighet og enorm politisk vilje”.³⁰¹ Slik treghet trenger ikke å skyldes uvilje mot endring *per se*, men kan også sees som en følge av de praktiske vanskelighetene forbundet med store organisasjonsomstillinger.³⁰²

Som vi kan se for eksempel i debatten rundt Boyesen-utvalgets innstilling, var det i perioden en betydelig motvilje i etaten mot forsøk på radikale endringer fra politisk hold, og mer generelt mot politisk innblanding i fagmilitære vurderinger. Dette kan også sees i sammenheng med at Forsvaret i etterkrigstiden ble underlagt sterkere politisk styring og kontroll.³⁰³ Denne endringsmotstanden bør imidlertid, spesielt i slutten av 1950-årene, sees i lys av at Forsvaret nylig hadde gått gjennom en storstilt opprustningsprosess som enda ikke hadde

295 Schultz, “Ten years each week”, 44.

296 Bjerga, *Det norske Pentagon: Forsvarets øverste ledelse 1961–1970*, forsvarsstudie nr. 6/1999 (Oslo: IFS, 1999), 39; Skogrand, *Alliert i krig og fred*, 297.

297 Børresen, Gjeseth og Tamnes, *Allianseforsvar i endring*, 79.

298 Skogrand, *Alliert i krig og fred*, 273–274, 297.

299 Schultz, “Ten years each week”, 46.

300 Saxi, *Norwegian and Danish defence policy*, 12.

301 Schultz, “Ten years each week”, 46.

302 Se for eksempel St.meld. nr. 32 (1945–46), 2.

303 Eriksen og Pharo, *Kald krig og internasjonalisering*, 23.

konsolidert seg. Treghet og endringsmotstand innad i den militære organisasjon kan derfor antas å ha bidratt til den sterke kontinuiteten i vår periode, men konservative synspunkter knyttet til Forsvarets rolle, innretning og oppgaver var ikke begrenset til de fagmilitære miljøene. Som vi har sett var slike holdninger et generelt trekk i den norske offentligheten, og i andre spørsmål var det fagmilitære som virket som pådrivere for endring og fornyelse, mens politikerne strittet i mot.

Konklusjon

Målet med dette kapittelet har vært å gi en oversikt over de faktorene som kan bidra til å besvare spørsmålet: Hvorfor mobiliseringshær? Tre perspektiver har blitt vektlagt: kompleksiteten og omfanget i trusselbildene, de kulturelle og de ideologiske føringene, og de begrensede ressursene. Sammen med manglende politisk endringsvilje, byråkratisk rivalisering og institusjonell treghet medførte disse faktorene en tung slagside i mobiliseringshærens favør. Imidlertid fantes det faktorer som undergravde det tradisjonelle mobiliseringskonseptet og virket som drivkrefter i retning av kvalitet og profesjonalisering. Den teknologiske utviklingen, påvirkningen fra de allierte, og de delene av trusselbildene som fordret beredskap, reaksjonsevne og kvalitet, medvirket til at det ble uomgjengelig nødvendig å supplere mobiliseringskonseptet med elementer av høyere kvalitet. Det er i denne sammenhengen interessant å bemerke at drivkreftene i hovedsak sprang ut av generelle utviklingstrekk på det overnasjonale plan, mens begrensningene for det meste hadde opprinnelse i interne norske forhold.

Både det rasjonalistiske og det kulturelle perspektivet har hver for seg begrensninger som gjør at de ikke alene kan legges til grunn som historiske årsaksforklaringer. De begrensede ressursene satte grenser for Hærens innretning, men kan ikke alene forklare utviklingen innenfor disse grensene. Det er etter mitt syn nødvendig å anlegge et bredt, syntetiserende perspektiv for å forklare utviklingen i perioden. Jeg har gjennom en slik analyse forsøkt å tegne opp rammene for den norske landforsvarsordningen.

En annen målsetting i dette kapittelet har vært å drøfte Ståle Ulriksens tese om at utformingen av landforsvaret primært må forstås ut fra samfunnsmessige imperativer. *Den norske forsvarstradisjonens* bidrar med to innsikter: For det første belyser den mange av de implisitte ideologiske forutsetningene og antagelsene som lå til grunn for norsk forsvarstenkning under den kalde krigen. For det andre påpeker *Forsvarstradisjonen* mange og alvorlige svakheter i mobiliseringshæren, som ikke sprang ut av mobiliseringskonseptet i seg selv, men heller av måten konseptet ble anvendt på i Norge. Som historisk årsaksanalyse er *Forsvarstradisjonen* imidlertid problematisk, fordi Ulriksen reduserer det hele til et resultat av en feilaktig nasjonalromantisk historieforståelse og en utdatert

folkeforsvarsideologi.³⁰⁴ Ulriksens ensidige fokus på det overraskende overfallet som dimensjonerende trussel, og på en feilaktig historieoppfatning som eneste årsak, fører til at *Forsvarstradisjonen* fremstiller mobiliseringsforsvaret som et tomt skall basert på en nasjonal livsløgn. En militært ubrukelig fasade, med unødvendig død og sannsynlig nederlag som konsekvens – alt for å tilfredsstille offiserenes nasjonalromantiske forfengeligheit og politikernes nasjonsbyggende agenda. Dette bildet er skjevt og urimelig, da det ikke tar høyde for verken kompleksiteten i trusselbildene eller de ressursmessige begrensningene. Slik sett kan *Forsvarstradisjonen*, på tross av sine mange kvaliteter, stå som et eksempel på svakhetene ved en reduksjonistisk og monokausal historisk analyse.

304 Som Maaø påpeker: "Det er rimelig å spørre om ikke statsviteren Ulriksen overvurderer historikernes makt. Det er jo forbausende, og for en statsviter muligens nærmest deprimerende, å anta at noen få historikere rundt forrige århundreskifte skapte et norsk militærtenkingsparadigme som har vedvart et helt århundre." Maaø, "Ståle Ulriksen: Den norske forsvarstradisjonen".

AVSLUTNING

Hensikten med denne studien har vært å besvare to spørsmål. For det første: Hvordan utviklet den norske mobiliseringshæren seg i årene mellom 1950 og 1970, og hvilke kjennetegn og særtrekk hadde den? For det andre: Hvorfor utviklet den seg slik? I det foregående har jeg analysert mobiliseringshæren som historisk fenomen. I det følgende vil jeg oppsummere hovedtrekkene, plassere denne studien i sammenheng med andre forskningsarbeider og presentere de viktigste funnene. Avslutningsvis vil jeg kort skissere hvilken plass mobiliseringshæren har i dagens forsvarsdebatt.

Mobiliseringshæren, slik den ble utviklet i første halvdel av den kalde krigen, var en kombinasjon av gammelt og nytt. I fredstid forble Hæren en ganske liten kjerne som skulle danne grunnlaget for mobilisering av en massiv krigsorganisasjon. I prinsippet var dette ikke ulikt mellomkrigstidens ordning, men i etterkrigstiden, og spesielt etter utbruddet av Koreakrigen, ble det som i stor grad hadde vært en papirstruktur, fylt med reelt innhold. Den kalde krigens utfordringer førte til at både ambisjonsnivået og omfanget ble et helt annet enn tidligere. Samtidig endret Forsvarets stilling i offentligheten seg: Ideologiske strømninger som hadde vært til stede i norsk militær og politisk tenkning i lang tid, fikk nå større utbredelse og gjennomslagskraft. Folkeforsvarsideologien og den folkelige venstremilitarismen, som hadde dype røtter i norsk historie, ble videreført og tilpasset etterkrigstidens arbeiderpartistat, noe som bidro til en stor grad av konsensus om de viktigste trekkene i forsvarspolitikken.

Parallelt med denne videreføringen fantes det også klare brudd med fortiden. Erfaringene fra verdenskrigen og den politiske og teknologiske utviklingen i etterkrigstiden bidro til at de militære svakhetene ved det rendyrkede mobiliseringskonseptet ble stadig mer problematiske, spesielt hva gjaldt beredskapen i fredstid og kvaliteten på mobiliseringsavdelingene. Det ble åpent erkjent fra både politisk og militært hold at mobiliseringskonseptet hadde iboende svakheter som ikke lot seg utrydde. En rekke ulike tiltak, som med varierende grad av hell ble iverksatt for å kompensere for disse svakhetene, var derfor et annet hovedtrekk ved perioden. Resultatet ble en hær dominert av mobiliseringsavdelinger, supplert med enkelte elementer av høyere kvalitet, og med en rekke særtrekk som ble oppfattet som spesielt norske. Dette la igjen grunnlaget for oppfatningen av mobiliseringshæren som en spesielt tilpasset løsning på spesifikt norske problemer. Hvorvidt denne kompromisspregede ordningen hadde fungert etter hensikten ved mobilisering eller krig, fikk vi heldigvis aldri vite. Den var i hvert fall fleksibel og legitim nok til at den kunne bestå med mindre justeringer helt frem til slutten av den kalde krigen.

Jeg har i denne studien argumentert for at den norske mobiliseringshæren må forstås som et resultat av samspeillet mellom en rekke ulike faktorer. De tre viktigste var truslenes omfang og kompleksitet, det norske samfunnets kulturelle og ideologiske oppfatninger, og de tilgjengelige ressursene. Til sammen definerte disse tre faktorene hva slags landforsvar som i samtiden ble ansett som militært nødvendig, politisk ønskelig og økonomisk mulig. Faktorene satte klare rammer for hvordan norsk militærmakt kunne utvikles i perioden.

En slik vektlegging av strukturelle årsaksforhold levner lite rom for individers påvirkning, og i denne fremstillingen har enkeltpersoner således kommet mer i bakgrunnen. Selv om man ikke må undervurdere den påvirkningen sterke politiske skikkelser hadde på det norske etterkrigssamfunnet generelt og Forsvaret spesielt, var også deres handlefrihet begrenset av de nevnte faktorer. Norske aktører, det være seg politikere, militære eller andre, kunne i liten grad påvirke disse begrensningene. Samtidig er det ikke gitt at landforsvaret måtte bli akkurat slik det ble, og sterke personligheter hadde trolig stor betydning for utformingen innenfor de strukturbestemte rammene.

Dersom vi skal spekulere i hvorvidt andre aktører i sentrale roller kunne gitt en annen utvikling, bør vi ha in mente at opprettelsen og opprettholdelsen av mobiliseringshæren var et gedigent nasjonalt krafttak. Den krevde enorm innsats av menneskelige og økonomiske ressurser i en periode da landet led under stor mangel på begge deler. Målt i antall mennesker som var involvert, og ressursene som ble investert, var mobiliseringshæren et av de største offentlige prosjekter i moderne norsk historie. Investeringene i Forsvaret i 1950-årene, da Forsvaret i ett budsjettår stod for en tredjedel av de offentlige utgifter, tøyde Norges ressursmessige potensial til det ytterste. På tross av stor folkelig oppslutning om forsterkede forsvarsanstrengelser var slike massive investeringer langt ifra ukontroversielle. Den nasjonale dugnaden ble utformet og drevet gjennom av sterke politikere, i første rekke Einar Gerhardsen og Jens Christian Hauge, til tross for til dels sterk motstand.³⁰⁵ Etter min mening er det lite trolig at andre ville vært i stand til å sikre ytterligere ressurser, eller presse igjennom en utforming av Forsvaret som ville avvike vesentlig fra den kursen som ble valgt. I den grad vi kan se for oss andre utfall enn det som ble tilfelle, ville det mest sannsynlige alternativet ha vært at Forsvaret fikk noe færre ressurser og et enda mindre fokus på kvalitet. Dette ville for Hærens del antagelig ha gitt en mindre mobiliseringshær av lavere kvalitet, med et enda mindre innslag av stående styrker.

305 Rønningen, "Striden om tjenestetiden", 34–49; Olav Njølstad, *Jens Christian Hauge: Fullt og helt* (Oslo: Aschehoug 2008), 353–378.

Mobiliseringsstyrkene havnet i en mellomposisjon mellom den militære profesjon og det sivile samfunn. Verneplikt, reservetjeneste og krigsforberedelser opptok mye energi og store ressurser, ikke bare i statsapparatet, men også i kommuner, næringsliv og frivillige organisasjoner. Store deler av befolkningen var direkte eller indirekte involvert i forsvarsanstrengelsene. Det virker nærliggende å tro at sosialdemokratiets kollektivistiske og inkluderende tankegang ble gjenspeilet i en slik forsvarsordning, hvor bokstavelig talt “alle skulle med”. Selve totalforsvarskonseptet, hvor mobiliseringshærens beredskapsplaner utgjorde den mest velutviklede delen, kan også sees som et uttrykk for en tidstypisk, teknokratisk tilnærming til ulike samfunnsproblemer. På samme måte som rasjonelle, moderne administrasjons- og forvaltningsrutiner skulle gjøre slutt på arbeidsledighet, boligmangel og fattigdom, skulle en nøye planlagt implementering av korrekte prosedyrer øke samfunnets evne til å motstå den totale krigens påkjenninger.³⁰⁶ I forskningen om norsk politisk og sosial historie i etterkrigstiden er imidlertid den gjensidige påvirkningen mellom den militære og den sivile dimensjon ganske fraværende. I et sivilt-militært perspektiv fremstår den norske mobiliseringshæren i årene mellom 1950 og 1970 i høyeste grad som et barn av sin tid.

De faktorene som her er trukket opp, var såpass tunge, og motkreftene såpass svake, at en radikalt annerledes hærordning neppe kunne sprunget ut av det norske samfunnet i 1950- og 1960-årene. Den intime forbindelsen mellom et samfunn og dets forsvar har blitt beskrevet slik:

What a society gets in its armed services is exactly what it asks for, no more and no less. What it asks for tends to be a reflection of what it is. When a country looks at its fighting forces it is looking into a mirror: If the mirror is a true one the face that it sees there will be its own.³⁰⁷

Uten å ta stilling til om denne påstanden er gyldig i alle sammenhenger, vil jeg hevde at den stemmer godt for den norske mobiliseringshæren mellom 1950 og 1970.

Tradisjonister og kritikere

Innledningsvis systematiserte jeg den forskningen som tar for seg det norske kaldkrigsforsvaret og mobiliseringshæren. Forenklet sett kan tolkningene av

306 Sørli og Rønne, *Hele folket i forsvar*, 222; Agrell, *Det välorganiserade nederlaget*, 63–64.

307 John Winthrop Hackett, *The profession of arms* (Cambridge: The Times Publishing Company, 1962), 52.

mobiliseringshæren deles i to hovedretninger: den “tradisjonelle” og den “kritiske”. Den tradisjonelle skolen ser det norske kaldkrigsforsvaret generelt og mobiliseringshæren spesielt som et kompromiss mellom en lang rekke ulike hensyn. Hvorvidt dette kompromisset var vellykket eller formålstjenlig, er det mer varierende oppfatninger om. De fleste verkene uttrykker velbegrunnet skepsis til om mobiliseringssystemet var så effektivt eller stridsevnen så høy som planene forutsatte, men er forsiktige med å spekulere i hvordan mobiliseringskonseptet ville fungert dersom det hadde kommet til mobilisering og krig.³⁰⁸ Den til dels revisjonistiske kritiske retningen er derimot mer eksplisitt. Der Karsten Friis nøyser seg med å hevde at det norske samfunnets kulturelle og ideologiske preferanser la sterke føringer på Forsvarets innretning og prioriteringer, går Ståle Ulriksen ett skritt lenger og tegner opp “Norges tredje verdenskrig”.³⁰⁹ I Ulriksens scenario går mobiliseringsforsvarets ilddåp riktig ille. Dette kontrafaktiske nederlaget skyldes “forsvarstradisjonens” kulturelle og ideologiske hegemoni, som ifølge Ulriksen effektivt hindret utviklingen av relevant militærmakt i Norge under den kalde krigen.

Denne studien tar i liten grad stilling til spørsmålet om hvorvidt mobiliseringshæren var god nok, eller hvordan den hadde fungert hvis det skulle blitt krig. Målet har heller vært å se på hvordan Hæren utviklet seg, og hvorfor den utviklet seg slik. Jeg legger avgjørende vekt på samspillet mellom et bredt utvalg (hovedsakelig) strukturelle faktorer, og denne studien kan i så måte trygt plasseres innenfor den tradisjonelle skoleretningen. Imidlertid er det kulturelle perspektivet, som blir fremhevet av kritikerne, integrert i drøftingen som en av de tre mest betydningsfulle faktorene. Dette er heller ikke direkte revolusjonerende. Motsetningen mellom den tradisjonelle retningen og kritikken er ikke absolutt. Mange av de elementene som løftes frem av Friis og Ulriksen, som betydningen av militstradisjonen eller de kollektive erfaringene fra andre verdenskrig, har lenge inngått i de bredere tradisjonelle fremstillingene.³¹⁰ Men samtidig har det i den tradisjonelle hovedstrømmen vært en tendens til å ignorere heller enn å konfrontere de mer revisjonistiske påstandene som fremsettes i Ulriksens *Den norske forsvarstradisjonen*, og da spesielt påstanden om det kulturelle perspektivets primat. Dette har etter mitt syn ført til en uheldig splittelse, hvor de som har brakt inn nye synspunkter, kan hevde seg ignorert av hovedstrømmen, som kan anklages for å fortie viktig kritikk og for å ikke ta nye tilnærminger på alvor.

308 Skogrand, *Alliert i krig og fred*; Børresen, Gjeseth og Tamnes, *Allianseforsvar i endring*, 73–79, 384–385.

309 Ulriksen, *Den norske forsvarstradisjonen*, 219–227.

310 Skogrand, *Alliert i krig og fred*, 12–13, 324; Børresen, Gjeseth og Tamnes, *Allianseforsvar i endring*, 384–385.

Denne studiens nærmere gjennomgang av *Forsvarstradisjonens* årsaksforklaringer viser imidlertid at det er god grunn til å ta den med en klype salt som historisk analyse. Ulriksen tar i liten grad hensyn til at de strukturelle begrensningene i den historiske situasjonen sterkt innskrenket handlingsrommet for utvikling av norsk militærmakt. Etter mitt syn skyldes dette den svakheten som ligger i en monokausal tilnærming til historiske årsaksforhold, kanskje spesielt en som fokuserer på ideologiske og kulturelle faktorer. En slik fremstilling risikerer å gi inntrykk av at utviklingen av en militær organisasjon kun er et spørsmål om valg, og at kulturelt betingende preferanser og fordommer hindrer de “riktige” valgene. En bredere forståelse av de mange ulike faktorene som formet utviklingen av den norske mobiliseringshæren, må ta høyde for de sterke strukturelle føringene som var til stede i perioden.

Hva er nytt?

Enkelte av funnene i denne studien nyanserer forståelsen av viktige temaer i nyere norsk forsvarshistorie. Det første er Boyesen-utvalgets radikale omstillingsforslag fra 1955. Boyesen-utvalget er interessant fordi det – med sitt forslag om å satse på fire brigader av høy kvalitet og legge resten av krigsstrukturen i “møllpose” – representerer et avvik fra den mobiliserbare massehæren som har vært ansett som periodens dominerende norm. Slik sett var Boyesen-utvalget det tydeligste offisielle talerøret for en vesentlig annerledes hærordning i hele kaldkrigsperioden. I historieforskningen har det først og fremst blitt fokusert på Boyesen-utvalgets behandling av atomvåpenspørsmålet, og utvalgets forslag til radikal omprøving av landforsvarsordningen har blitt oversett. Også når det gjaldt hærordningens langsiktige virkning på balansen mellom drifts- og investeringsmidler, og mellom ambisjoner og bevilgninger, lå Boyesen-utvalget forut for sin tid.

For det andre har vi de stadige forslagene fra ulike hold om å innføre verveavdelinger av betydelig omfang. Dette kaster nytt lys over vernepliktsdebatten. Spesielt interessant er Forsvarsdepartementets ønske fra 1960 om å verve opptil 7000 soldater.³¹¹ Dette forslaget var ikke et enkeltstående avvik, men må sees i sammenheng med det betydelige antallet lignende forslag som kom fra ulike hold opp gjennom perioden. Det faktum at det i stor grad var økonomiske, praktiske og arbeidsmarkedsmessige argumenter som ble ført mot disse forsla-

311 Dette forslaget har tidligere, så vidt meg bekjent, kun blitt forbigående beskrevet i Magne Rønningens “Striden om tjenestetiden” og Johan Kr. Meyers *Natos kritikere: Den utenrikspolitiske opposisjon 1949–1961*, Forsvarsstudier 3/1989 (Oslo: Institutt for forsvarsstudier, 1989), 92.

gene, nyanserer oppfatningen av at det først og fremst var vernepliktsprinsippets ideologiske hegemoni som la grunnlaget for mobiliseringshæren.

For det tredje har vi tolkningen av det norske mobiliseringskonseptet som en Nato-tilpasset variant av en tilnærming til landforsvar som var utbredt blant småstater i perioden. Den nasjonale annerledestankegangen og rotfestede folkeforsvarsideologien har lenge vært ansett som en sentral drivkraft i norsk forsvarstenkning. Den tentative komparative analysen som ble foretatt i kapittel fire, viser at det er grunnlag for å hevde at den norske løsningen skilte seg ut i Nato-sammenheng. Imidlertid åpner de påfallende likhetene mellom Norge og andre småstater for den tolkningen at det norske mobiliseringskonseptet bare var ett blant mange, og ikke nødvendigvis sprang ut av unikt norske topografiske og folkepsykologiske forhold. Den tilsynelatende likheten mellom det norske mobiliseringskonseptet og mange andre småstaters hærordninger fortjener mer oppmerksomhet enn det som har vært mulig innenfor rammene av denne studien. Grundigere komparative analyser kan her trolig si oss mye om hvilke trekk ved Forsvaret som sprang ut av “norske” forhold, og hvilke som var påvirket av mer allmenne strategiske betingelser.

Et siste poeng som bør fremheves, mest som en ansporing til fremtidig forskning, er mobiliseringsforsvarets karakter av å være et folkelig dugnadsprosjekt. Historien om kollektive bevegelser og folkelig engasjement knyttet til forsvarsspørsmål under den kalde krigen har vært dominert av ulike protestbevegelser og den taleføre minoriteten som utgjorde den sikkerhetspolitiske opposisjonen. Men samtidig fantes det også et bredt folkelig engasjement *for* forsvar og alliansetilknytning. Grasrotstøtten til alliansepolitikken og Forsvaret utgjorde ikke bare en taus majoritet, men en temmelig aktiv sådan. Dette synes ikke minst i det store antallet frivillige organisasjoner som direkte eller indirekte støttet opp om Forsvaret, de mange frivillige tilslutningene til totalforsvaret og det delvis dugnadsbaserte Heimevernet. Dette oversette aspektet ved periodens folkelige engasjement fortjener større oppmerksomhet.³¹²

Mobiliseringshærens ettermæle

Hvilken rolle spiller så mobiliseringshæren i dag? I og med at den nå er fullstendig avviklet, har den liten praktisk betydning, men den er fortsatt til stede i dagens forsvarsdebatt. Ofte henvises det til den i nostalgiske vendinger. “Det var en gang en hær – en stor og fin en” – slik innledes en artikkel i reserveoffiserenes

312 Forskning på dette emnet ble etterlyst av Helge Pharo i “Post-cold war historiography in Norway”, 133–134. Jeg tillater meg å gjenta denne oppfordringen.

tidsskrift *Pro Patria*.³¹³ Dette kan stå som representativt for de som oppfatter mobiliseringshærens velmaktsdager som noe av en tapt gullalder, selv om de færreste vil være uenige i at den hadde sine feil og mangler. Andre igjen, spesielt utenfor miljøene som til daglig sysler med forsvarsspørsmål, har tilsynelatende i mindre grad registrert at mobiliseringshæren er avviklet. Dette kommer spesielt til syne i debatter om verneplikts fremtid, hvor det ofte argumenteres som om forutsetningene for vernepliktsystemet ikke er vesentlig endret, selv om førstegangstjenesten fortsatt utdanner soldater til en mobiliseringsstruktur som ikke lenger eksisterer.³¹⁴ Men mest interessant er det synet på “den gamle mobiliseringshæren” som i dag ser ut til å være rådende i den militære ledelsen. Her har et paradigmeskifte funnet sted.

Den norske hæren anno 2010 er meget spesiell fordi Hæren for første gang i sin historie ikke har noe system for en hurtig økning av de tilgjengelige styrkene i tilfelle heving av beredskapsnivået.³¹⁵ Dette er temmelig sjeldent i internasjonal sammenheng. Bruddet fremstår desto mer markant når det settes i kontrast til den enerådende stilling mobiliseringskonseptet hadde over flere generasjoner. En hurtig og massiv økning av de tilgjengelige styrkene var *hele poenget* med mobiliseringshæren. Fredsorganisasjonen, med sine sesjoner, rekruttskoler, øvingscentre, staber, depoter, repetisjonsøvelser og stående styrker, gir kun mening hvis man ser den som et middel til å nå et annet og høyere mål: en fullt oppsatt og stridsklar krigsorganisasjon. Etter omstillingen fra midten av 1990-årene, som gradvis (om ikke planmessig) munnet ut i en fullstendig avvikling av hele den mobiliseringsbaserte krigsstrukturen, står Hæren igjen med én brigade både i fred og i krig. Som Gullow Gjeseth formulerer det: Et av Hærens gamle, uoppnåelige mål er dermed nådd, om kanskje på en litt annerledes måte enn man så det for seg i 1950-årene: Freds- og krigsorganisasjonene er nå tilnærmet like.

I løpet av de siste femten år har den “gamle mobiliseringshæren” gått fra å bli sett som det selvsagte – ja, eneste mulige alternativ for organisering av norsk landmilitær makt – til først og fremst å bli et bilde på hva den nye Hæren *ikke*

313 *Pro patria/Vårt vern*, nr. 3 2009. Se også Tønne Huitfeldt, “Det gamle og det nye Forsvaret: Svar til Generalmajor Sverre Diesen”, *Norsk Militært Tidsskrift* nr. 11 2001, 36–37.

314 Et eksempel på dette er debatten mellom tidligere forsvarssjef Sverre Diesen og stortingsrepresentant Laila Gustavsen i *Minerva* april–mai 2010. Sverre Diesen, “Verneplikten ved et veiskille”, 20. april 2010; Eirik Løkke, “Sverre Diesen tar feil”, 29. april 2010; Diesen, “Bristende logikk, Laila Gustavsen?”, 11. mai 2010; Laila Gustavsen, “Diesens doktrine, 20. mai 2010; Diesen, “Helhet og helhet, fru Gustavsen”, 21. mai 2010. <online>

315 Dersom Hæren av i dag skal settes på krigsfot, vil det foretas en begrenset innkalling av siste årsklasse vernepliktige for å bringe de stående avdelinger opp til full styrke. En slik innkalling kan neppe betraktes som mobilisering slik begrepet ble forstått i den perioden som dekkes av denne studien.

skal være. For den nåværende forsvarsledelsen synes det fortsatt nødvendig å distansere seg fra den gamle modellen, som (ikke uten grunn) karakteriseres som tungrodd, kostbar og irrelevant. Som forsvarssjef Harald Sunde understreker: Det er fortsatt nødvendig for den nye Hæren mentalt å “komme seg ut av telthuset” og “inn på brannstasjonen”.³¹⁶ Men en hær uten noe systematisk opplegg for utnyttelse av reservers kompetanse eller for styrkeforøkning oppfattes samtidig som problematisk på både politisk og militærfaglig hold.³¹⁷ Hæren er da også i ferd med å utrede en “hærreserve”, nye løsninger for å “utnytte potensialet” i befal og mannskaper som ikke lenger er i tjeneste. Her er mye foreløpig uklart, men én ting synes sikkert, som Per Sverre Opedal, generalinspektør for Hæren, understreker: Den nye hærreserven blir “ikke som den gamle mobiliseringshæren”.³¹⁸

316 Harald Sunde, “Et operativt Forsvar”, foredrag i Oslo forsvarsforening 12. nov. 2009. “Telthus” er en riktig gammel betegnelse på et lokalt mobiliseringsdepot.

317 Forsvarspolitisk utvalg, *Et styrket forsvar* (NOU 2007: 15), 58–59; St.prp. nr. 48 (2007–2008) *Et forsvar til vern om Norges sikkerhet, interesser og verdier*, 121; Per Sverre Opedal, “En moderne reserve”, *Pro Patria/Vårt Vern* nr. 4/5 2010, 10–12.

318 Nils Bernt Rinde, “Stort potensial i reservekorpset”, *www.mil.no*, 16. august 2010, Forsvaret, 26. aug. 2010. <online>

KILDER OG LITTERATUR

AGRELL, WILHELM.

Det välorganiserade nederlaget. 1. utg. Stockholm: Ordfronts förlag, 1990.

—. *Alliansfrihet och atombomber: Kontinuitet och förändring i den svenska försvarsdoktrinen 1945–1982*. 1. utg. Stockholm: Liber Förlag, 1985.

BENNEL, ANTHONY S.

“European reserve forces: England, France, and West Germany”. Louis A. Zurcher og Gwynn Harries-Jenkins (red.). *Supplementary military forces: Reserves, militias, auxiliaries*. London: Sage Publications, 1978.

BERG, ROALD (RED.).

Selustendig og beskyttet: Det stormaktsgaranterte Norge fra Krimkrigen til Nato. Bergen: Fagbokforlaget, 2008.

BJERGA, KJELL INGE.

Det norske Pentagon: Forsvarets øverste ledelse 1961–1970. Forsvarsstudie nr. 6/1999. Oslo: Institutt for forsvarsstudier, 1999.

BJERGA, KJELL INGE OG KJETIL SKOGRAND.

“Securing small-state interests: Norway in Nato”. Vijtech Mastny, Sven G. Holtmark og Andreas Wenger (red.). *War plans and alliances in the cold war: Threat perception in the east and west*. Oxon: Routledge, 2006.

BJERGA, KJELL INGE OG GULLOW GJESETH.

Heimevernet og Hæren: Landforsvar stykkevis og delt: Eller helt? Oslo Files on Defence and Security nr. 2/2010. Oslo: Institutt for forsvarsstudier, 2010.

BONDY, HARRY.

“Postmodernism and the source of military strength in the anglo west”. *Armed forces and society*. nr. 31, 2004, 1–61. 3. des. 2009. <<http://afs.sagepub.com/cgi/content/abstract/31/1/31>>

BORGERSRUD, LARS.

Konspirasjon og kapitulasjon. Oslo: Oktober Forlag, 2000.

BOTILLEN, ODD INGE OG IVER JOHANSEN.

Styrkeoppbygging: Et konseptuelt rammeverk. FFI/rapport-97/03134. Kjeller: Forsvarets forskningsinstitutt, 1997.

BREIDLID, OLAV, TORE HJORTH OPPEGAARD OG PER TORBLÅ.

Hæren etter annen verdenskrig 1945–1990. 3. utg. Oslo: Fabritius forlag, 1992.

BØRRESEN JACOB, GULLOW GJESETH OG ROLF TAMNES.

Norsk forsvarshistorie bind 5: Allianseforsvar i endring 1970–2000. 1. utg. Bergen: Eide Forlag, 2004.

CANBY, STEVEN L.

“European mobilization: U.S. and Nato reserves”. *Armed forces and soci-*

ety. Nr. 4, jan. 1978: 227–244. 3. des. 2009. <<http://afs.sagepub.com/cgi/reprint/4/2/227>>

COKER, CHRISTOPHER.

Is there a western way of warfare? IFS Info nr. 1/04. Oslo: Institutt for forsvarsstudier, 2004.

DIESEN, SVERRE.

“Bristende logikk, Laila Gustavsen?”, *www.minerva.as*, 11. mai 2010. 19. sep. 2010. <<http://www.minerva.as/2010/05/11/bristende-logikk-laila-gustavsen/>>

—. “Det gamle og det nye Forsvaret: Et svar til genlt (p) Tønne Huitfeldt”. *Norsk Militært Tidsskrift* nr. 10 2001, 32–35.

—. “Helhet og helhet, fru Gustavsen”, *www.minerva.as*, 21. mai 2010. 19. sep. 2010. <<http://www.minerva.as/2010/05/21/helhet-og-helhet-fru-gustavsen/>>

—. “Verneplikten ved et veiskille”. *www.minerva.as*, 20. april 2010. 19. sep. 2010. <<http://www.minerva.as/2010/04/20/verneplikten-ved-et-veiskille/>>

DIXON, NORMAN.

On the psychology of military incompetence. London: Futura Publications, 1979.

EDSTRØM, HÅKAN, NILS TERJE LUNDE OG JANNE HAALAND MATLARY (RED.).

Krigerkultur i en fredsnasjon. Oslo: Abstrakt Forlag, 2009.

ERIKSEN, KNUT EINAR OG HELGE PHARO.

Norsk utenrikspolitikks historie bind 5: Kald krig og internasjonalisering 1949–1965. Oslo: Universitetsforlaget, 1997.

ERIKSEN, ANNE.

Det var noe annet under krigen: 2. verdenskrig i norsk kollektivtradisjon. Oslo: Pax Forlag, 1995.

FRIIS, KARSTEN.

“Forsvar og identitet: De norske friskusverdiene”. Geir Dale mfl. *Grenser for alt: Kritiske perspektiver på norsk utenrikspolitikk*. Oslo: Spartacus Forlag, 2000.

FRIIS, SIGURD.

Telemark Regiment 1628–2002. 1. utg. KAMPUKS/SVI, 2004.

GJESETH, GULLOW.

Hæren i omveltning 1990–2005. Bergen: Fagbokforlaget, 2008.

GRÆGER, NINA.

“Norsk forsvarsdiskurs 1990–2005: Internasjonaliseringen av Forsvaret”. Doktoravhandling. Universitetet i Oslo, 2006.

GUSTAVSEN, LAILA.

“Diesens doktrine”. *www.minerva.no*, 20. mai 2010. 19. sep. 2010. <<http://www.minerva.as/2010/05/20/diesens-doktrine/>>

HACKETT, JOHN WINTHROP.

The profession of arms. Cambridge: The Times Publishing Company, 1962.

HAALAND, TORUNN LAUGEN.

“Den norske militære profesjonsidentiteten: Kriger, hjemlandsforsvarer og statsansatt tjenestemann”. Håkan Edström, Nils Terje Lunde og Janne Haaland Matlary (red.). *Krigerkultur i en fredsnasjon.* Oslo: Abstrakt Forlag, 2009.

—. “Small forces with a global outreach: Role perceptions in the norwegian armed forces after the cold war”. Doktoravhandling, Universitetet i Oslo, 2008.

HALTINER, KARL. W.

“The decline of the European mass armies”. Guiseppe Caforio (red.). *Handbook of the sociology of the military.* New York: Springer Science+Business media, 2006.

HANSEN, STIG JARLE.

Doktrineutvikling i Heimevernet. Oslo: Abstrakt Forlag 2007.

HEIER, TORMOD.

“Forsvarets utvikling etter den kalde krigen: Den vanskelige veien”. *Norsk Militært Tidsskrift* nr. 3/2000, 20–24.

HOBSON, ROLF OG TOM KRISTIANSEN.

Militærmakt, krig og historie: En innføring i forskningen fra Clausewitz til våre dager. IFS info 6/1995. Oslo: Institutt for forsvarsstudier, 1995.

HOBSON, ROLF OG TOM KRISTIANSEN.

Norsk forsvarshistorie bind 3: Total krig, nøytralitet og politisk splittelse 1905–1940. Bergen: Eide Forlag, 2001.

HOLM, TERJE H.

1940 – igjen? Forsvarsmuseets småskrift nr. 4/1987. Oslo: Forsvarsmuseet, 1987.

HOLST, JOHAN JØRGEN.

Norsk sikkerhetspolitikk i strategisk perspektiv: Bind 2, analyse. Oslo: Norsk utenrikspolitisk institutt, 1967.

—. “Surprise, signals and reactions: The attack on Norway April 9th 1940: some observations”, *Cooperation and conflict.* Nr. 2 (1), 1966: 31–45.

HOROWITZ, DAN.

“Strategic limitations of a 'nation in arms'”. *Armed forces and society.* Nr. 13, 1987: 277–294. <http://afs.sagepub.com/cgi/content/abstract/13/2/277> (lastet ned 03.12.2009).

HUNTINGTON, SAMUEL P.

The soldier and the state: The theory and politics of civil-military relations. New York: Vintage books, 1964.

HUITFELDT, TØNNE.

“Det gamle og det nye Forsvaret: Svar til Generalmajor Sverre Diesen”. *Norsk*

Militært Tidsskrift nr. 11 2001, 36–38.

—. “Uprise utsagn om det gamle og det nye Forsvaret”. *Norsk Militært Tidsskrift* nr. 4 2001, 39–40.

IGGERS, GEORG G. OG Q. EDWARD WANG.

A global history of modern historiography. Harlow: Pearson Education Ltd, 2008.

JOHANSEN, IVER.

Praktisering av verneplikten i Norge 1814–2000. FFI/Rapport 2000/02708. Kjeller: Forsvarets forskningsinstitutt, 2000.

JORDAN, DAVID, JAMES D. KIRAS, DAVID J. LONSDALE, IAN SPELLER, CHRISTOPHER TUCK OG C. DALE WALTON.

Understanding modern warfare. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

KJELDSTADLI, KNUF.

Fortida er ikke hva den engang var: En innføring i historiefaget. Oslo: Universitetsforlaget, 1999.

KRISTIENSEN, TOM.

Tysk trussel mot Norge? Forsvarsledning, trusselvurderinger og militære tiltak før 1940. Bergen: Fagbokforlaget Vigmostad og Bjørke, 2008.

KRONVALL, OLOF.

Doctrinal transformation: US strategic doctrine 2001–2004. Stockholm: Swedish National Defence College, 2005.

—. “Underlag til FHS forskningsseminarium i krigsvetenskap”. FHS/KVI/FOU, 2005.

LEIRA, HALVARD OG NINA GRÆGER.

“Norwegian strategic culture after world war II: From a local to a global perspective”. *Cooperation and conflict*. Nr. 40, 2005: 44–66. <http://cac.sagepub.com/cgi/content/abstract/40/1/45> (lastet ned 03.12. 2009).

LOMSKY-FEDERER, EDNA, NIR GAZIT OG EYAL BEN-ARI.

“Reserve soldiers as transmigrants: Moving between the civilian and military worlds”. *Armed forces and society*. Nr. 34, 2008: 595–614. <http://afs.sagepub.com/cgi/content/abstract/34/4/593> (lastet ned 02.12.2009).

LUNDESGAARD, AMUND.

“From warfighting to counterinsurgency: Low-intensity elements in Marine Corps doctrine after the cold war”. Masteroppgave, Universitetet i Oslo, 2009.

LUNDESGAARD, LEIF.

Brigaden i Nord-Norge 1953–1995. 1. utg. Oslo: Elanders Forlag, 1995.

LUNDESTAD, GEIR.

“Nasjonalisme og internasjonalisme i norsk utenrikspolitikk: Et faglig-provose-

rende essay”. *Internasjonal politikk*. Temahefte 1, 1985.

—. *The United States and Western Europe since 1945*. Oxford: Oxford University Press, 2005.

—. *Øst, Vest, Nord, Sør: Hovedlinjer i internasjonal politikk etter 1945*. 5. utg. Oslo: Universitetsforlaget, 2004.

LØKKE, EIRIK.

“Sverre Diesen tar feil”. *www.minerva.no*, 29. april 2010. 19. sep. 2010.

<<http://www.minerva.no/2010/04/29/%e2%80%93sverre-diesen-tar-feil/>>

MAAØ, OLE JØRGEN.

“Ståle Ulriksen: Den norske forsvarstradisjonen, militærmakt eller folkeforsvar”. *Norsk Militært Tidsskrift*. Nr. 8–9 2003. 10. apr. 2010.

<<http://www.nor-miltids.com/NMT2003/2003-nr%208-9/Bokanmeldelse/St%C3%A5le%20Ulriksen.htm>>

MEYER, JOHAN KR.

Natos kritikere: Den utenrikspolitiske opposisjon 1949–1961. Forsvarsstudier 3/1989. Oslo: Institutt for forsvarsstudier, 1989.

MOLAND, ARNFINN OG ROLF R. ERIKSEN.

Hvor uforberedt var vi 9. april? Oslo: Norges Hjemmefrontmuseum, 1989.

NEUMANN, IVER B. OG STÅLE ULRIKSEN.

“Norsk forsvars- og sikkerhetspolitikk”. Torbjørn L. Knutsen, Gunnar M. Sørbø og Svein Gjerådaker (red.). *Norges Utenrikspolitikk*. 2. utg. Bergen: Chr. Michelsens institutt/Cappelen Akademisk Forlag, 1997, 95–123.

NIJØLSTAD, OLAV.

Jens Christian Hauge: Fullt og helt. Oslo: Aschehoug, 2008.

OPEDAL, PER SVERRE.

“En moderne reserve”. *Pro Patria/Vårt Vern* nr. 4/5 2010, 10–12.

PETERSON, MAGNUS.

Vapenbröder: Svensk-norska säkerhetspolitiska relationer under kalla kriget. IFS Info nr. 6/2000. Oslo: Institutt for forsvarsstudier, 2000.

PHARO, HELGE Ø.

“Post-cold war historiography in Norway”. Thorsten B. Olesen (red.). *The cold war and the Nordic countries: Historiography at a crossroads*. Odense: University Press of Southern Denmark, 2004.

—. “Scandinavia”. David Reynolds (red.). *The origins of the cold war in Europe: International perspectives*. London: Yale University Press, 1994.

REYNOLDS, DAVID (RED.).

The origins of the cold war in Europe: International perspectives. London: Yale University Press, 1994.

RINDE, NILS BERNT.

“Stort potensial i reservekorpset”, *www.mil.no* 16. august 2010. Forsvaret, 26. Aug. 2010. < <http://www.mil.no/haren/start/article.jhtml?articleID=199969>>

RISTE, OLAV.

Norway's foreign relations: A history. Oslo: Universitetsforlaget, 2001.

—. *War and peace in the political culture of Scandinavia in the 20th Century*. IFS Info 5/2003. Oslo: Institutt for forsvarsstudier, 2003.

RUUD, STIAN.

“Fag og politikk: Johan Jørgen Holst som strategisk analytiker 1960–1976”. Masteroppgave, Universitetet i Oslo, 2009.

RØNNINGEN, MAGNE.

“Striden om tjenestetiden i Forsvaret 1951–1963”. Masteroppgave, Universitetet i Oslo, 2008.

SAXI, HÅKON LUNDE.

Norwegian and Danish defence policy: A comparative study of the post-cold war era. Defence and Security studies nr. 1/2010. Oslo: Institutt for forsvarsstudier, 2010.

SCHULTZ, TAMMY.

“Ten years each week: The warrior's transformation to win the peace”. Doktoravhandling, University of Georgetown, 2005.

SKOGRAND, KJETIL.

“Bodø og forsvaret av Nord-Norge”. Kjetil Skogrand, Olav Njølstad og Rolf Tamnes. *Brennpunkt: Kald krig, nordområder og strategi*. IFS Info 5/1998. Oslo: Institutt for forsvarsstudier, 1998.

—. *Norsk forsvarshistorie bind 4: Alliert i krig og fred 1940–1970*. 1. utg. Bergen: Eide Forlag, 2004.

SKOGRAND, KJETIL OG ROLF TAMNES.

Fryktens likevekt: Atombomben, Norge og verden 1945–1970. Oslo: Tiden Norsk Forlag, 2001.

SLAGSTAD, RUNE.

De nasjonale strateger. Oslo: Pax Forlag, 1998.

SPILLING, KNUT.

“Mobiliseringshæren”. *Norsk Militært Tidsskrift*. Nr. 8/9, 1998: 33–34.

STUBBERUD, TORE ÅSMUND.

“Allmenn verneplikt: Konflikt mellom ideal og praksis: Den norske vernepliktsordningen i idéhistorisk perspektiv”. Hovedoppgave, Universitetet i Oslo, 2004.

SVERDRUP, JAKOB.

Norsk utenrikspolitikk historie bind 4: Inn i storpolitikken 1940–1949. Oslo: Universitetsforlaget, 1996.

SØRLIE, SIGURD OG HELLE K. RØNNE.

Hele folket i forsvar: Totalforsvaret i Norge frem til 1970. Oslo: Unipub, 2006.

TAMNES, ROLF.

Integration and screening: The two faces of Norwegian alliance policy 1945–1986. FHFS-notat nr. 5/1986. Oslo: Forsvarshistorisk Forskningscenter. Forsvarets Høgskole, 1986.

—. *Norsk utenrikspolitikks historie bind 6: Oljealder 1965–1995.* Oslo: Universitetsforlaget, 1997.

—. *The United States and the cold war in the high north.* Oslo: Ad Notam Forlag, 1991.

ULRIKSEN, STÅLE.

“Brydningstid: Paradigmeskiftet i det norske Forsvar (2001–2005)”. I Bertel Heurlin (red.). *Nationen eller verden? De nordiske lands forsvar i dag.* København: Jurist-og økonomforbundets forlag, 2007, 143–183.

—. *Den norske forsvarstradisjonen: Militærmakt eller folkeforsvar?* Oslo: Pax Forlag, 2002.

VAMRAAK, TORE OG ESPEN BERG-KNUTSEN.

Makroøkonomiske trender: Forsvaret i en makroøkonomisk ramme 1960–2040. FFI/Rapport 2006/00003. Kjeller: Forsvarets forskningsinstitutt, 2006.

WESTAD, ODD ARNE (RED.).

Reviewing the cold war: Approaches, interpretations, theory. 2. utg. Portland: Frank Cass Publishers, 2001.

WILLIAMSON, DAVID.

Europe and the cold war 1945–91. 4. utg. London: Hodder and Stoughton, 2005.

WILSON, JAMES Q.

Bureaucracy: What government agencies do and why they do it. New York: Basic Books, 1989.

ZURCHER, LOUIS A. OG GWYNN HARRIES-JENKINS (RED.).

Supplementary military forces: Reserves, militias, auxiliaries. London: Sage Publications, 1978.

Trykte kilder

Forsvarsmuseets bibliotek (FMU)

BROSJYRESAMLINGEN.

“Hvis det skulle bli krig: Veiledning for befolkningen”. Oslo: Beredskapsnemnda for Statens informasjonstjeneste i krig, 1957.

HYLLE 355.2.

“The Norwegian Army: Information for allied officers”. Oslo: Fellestrykk AS, 1962.

TIDSSKRIFTER

Mannskapsavisa, 1955–1968.

Norsk Militært Tidsskrift, 1947–1970.

Kontakt med Hæren, 1962–1966 og 1968.

FRISVOLD, PAAL.

“Stående avdelinger: Problemer og refleksjoner”. *Norsk Militært Tidsskrift*. Årgangssamling 1956: 767–779.

GERHARSEN, EINAR.

“Norges forsvar: Økt innsats!”. *Forsvaret*. ”Økt innsats: 21 artikler om aktuelle forsvarsproblemer”. Nr. 1–2 1951.

NIELSEN, SIVERT A.

“Boyesen-utvalgets innstilling”. *Norsk Militært Tidsskrift*. Årgangssamling 1956: 727–739.

PRAN, A.R.

“Hærens oppgaver, midler og mål”. *Forsvaret*. ”Økt innsats: 21 artikler om aktuelle forsvarsproblemer”. Nr. 1–2 1951.

SPARR, SIGURD.

“Mobiliseringshæren og det vernepliktige befall”. *Kontakt med Hæren* nr. 1/1968. Oslo: Hærens stab, 1968: 3–6.

STORTINGET.

Innstilling fra undersøkelseskommissjonen av 1945. Oslo: Aschehoug, 1946.

UD 17-1.

Håndbok for soldaten. Oslo: Hærens Overkommando, 1966.

Universitetsbiblioteket i Oslo

THE MILITARY BALANCE.

1963–1964. London: The Institute for Strategic Studies, 1963.

—. 1967–1968. London: The Institute for Strategic Studies, 1967.

ST.MELD. NR. 32 (1945–46).

Plan for en første reisning av Norges Forsvar.

S. TID. (1950).

Statsministerens og forsvarsministerens redegjørelse om de ekstraordinære beredskapsspørsmål. 15.9.1950.

S. TID. (1951).

Orientering ved utenriksministeren, handelsministeren og forsvarsministeren. 12.12.1951.

ST.PRP. NR. 111 (1952).

Om program for den fortsatte utbygging av Forsvaret frem til 1. juli 1954.

ST.PRP. NR. 2 (1953).

Forsvarets organisasjon.

ST.PRP. NR. 36 (1954).

Om tjenestetiden i Hæren (med kystartilleriet og luftvernartilleriet).

ST.PRP. NR. 23 (1957).

Om hovedretningslinjer for Forsvaret i årene fremover.

ST.PRP. NR. 39 (1959–60).

Lokalforsvarets organisasjon.

ST.PRP. NR. 1 (1960).

Forsvarsbudsjettet.

ST.MELD. NR. 28 (1960–61).

Gjennomføringen av målsettingen i St.prp. nr. 23 for 1957, om hovedretningslinjer for forsvaret i årene fremover.

ST.MELD. NR. 84 (1962–1963).

Hovedretningslinjer for Forsvarets organisasjon og virksomhet i tiden 1964–68.

ST.MELD. NR. 15 (1963–64).

Forsvarssjefens forslag til forsvarsprogram for perioden 1964–68.

INNST. S. NR. 42 (1963–64).

Innstilling fra militærkomiteen om St.meld. nr. 84 (1962–63), Hovedretningslinjer for Forsvarets organisasjon og virksomhet i tiden 1964–68

ST.MELD. NR. 15 (1963–64).

Forsvarssjefens forslag til forsvarsprogram for perioden 1964–68.

ST.PRP. NR. 101 (1963–64).

Hovedretningslinjer for utformingen av landforsvaret i årene framover.

ST.PRP. NR. 101 (1963–64).

Tilråding om det landmilitære forsvars oppgaver og lokalforsvarets organisasjon. Vedlegg

INNST. S. NR. 273 (1967–68).

Innstilling fra forsvarskomiteen om Hovedretningslinjer for Forsvarets organisasjon og virksomhet i tiden 1969–1973.

ST.PRP. NR. 1 (2006–2007).

Forsvarsbudsjettet.

Utrykte kilder

Institutt for forsvarsstudier (IFS)

REFERAT FRA MØTER I DEN SENTRALE SJEFSENMND (SSN).

18.2.1955.

— . 6.4.1956.

Riksarkivet (RA)

FORSVARSTABEN.

eske 72, mappe 310.1. TJ-4, Tjenestereglement for Forsvaret, særtrykk: 310.

“Mobiliseringsregler for Forsvaret”, 1964.

— . eske 268, mappe 314. Notat fra Forsvarsstabens om “kringkastingsinnkalling ved beredskap og mobilisering”. Datert 12.9.1968.

— . eske 268, mappe 314. Skriv fra forsvarssjefen om “samspill mellom den militærpolitiske situasjon og virksomheten i forsvaret”. Datert 7.10.1968.

HÆRENS OVERKOMMANDO.

eske 146A, mappe 310. “Hærens mobiliseringsoppgjør 1970”.

Stortingsarkivet (SA)

REFERAT FRA MØTER I DEN UTVIDEDE UTENRIKS- OG KONSTITUSJONSKOMITÉ (UUKK).

17.10.1951

— . 15.4.1953.

— . 29.4.1953.

— . 22.6.1955.

TIDLIGERE UTGITTE PUBLIKASJONER I SERIEN OSLO FILES ON DEFENCE AND SECURITY

2010

1. OLA BØE-HANSEN

Taliban og ISAFs propagandakrig. Kampen om den mest overbevisende historien.

2. KJELL INGE BJERGA OG GULLOW GJESETH

Heimevernet og Hæren. Landforsvaret stykkevis og delt – eller helt?

3. KJETIL HENRIKSEN

Norsk forsvarssamarbeid med Sverige og Nederland. Ikke like likevel?

2009

1. OLE LINDEMAN

Norwegian foreign policy in the High North. International cooperation and the relations to Russia.

2. SVEIN MELBY

Obama og amerikansk utenriks- og sikkerhetspolitikk.

3. HÅKAN EDSTRÖM (ED.)

Approaching Comprehensiveness. Two grand strategic options and some of their consequences.

4. LENE KRISTOFFERSEN

Interesser i norsk engasjementspolitikk.

5. JAHN ARVID SVENDSEN

Forsvaret og private militære firmaer. En ny utfordring i internasjonale operasjoner

2008

1. BORIS BARTH

The Democratic Peace Controversy. A Critical Survey.

2. KJETIL SKOGRAND (ED.)

Emerging from the Frost. Security in the 21st century Arctic.

3. THOMAS DEVOLD

US Policy toward Russia after 9/11. Between Cooperation and Containment.

4. SAIRA H. BASIT

The Iran-Pakistan-India Pipeline Project. Fuelling cooperation?

5. ROLF HOBSON

RMA og Transformation. En historisk-kritisk analyse av to sentrale begreper i nyere vestlig forsvarspolitik.

6. INGERID M. OPDAHL

Georgia og Russland. Et vanskelig naboskap.

7. HÅKAN EDSTRÖM OCH MAGNUS PETERSSON

Norsk-svenskt försvarssamarbete i en ny tid.

8. SIGRID REDSE JOHANSEN

Norsk deltakelse i internasjonale militæreoperasjoner. Soldatens ansvar for en rettsstridig ordre.

2007**1. TORGEIR E. SÆVERAAS OG KJETIL HENRIKSEN**

Et militært universalmiddel? Amerikansk "Maneuver Warfare" og norsk doktrinutvikling.

2. TOM KRISTIANSEN AND JOHN ANDREAS OLSEN (ed.)

War Studies. Perspectives from the Baltic and Nordic War Colleges.

3. VIDAR HELGESEN

How Peace Diplomacy Lost Post 9/11. What Implications are there for Norway?

4. JOHN ANDREAS OLSEN (ed.)

On New Wars.

5. OLOF KRONVALL

Finally Eating Soup with a Knife? A Historical Perspective on the US Army's 2006 Counterinsurgency Doctrine.

6. MICHAEL MAYER

Forecasting Crisis. Climate Change and US Security.

TIDLIGERE UTGITTE PUBLIKASJONER I IFS INFO-SERIEN

2006**1. E. SHAHALA**

Peace and security in Africa. Basic structural changes in the governance of peace and security on the African continent.

2. S. HOLTAN

Den standhaftige militærmusikken. Forsvarets musikk og den lange debatten om nedleggelse.

3. K. ØSTBERG

Duksenes republikk. Fransk elitisme og dens samfunnsmessige konsekvenser.

4. J. RØ

Hva er rettferdig krig i et asymmetrisk trusselbilde? En normativ diskusjon av USAs forkjøpspolitikk.

5. L. KRISTOFFERSEN

Soldiers or Saints? Norwegian Civil-Military Cooperation in Afghanistan.

6. S. MELBY, J. RØ, O. KRONVALL OG A.G. ROMARHEIM

Supermaktens begrensning. Perspektiver på Bush-doktrinens utvikling.

7. M. EPKENHANS

The Long and Winding Road to *Weserübung*. Naval Theory, Naval Historiography and Aggression.

8. J. BLACK

The RMA Examined.

2005**1. H.M. SYNTSNES**

Presse og krig. Amerikansk fjernsyn og opptrappingen til krigen mot Irak 2003.

2. A. COHEN OG T. WALTER

Why do States Want Nuclear Weapons? The Cases of Israel and South Africa.

3. D. WALTER

Symmetry and Asymmetry in Colonial Warfare ca. 1500–2000.

4. T. HEIER

Forsvarsreformene 2000–2004: Gir Forsvaret politisk uttelling?

5. M. HERMAN

Problems for Western Intelligence in the New Century.

6. Y.N. KRISTENSEN

Torsk, “pirater”, og kalde granater. Striden mellom Norge og Island om Fiskevernsonen ved Svalbard 1993.

2004**1. CHR. COKER**

Is there a Western Way of Warfare?

2. T. HEIER

The American Effort to Transform Europe’s Armed Forces.

3. T.L. HAALAND OG E. GULDHAV

Bruk av norske styrker i kampen mot internasjonal terrorisme.

4. T.J. MELIEN

US Navy i norske farvann under første verdenskrig.

2003**1. P.FR.I. PHARO**

New Knowledge Structures, or Just Common Ground? Breakthroughs in International Negotiations.

2. D. LYNCH

Post-Imperial Peacekeeping. Russia in the CIS.

3. B. MÆLAND

“At alle behandles likeverdig og med respekt, uansett bakgrunn?” Forsvarets verdigrunnlag og norske offiserer i KFOR.

4. M. BERDAL

The UN Security Council. Ineffective but Indispensable.

5. O. RISTE

War and Peace in Scaninavian Political Culture in the 20th Century.

6. T. KRISTIANSEN

De europeiske småstatene på vei mot storkrigen, 1938–40.

2002**1. E. MÄNNIK**

Estonian Defence. Ten Years of Development.

2. B. SCHÄFER

Stasi Files and GDR Espionage against the West.

3. P.K. BAEV

Russia in 2015.

4. K. SKOGRAND

Luftforsvaret og atomalderen 1950–1970.

5. M. PETERSSON

“Break Glass Only in Case of War”.

6. H. FRANTZEN

“Proper War” and “War in Reality”.

2001**1. CHR. COKER**

Asymmetrical War.

2. O. BOSCH

The Year 2000 Issue and Information Infrastructure Security.

3. K. KLEVE (RED.)

Kilder til norsk luftmilitær historie.

4. R. TAMNES (RED.)

Kommandospørsmålet på nordflanken. Utviklingen i to formative perioder.

2000**1. P. FR. I. PHARO**

Necessary, Not Perfect: NATO's War in Kosovo.

2. A. BROOKES

Hard European Lessons from the Kosovo Air Campaign.

3. P. FR. I. PHARO

Norge på Balkan 1990–1999. "Lessons learned".

4. J. KIDD OG P. MITCHELL

European Defence Challenges.

5. M. PETERSSON

Vapenbröder. Svensk-norska säkerhetspolitiska relationer under det kalla kriget.

6. A. BROOKES

The Prospects for Unmanned Aerial Vehicles.

1999**1. I. JOHNSTONE**

The UN's Role in Transitions from War to Peace: Sovereignty, Consent and the Evolving Normative Climate.

2. S.G. HOLTSMARK

Gullet fra Moskva. Sovjetisk pengestøtte til norske kommunister, 1917–1990.

3. T. FARER

Shaping Agendas in Civil Wars. Can International Criminal Law Help?

4. V. HELGESEN

Kosovo og folkeretten.

5. W.P.S. SIDHU

New Challenges for the Non-Proliferation Regime.

6. R. BERG

Den svenske "generalguvernørtiden" i Norge, 1814–1829.

1998**1. L.M. RAMBERG**

Luftforsvaret en læringsorganisasjon? Logistiske utfordringer ved NORAIRs deployering til Bosnia 1993.

2. K. SKOGRAND

Cash and Cannons. Norway, Denmark and the US Aid Programmes 1947–1952.

3. T. HUITFELDT

Striden om landminer. Ottawa-konvensjonens muligheter og begrensninger.

4. R. BERG

Nasjon – union – profesjon. Forsvaret på 1800-tallet.

5. K. SKOGRAND, O. NJØLSTAD OG R. TAMNES

Brennpunkt. Kald krig, nordområder og storstrategi.

1997**1. P.V. WIKER**

Amerikansk våpenhjelp til Norge 1949–1953.

2. H. KROMBACH

The Meaning of Hiroshima and Nagasaki.

3. T. HUITFELDT

De norske partisanene i Finnmark 1941–44 – i skyggen av den kalde krigen.

4. R. BERG

Nordisk samarbeid 1914–1918.

5. H.O. SANDNES

“Olav Tryggvason-affæren”.

6. R.G. PATMAN

Securing Somalia : A Comparison of US and Australian Peacekeeping during the UNITAF Operation.

1996**1. S.G. HOLTSMARK**

Great Power Guarantees or Small State Cooperation? Atlanticism and European Regionalism in Norwegian Foreign Policy, 1940–1945.

2. O. RISTE OG R. BERG

Isolasjonisme, atlantisk samarbeid og nordpolitikk.

3. F. LILAND

Moral og realpolitikk. Norges forhold til Kina etter 1966.

4. K.O. SUNDNES

A Balkan Sideshow. The Medical Support System and United Nations Peacekeeping in the Former Yugoslavia.

5. CHR. COKER

The Future is History.

6. H. MACDONALD

National Separatisms and the Disintegration of Yugoslavia.

1995**1. F.O. NILSEN**

Sovjetisk ubåtvirksomhet i nord – behov og tradisjoner.

2. J. HAMMERSTAD OG K. JAHR

Telemark bataljon. NATOs nye styrkestruktur og Norges deltakelse i IRF.

3. M.R. BREDAL

The United Nations at Fifty: Its role in Global Security.

4. O.K. GRIMNES, J. RØNNEBERG OG B. GOLDSCHMIDT

The Race for Norwegian Heavy Water, 1940–1945.

5. T. ITO

UN Authorized Use of Force: Recent Changes in UN Practice.

6. R. HOBSON OG T. KRISTIANSEN

Militærmakt, krig og historie. En innføring i militære studier fra Clausewitz til våre dager.

1994**1. S.R. RADER**

Strengthening the Management of UN Peacekeeping Operations. An Agenda for Reform.

2. J.M. VAN SPLUNTER

Love at First Sight. Co-operation Between the Netherlands and Norway on the Peaceful Use of Atomic Energy, 1950–60.

3. N.A. RØHNE

Norway between Great Britain and Germany.

4. F. MOLVIG

Norsk forsvarspolitik i 1970- og 80-årene.

5. K.E. HAUG

Den tysk-norske spenningen under første verdenskrig.

6. S.G. HOLTSMARK

Om Den røde hær rykker inn i Norge... Spørsmålet om sovjetisk deltagelse i frigjøringen av Norge 1941–1944.

7. S.G. HOLTSMARK

The Limits to Soviet Influence: Soviet Strategic Interests in Norway and Denmark 1944–47.

8. O. NJØLSTAD

Fissionable Consensus: Scandinavia and the US Quest for International Atomic Energy Control, 1946–1950.

PUBLIKASJONER FRA IFS

DEFENCE AND SECURITY STUDIES: Fagfelleurdert, vitenskapelig monografiserie med større forskningsarbeider, utgis fire ganger årlig.

OSLO FILES ON DEFENCE AND SECURITY: Instituttserie med artikler, foredrag – kort og langt format, utgis 6–8 ganger årlig.

Alle abonnenter av *Oslo Files on Defence and Security* får automatisk tilsendt *Defence and Security Studies*. Abonnementet anses løpende til oppsigelse skjer, hvis ikke opphørsdato er uttrykkelig fastsatt i bestillingen. Ved adresseforandring, vennligst husk å oppgi gammel adresse.

ABONNEMENTSPRIS 2010:

Institusjoner: kr 600.

Privatpersoner: kr 300.

Pensjonister og studenter: kr 200.

Enkeltutgaver: kr 100–150, avhengig av omfang.

SALG AV ENKELHEFTER:

Disse kan bare anskaffes i den utstrekning de er på lageret. Priser, som kan endres uten forutgående varsel, oppgis på forlangende. I tillegg til de ordinære publikasjonene utgir også IFS enkelte store forskningsarbeider i bokform.

ABONNEMENT OG ENKELTSTUDIER BESTILLES FRA:

Institutt for forsvarsstudier, postboks 890 Sentrum, 0104 OSLO.

Telefon: 23 09 59 00. Fax: 23 09 59 65. www.ifs.mil.no

PUBLICATIONS FROM IFS

DEFENCE AND SECURITY STUDIES: Peer-reviewed monograph series providing in-depth studies, published four times annually.

OSLO FILES ON DEFENCE AND SECURITY: Institute series aimed towards the general public, published six to eight times annually.

Subscribers to *Oslo Files on Defence and Security* automatically receive *Defence and Security Studies* also.

SUBSCRIPTION 2010:

Institutions: NOK 600.

Individuals: NOK 300.

Retirees and students: NOK 200.

Single issues: NOK 100–150, according to size.

SINGLE ISSUES:

Can only be obtained according to stock in hand. Prices which are subject to change without any notice, are available upon request. In addition to its ordinary publications, IFS publishes occasional studies as books.

TO SUBSCRIBE OR ORDER SINGLE ISSUES, WRITE TO:

Norwegian Institute for Defence Studies, P.O. Box 890 Sentrum, N-0104 OSLO, Norway. Phone: +47 23 09 59 00. Fax: + 47 23 09 59 65. www.ifs.mil.no